

परिच्छेद : एक

शोध परिचय

१.१ शोधशीर्षक

यस शोधपत्रको शीर्षक कक्षा नौ को भाषा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट व्याकरण सम्बन्धी अभ्यासहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन रहेको छ ।

१.२ विषय प्रवेश

नेपाल चार वर्ण छत्तीस जातको साभा फूलबारी हो । यो बहुजातीय, बहुधार्मिक बहुसांस्कृतिक मानिसहरूको बसोबास भई एकताको मालामा गाँसिएको मुलुक हो । नेपालमा २०५८ को जनगणनाअनुसार ९६ वटा भाषाहरू अस्तित्वमा रहेका पाइन्छन् (ढकाल, २०६३ : ३३३) । २०६३ को अन्तरिम संविधानमा सबै भाषालाई नेपालको राष्ट्रभाषा मान्ने र नेपाल धर्मनिरपेक्ष राज्य रहेको कुरा उल्लेख गरेको छ, यद्यपि नेपाली भाषा नेपालको कूल जनसङ्ख्याको ४८.६१ प्रतिशत जनताले बोल्ने र सरकारी कामकाजको भाषा तथा माध्यम भाषा भएकाले यसको व्यापकता अभि विस्तृत छ (लम्साल, २०६४ : १३) । नेपाली भाषाले नेपालको जातिगत, धार्मिक र स्थानगत विविधतालाई एकताको सूत्रमा बाँध्ने काम गरेको छ । नेपाली भाषा देशको प्रशासकीय क्षेत्र, सूचना तथा संचार , ज्ञान-विज्ञान , शिक्षा, राजनीति तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायमा मात्र विशिष्टीकरण विषयका रूपमा स्नातकोत्तर तहसम्म अध्यापन हुँदै आएको छ ।

नेपाली भाषाको लेख्यरूपसँगै व्याकरण शिक्षणको आवश्यकता महसुस गरियो । त्यसपछि संस्कृत र अङ्ग्रेजी व्याकरणलाई आधार मानी नेपाली व्याकरण लेखिन थालिए । यी विविध स्रोतलाई आधार मानेर व्याकरणहरू लेखिन थालिए पछि यसमा एकरूपता कायम हुन सकेन । यसै सन्दर्भमा हेमराज पण्डितको चन्द्रिका (२०५१) नामक व्याकरण आधिकारिक रूपमा एकरूपता कायम गर्न सफल भएको पाइन्छ । व्याकरण भाषिक सीप र ज्ञानका लागि अनिवार्य विषय हो । यसको शिक्षण भाषापाठ्यपुस्तकमा नै गराइन्छ । भाषिक सीपलाई उद्देश्यपूर्ण बनाउन पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट

अभ्यासमा जोड दिन आवश्यक ठानिन्छ । अतः व्याकरणको सही ढङ्गले आधुनिक तरिकाद्वारा शिक्षण गर्नका लागि व्याकरण विश्लेषण गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

१.३ शोधप्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह एम. एड. दोस्रो वर्ष पाँचौँ पत्र (नेपा.शि ५९८) को आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका निम्ति तयार पारिएको हो ।

१.४ समस्याकथन

नेपालमा धेरै भाषाहरू बोलिन्छन् । तिनको सङ्ख्या किटान गर्न अभै अत्यधिक मात्रामा अध्ययन गर्नुपर्ने देखिन्छ । वि. सं. २०५८ को जनगणना अनुसार नेपालमा भारोपेली भाषापरिवार, चिनियाँ-तिब्बती भाषापरिवार, द्रविड भाषापरिवार र आग्नेली भाषापरिवार गरी चार परिवारका करिब ९५ भाषाहरूको अस्तित्व तथ्याङ्कमा पाइन्छ (ढकाल, २०६३ : ३३३) । नेपाल सानो बहुभाषिक मुलुक भएकाले धेरै भाषा अस्तित्वमा आउनु स्वाभाविक मान्नुपर्छ । यस किसिमको भिन्नताका बीच विद्यालय स्तरमा नेपाली भाषा अनिवार्य विषयको रूपमा शिक्षण गर्ने लक्ष्य पाठ्यक्रममा निर्धारित छ । त्यसकारण विद्यालय स्तरका निम्ति तयार पारी तोकिएको पाठ्यपुस्तकका भरमा नेपाली भाषाशिक्षण ज्यादै कठिन कार्य हुन गएको छ । नेपालका सबै भाषा राष्ट्रभाषा भनी तोकिएको वर्तमान अवस्थामा नेपाली भाषा राष्ट्रभाषा, सम्पर्क भाषा र सरकारी कामकाजको भाषा भएकाले पनि यसको पठनपाठनको प्रभावकारिता सबैको चासोको विषय बन्न पुगेको छ ।

नेपाली भाषा प्रा. वि. तहदेखि उच्च तहसम्म नियाल्दा शिक्षाको माध्यमका रूपमा पनि प्रयोग भइरहेको छ । सिकाइको स्तर बलियो बनाउन पाठ्यक्रम जति स्तरीय हुन्छ त्यति नै पाठ्यपुस्तक पनि राम्रो र स्तरीय हुनुपर्छ जसले गर्दा पाठ्यक्रमले राखेको लक्ष्य पूरा हुन सक्छ । पाठ्यक्रमले राखेका उद्देश्य पूरा गर्न नमुनालायक पाठ्यसामग्रीका साथै व्याकरणसम्बन्धी अभ्यासहरू समावेश गर्नु पाठ्यपुस्तकको महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । भाषा पाठ्यपुस्तकमा व्याकरणसम्बन्धी अभ्यासको मूल उद्देश्य शुद्धतामा जोड दिनु हो । त्यसै पृष्ठभूमिका आधारमा व्याकरणसम्बन्धी अभ्यास गराउने कार्य हुन्छ । भाषा पाठ्यपुस्तकमा पाठ्यविषय तथा विधा र उपविधाका साथै त्यसका आधारमा पनि व्याकरणसम्बन्धी अभ्यास गराउने कार्य हुन्छ । भाषामा लगातार व्याकरणसम्बन्धी अभ्यास र

पुनरावृत्तिले मात्रै भाषाका पदसंख्या र शब्दको ज्ञान हासिल गर्न सकिन्छ । निरन्तर व्याकरणसम्बन्धी कार्य गरेर नै सिकाइ र शुद्धताको गहिराइ तथा बौद्धिक स्तरको वृद्धि हुँदै जान्छ । व्याकरणसम्बन्धी कार्यबाट भाषिक सीपको विकास हुन्छ । प्रस्तुत शोधकार्यका निम्नलिखित समस्याहरू रहेका छन् -

क) व्याकरण अभ्यासहरू स्तरीयता र उपयुक्तताका दृष्टिले के-कस्ता छन् ?

ख) व्याकरण अभ्यासहरूको निर्माण पाठ्यक्रमले तोकेका उद्देश्य प्राप्तमा सहयोगी छ/छैन ? ग) विद्यार्थीको उमेर, रूचि र मानसिक स्तरअनुसार व्याकरण अभ्यासहरूको व्यवस्था कस्तो छ?

घ) व्याकरण अभ्यासको कक्षागत निरन्तरता कस्तो छ ?

ड) भाषा सिकाइलाई शुद्धा - शुद्धि, अर्थपूर्ण र प्रभावकारी बनाउनका लागि भाषापाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका व्याकरणसम्बन्धी अभ्यासहरू के-कस्ता छन् ?

अतः मा. वि. स्तरको कक्षा नौ को भाषा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट व्याकरण सम्बन्धी अभ्यासहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन शीर्षको उपयोगिता ठहर गरी यो कार्य गर्न अधि सारेको छु ।

१.५ शोधका उद्देश्यहरू

उद्देश्य अनुसन्धानको केन्द्रविन्दु हो । समस्याकथनमा उठाएका मूलभूत प्रश्नहरूको समाधान नै उद्देश्य हो । उद्देश्य निर्धारण गर्दा समस्याको तर्कपूर्ण समाधान के हो भन्ने कुराको खोजी गरिनुपर्छ । उद्देश्य स्पष्ट, सरल र विशिष्ट हुनुपर्छ । उद्देश्य लाक्षणिक तथा व्यञ्जनात्मक नभई अभिधात्मक हुनुपर्दछ । यस अध्ययनका निम्नलिखित उद्देश्यहरू रहेका छन् :

१. पाठ्यक्रमअनुरूपताका दृष्टिले कक्षा नौ को नेपाली किताबमा समाविष्ट व्याकरणसम्बन्धी अभ्यासहरूको अध्ययन गर्नु,
२. पाठमा समाविष्ट व्याकरणसम्बन्धी अभ्यासहरूको वर्गीकरण र विश्लेषण गर्नु,
३. व्याकरणसम्बन्धी अभ्यास खण्डका सबल र दुर्बल पक्षहरूको पहिचान गर्नु,
४. व्याकरणसम्बन्धी अभ्यास खण्डको सुधारका लागि निष्कर्ष र सुझाव दिनु ।

१.६ शोधको औचित्य

भाषिक कुशलतालाई व्यवहारमा सबल र सक्षम बनाउनु भाषा-शिक्षणको मुख्य लक्ष्य हो । भाषिक सीपको उत्तरोत्तर विस्तार गर्न र भाषिक व्यवहारलाई सबल र सक्षम तुल्याउने उद्देश्यले पाठ्यक्रम

निर्माण गरिएको हुन्छ । पाठ्यक्रमको लक्ष्यलाई अपेक्षाकृतरूपमा पूर्ण गर्न अभ्यासात्मक साधनका रूपमा पाठ्यपुस्तकलाई लिनुपर्छ । भाषा पाठ्यपुस्तकका अन्त्यमा दिइएका अभ्यासमा के सिकने, कसरी सिकने, कति सिकने भन्ने कुराको निर्धारण गरिएको हुन्छ । अतः भाषा पाठ्यपुस्तकमा दिइएको व्याकरणसम्बन्धी अभ्यासले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ ।

भाषा पाठ्यपुस्तकमा कक्षाको तहअनुसार विधाहरूको छनोट गर्नुका साथै भाषिक सीपको विकास, विधा, प्रकृति र व्याकरणअनुसार अभ्यासहरूमा जोड दिनुपर्दछ, जसले गर्दा शिक्षक वर्गलाई पाठ्यपुस्तकका विविध विधाका पाठहरूमा विभिन्न सीपको विस्तारका साथसाथै प्रयोग गर्नमा स्पष्ट दिशाको ज्ञान अभ्यासले नै दिन्छ । जसका आधारमा शब्द र हिज्जे व्याकरणका अभ्यासहरू गराउन सहयोग मिल्छ । भाषापाठ्यपुस्तकलाई स्तरीय र उपयोगीमूलक बनाउन त्यसमा समावेश गरिएका व्याकरण अभ्यासहरूलाई विद्यार्थीको स्तर अनुकूल भाषिक उद्देश्यलाई एकाग्ररूपमा मिलान गरी निर्माण गरिएको हुनुपर्दछ । व्याकरणको अभ्यास निर्माणले भाषाको शिक्षणीय उद्देश्य प्राप्तिका निमित्त सिकाइको सफलता र असफलता चिनारी गर्दछ । त्यसकारण भाषाको सिकाइमा व्याकरण-अभ्यास औचित्यपूर्ण र गुणनिर्धारक तत्वका रूपमा रहेको देखिन्छ । उपर्युक्त भनाइलाई मध्यनजर राखेर पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट व्याकरण अभ्यासको अध्ययन हुनु आवश्यक देखिन्छ ।

मा. वि. तह कक्षा नौको नेपाली भाषाको पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट व्याकरणसम्बन्धी अभ्यासको विश्लेषण गर्दा त्यसमा पाइने विविध पक्षका कमीकमजोरीहरू पहिचान गर्न सकिनेछ। पुनः ती भाषिक सीपको वृद्धिका निमित्त तथा विधाअनुरूप तिनका प्रकृतिको चिनारी पनि हुनेछ । भाषाका पाठ्यपुस्तकका अभ्यास खण्डमा दिइएका व्याकरणका अभ्यासहरू अत्याधिक मात्रामा सैद्धान्तिक र मूल पाठसँग असम्बन्धित देखिन्छन् । त्यसकारण मूलपाठमा व्याकरण पहिल्याउन कठिनाई भई सिकाइमा अन्योलपूर्ण स्थितिको सिर्जना हुन्छ । यस दृष्टिले पनि वर्तमान पाठ्यपुस्तकको अभ्यास खण्डको अध्ययन र अनुसन्धान गर्नु अपरिहार्य छ । त्यसैले अभ्यासमा भएका कमीकमजोरीहरूलाई निर्मूल पाउँदै अगाडि बढाउन र भविष्यमा तयार पारिने अभ्यासलाई अझ स्तरीय तुल्याउन अध्ययनलाई निरन्तरता दिनु आवश्यक छ । यस अध्ययनबाट मा. वि. तहको कक्षा नौमा प्रयुक्त अभ्यासले शिक्षणमा पारेको प्रभावको आँकलन गरी भविष्यमा पाठ्यपुस्तक निर्माणकर्ताको ध्यानाकर्षण हुँदै जाने र मा. वि. तहको कक्षा नौको पाठ्यपुस्तकमा अभ्यासको औचित्य तथा पर्याप्तताको चिनारी हुनेछ ।

१.७ सामग्री सङ्कलन

अनुसन्धान कार्यमा सामग्री सङ्कलनको विशेष महत्त्व रहेको हुन्छ । अनुसन्धानलाई वैध, प्रमाणिक र विश्वसनीय बनाउन सामग्रीको विशेष भूमिका हुन्छ र तिनै सामग्री प्रमाणको रूपमा प्रस्तुत गरी निष्कर्ष निकाल्नु पर्दछ । अनुसन्धान गर्दा अनुसन्धानकर्ताले प्राथमिक स्रोत वा द्वितीय स्रोत कुन चाहिँ प्रयोग गर्ने भन्ने कुरामा स्पष्ट हुनुपर्छ । प्रस्तुत शोधकार्य प्राथमिक स्रोतलाई आधार नमानी द्वितीय स्रोतका आधारमा तयार गरिएको हो । यस अध्ययनका लागि निम्नलिखित प्रक्रियाबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ :

- क) यस कार्यको लागि मूलतः पुस्तकालयीय अध्ययनलाई सामग्री सङ्कलनको मुख्य आधार बनाइएको छ ।
- ख) यसमा सम्भव भएसम्म व्याकरण र व्याकरण अभ्यासका बारेमा भए-गरेका अध्ययन -अनुसन्धान सम्बन्धी पुस्तकहरू, पत्र-पत्रिकाहरू र लेख रचनाहरूलाई आधार बनाइएको छ ।
- ग) यसमा प्रस्तुत विषयका पाठ्यपुस्तकलाई पनि मुख्य सामग्रीका रूपमा अपनाइएको छ ।
- घ) यसमा सम्बन्धित विषयमा भएका शोधहरूलाई पनि मुख्य सामग्रीका रूपमा अपनाइएको छ ।
- ङ) यस कार्यमा आदरणीय गुरुहरूको राय-सुझावहरूलाई पनि मार्गदर्शनका रूपमा लिइएको छ ।

१.८ अध्ययनको सीमा

अनुसन्धान प्रस्तावमा अध्ययनको सीमाङ्कन गरिनु आवश्यक छ । अनुसन्धान गर्नुभन्दा पहिले नै यस विषयमा यी-यी कार्यहरू मात्र गर्न सकिन्छ भन्ने कुरा थाहा भयो भने अध्ययनले निश्चित बाटो पहिल्याउँछ र सन्देश, शङ्का र द्विविधाको मनस्थितिलाई हटाइदिन्छ । त्यसैले अध्ययनका सीमाङ्कन गर्नु आवश्यक छ । अध्ययनको सीमाङ्कन बुँदागत रूपमा सरल भाषामा गर्नुपर्छ । यस अध्ययनका निम्नलिखित सीमाहरू रहेका छन् :

१. प्रस्तुत अध्ययन नेपाल सरकार, शिक्षा मन्त्रालय, पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा लागू गरिएको मा. वि. तह कक्षा नौ का निम्ति निर्धारित नेपाली किताबमा समाविष्ट व्याकरणका अभ्यासहरूको विश्लेषणमा सीमित रहेको छ ।
२. उक्त अध्ययन उपर्युक्त भाषापाठ्यपुस्तकमा दिइएका व्याकरणसम्बन्धी अभ्यासमा मात्र सीमित रहेको छ ।
३. अध्ययनका निष्कर्षहरू विषयवस्तुको विश्लेषणमा आधारित रहेका छन् ।

१.९ अध्ययन विधि

अध्ययन विधिको आधारमा पनि अनुसन्धान गर्न सकिन्छ । अध्ययन विधिको आधारमा गरिने अनुसन्धानहरूमा पुस्तकालयीय अनुसन्धान, प्रयोगशालीय अनुसन्धान, प्रायोगिक अनुसन्धान र व्यक्तिवृत्त अनुसन्धान प्रमुख छन् । पुस्तकालयीय सामग्रीहरूमा सीमित भएर गरिने अनुसन्धान पुस्तकालयीय अनुसन्धान हो । प्रस्तुत शोधको विधि तथा शोध प्रक्रिया मूलतः पुस्तकालयीय विधि, तुलनात्मक अध्ययन विधि र व्याख्या एवम् विश्लेषण विधि समेत उपयोग गरिएको छ । यस शोधकार्यका लागि निम्नलिखित विधिहरूको प्रयोग गरिएको छ :

- क) पाठ्यपुस्तकमा रहेका व्याकरण अभ्यासहरूको सकेसम्म सरल, सङ्क्षिप्त रूपमा विश्लेषण गरिएको छ ।
- ख) अध्ययन विश्लेषणका क्रममा व्याकरण अभ्यास पाठ्यक्रमअनुरूपताप्रति पनि ध्यान दिइएको छ ।
- ग) यस अध्ययनको मुख्य विधि पुस्तकालय विधि नै छ ।
- घ) पाठ्यपुस्तकमा हाल रहेका व्याकरण अभ्यासहरूको सबल र दुर्बल पक्षहरू केलाई अन्त्यमा निचोड र केही सुझावहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

ड) विभिन्न विद्वान्हरूले उल्लेख गरेका व्याकरण अभ्याससम्बन्धी विश्लेषणहरूलाई अध्ययनको आधार बनाइएको छ ।

१.१० शोधको रूपरेखा

परिच्छेद एक : परिचय

परिच्छेद दुई : पूर्वकार्यको समीक्षा

परिच्छेद तीन : सैद्धान्तिक अवधारणा

परिच्छेद चार : माध्यमिक तहको पाठ्यक्रममा व्याकरणिक विषयवस्तुको छनोट र स्तरण

परिच्छेद पाँच : माध्यमिक तह कक्षा नौको अनिवार्य नेपाली विषयको भाषापाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त व्याकरणसम्बन्धी पाठहरूको व्याख्या र व्याकरण अभ्यासहरू

परिच्छेद छ : निर्धारित व्याकरण अभ्यासको अध्ययन विश्लेषण

परिच्छेद सात : उपसंहार

निष्कर्ष

सुझाव

सन्दर्भसूची

परिच्छेद : दुई

पूर्वकार्यको समीक्षा

२.१ समीक्षा

व्याकरण भाषाको नियम र अनुशासन हो (अवस्थी र अन्य, २०५३ : २०) । व्याकरणले भाषालाई शुद्धरूपमा बोल्न र लेख्नमा सहयोग प्रदान गर्छ । यसको प्राप्ति उपयुक्त र स्तरीय अभ्यासका माध्यमले हुन्छ । नेपाली भाषा नेपालको सन्दर्भमा ज्ञान-विज्ञान, प्रविधि, दक्षता र सीपको आदान प्रदान गर्ने एकमात्र माध्यम भाषा हो । १. भाषाका वर्ण, रूप, शब्द, वाक्य आदिमा अन्तर्निहित व्यवस्था, २. भाषाको व्यवस्थाभित्र रहेका नियमहरूको उदाहरण सहित वर्णन तथा व्याख्या भएको पुस्तक (प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश (अधिकारी र अन्य, २०६६ : ९३१) । कुनै भाषाका शब्द, शब्दका विभिन्न रूप, तिनको संरचना विधि, वाक्य र त्यसका विभिन्न अङ्ग तथा तिनीहरूको पारस्परिक सम्बन्ध छुट्टयाउनका साथै शब्द, वाक्य आदिको शुद्ध प्रयोग गर्ने नियमका निरूपण गर्ने शास्त्र: शब्द तथा वाक्यसम्बन्धी नियम र उदाहरणको सङ्कलन गर्ने शास्त्र (पोखरेल, २०४० : १२४८) । यो राष्ट्र-राष्ट्रियताप्रति भावनात्मक तथा वैचारिक कर्मबोध गराउने र संस्कृति, साहित्य एवम् कला प्रचारको माध्यम पनि भएकाले यसका तहगत एवम् कक्षागत पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकहरूको समय-समयमा अध्ययन विश्लेषण गरिनु अत्यन्त आवश्यक छ । यसै सन्दर्भलाई ध्यानमा राखेर व्याकरणसम्बन्धी आफ्नो धारणा राख्नुहुने र नेपाली भाषा विषयको पाठ्यपुस्तकमा रहेका व्याकरण अभ्यास र नमुना अभ्यासका बारेमा यहाँभन्दा पूर्व के-कति अध्ययन अनुसन्धानहरू भएका छन् भनी यसमा संक्षिप्त चर्चा गर्ने प्रयास गरिएको छ :

१. केदारप्रसाद शर्माले प्रा. वि. तहका भाषा पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त नमुना अभ्यासको विश्लेषण (२०५२) नामक आफ्नो विद्यावारिधिको शोध अनुसन्धानको निष्कर्षमा नमुना अभ्यासहरू अव्यवस्थित, असन्तुलित, विषयवस्तुका सिकाइमा केन्द्रित, एकल प्रकृतिका भएका र तिनले लेखन क्रियाकलापलाई मात्र मुख्य स्थान दिएको देखिन्छ ।

२. डिल्लीराम रिमालद्वारा लिखित माध्यमिक तहको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तक (कक्षा ९, १०) मा प्रयुक्त नमुना अभ्यासको अध्ययन (२०५३) एउटा लघु अनुसन्धान परियोजनासँग सम्बद्ध भएर गरिएको यो अध्ययनमा नमुना अभ्यास खण्डमा परेका विविध प्रकारका अभ्यासहरूको अध्ययन गरिएको छ तर यस अध्ययनका निष्कर्षहरू नै सिद्धान्त विशेषमा आधारित नभई अध्येताको वैयक्तिक आग्रहमा आधारित भएको पाइन्छ । यस अध्ययनले पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट गरिएका अभ्यासहरूका उल्लेखनीय कमीकमजोरीहरूलाई देखाएको छ ।
३. नारायणप्रसाद खतिवडाले माध्यमिक तहको नेपाली पाठ्यक्रममा समावेश गरिएका व्याकरणात्मक अभ्यासहरूको अध्ययन (२०५४) नामक आफ्नो एम. एड. को शोधपत्रमा माध्यमिक तहको नेपाली पाठ्यक्रमले तोकेबमोजिमको व्याकरणात्मक अभ्यास पाठ्यपुस्तकमा समावेश भए-नभएको, स्तर अनुकूल विषयवस्तुको छनोट र स्तरण आदिमा केन्द्रित रहेर विश्लेषण गरेका छन् ।
४. गंगाबहादुर कार्कीले कक्षा आठको हाम्रो नेपाली किताबमा समाविष्ट व्याकरण अभ्यासहरूको विश्लेषण (२०५५) नामक आफ्नो एम. एड. को शोधपत्रमा यस पाठ्यपुस्तकमा नेपाली भाषापाठ्यक्रमअनुरूप नै व्याकरणात्मक अभ्यासहरू समावेश गरिएको पाइन्छ तर यस पाठ्यपुस्तकमा पर्याप्त मात्रामा विभिन्न प्रकृतिका प्रश्नहरू समावेश गर्न भने नसकेको देखिने कुरा उल्लेख गरेका छन् ।
५. श्यामकाजी बस्नेतले कक्षा सातको हाम्रो नेपाली किताबमा समाविष्ट व्याकरणको अध्ययन (२०५९) नामक आफ्नो एम. एड. को शोधपत्रमा निम्न माध्यमिक तहको कक्षा ७ को नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका व्याकरणका अभ्यासहरू पाठ्यक्रमअनुरूप पाइन्छन् तर स्तर अनुकूल हुन नसकेको कुरा उल्लेख गरेका छन् ।
६. सरस्वती आचार्यले निम्नमाध्यमिक तह (कक्षा ८) मा प्रयुक्त व्याकरण अभ्यास खण्डको विश्लेषणात्मक अध्ययन (२०५९) नामक आफ्नो शोधपत्रमा पाठ्यक्रमअनुरूप व्याकरण अभ्यासहरू समावेश गरिएका तर ती अभ्यासहरू विद्यार्थीका लागि पर्याप्त नभएको कुरामा केन्द्रित रहेर अध्ययन र विश्लेषण गरेकी छिन् ।

७. केदारप्रसाद शर्मा र माधवप्रसाद पौडेलद्वारा लिखित **नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण** (२०६० : १५३-१६८) नामक पुस्तकमा व्याकरण शिक्षण शीर्षकअन्तर्गत व्याकरण शिक्षण औचित्यमा व्याकरणिक सुभ्र र व्यवहार तथा विशुद्ध प्रयोग अभ्यासरूबाट व्याकरणसम्मत शुद्ध भाषाको प्रयोग गर्न सकिन्छ भन्दै व्याकरण शिक्षणको औचित्य रहेको कुरा व्यक्त गरेका छन् साथै व्याकरण शिक्षणका समस्याहरू, विधिहरू, नवीन प्रक्रिया र पद्धति आदिका बारेमा चर्चा गरेका छन् ।
८. हेमाङ्गराज अधिकारीद्वारा लिखित **नेपाली भाषा शिक्षण** (२०६१ : १६२-१८०) मा 'व्याकरण भनेको मूलवक्ताका भाषामा पाइने अन्तर्निहित संरचना हो र यस संरचनालाई सुव्यवस्थित ढङ्गले वर्णन गरिएको कुनै पनि सामग्री व्याकरण हो' भनी व्याकरणको परिचय दिइएको छ ।
९. शान्तिप्रसाद ढकालद्वारा लिखित **नेपाली भाषा शिक्षण परिचय र प्रयोग** (२०६२ : २९६) मा माध्यमिक तहमा व्याकरण शिक्षणको आवश्यकता भन्ने शीर्षकमा पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेका व्याकरणका क्षेत्रलाई केलाउने काम गरेका छन् ।
१०. रामचन्द्र लम्साल र अन्य साथीहरूद्वारा लिखित **भाषापाठ्यक्रम तथा शिक्षण पद्धति** (२०६३ : ११७) मा व्याकरण विधिका बारेमा चर्चा गरेका छन् ।
११. रामचन्द्र लंसालद्वारा लिखित **नेपाली भाषा र व्याकरण** (२०६४ : ७३) मा नेपाली भाषाको मानकीकरणमा व्याकरणको योगदान शीर्षकमा भाषानिष्ठ नियम नै व्याकरण हो भन्दै नेपाली भाषाको मानकीकरणमा नेपाली व्याकरणको महत्वपूर्ण योगदान रहेको कुरालाई उल्लेख गरिएको छ ।
१२. नेत्रप्रसाद पौडेलद्वारा लिखित **नेपाली भाषा शिक्षण** (२०६४ : २८३-२९६) नामक आफ्नो पुस्तकमा **व्याकरण शिक्षण** शीर्षकमा व्याकरण शिक्षणको परिचय, त्यसका समस्याहरू र प्रमुख विधिहरूका बारेमा चर्चा गरेका छन् ।
१३. बलदेव भण्डारीले **पाठ्यक्रम अनुरूपताका आधारमा कक्षा चारको मेरो नेपाली किताबमा समाविष्ट नमुना अभ्यासको अध्ययन** (२०६४) नामक आफ्नो एम. एड. को शोधपत्रमा प्रा. वि. तहको कक्षा चार को मेरो नेपाली किताबमा समावेश गरिएका नमुना अभ्यासरूमा सबै प्रकृतिका प्रश्नहरूलाई समावेश गर्न नसकिएको भए तापनि पाठ्यक्रम अनुरूप रहेको कुरामा केन्द्रित रहेर अध्ययन गरेका छन् ।

१४. केशवप्रसाद काफ्लेले कक्षा १० को नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट व्याकरणसम्बन्धी अभ्यासहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन (२०६६) नामक आफ्नो एम.एड. को शोधपत्रमा भाषापाठ्यक्रमअनुरूप नै पाठ्यपुस्तक तयार पारिएको भए तापनि यस तहका भाषापाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त व्याकरण अभ्यासहरूमा विभिन्न प्रकृतिका प्रश्नहरू समावेश नगरिएको विषयवस्तु छनोट र स्तरणमा कम ध्यान दिइएको साथै शिक्षण क्रमिकतामा ध्यान नदिइएको कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

२.२ निष्कर्ष

आजसम्म भएका विविध अनुसन्धानको विश्लेषणबाट के स्पष्ट हुन्छ भने नेपालमा व्याकरण अभ्याससम्बन्धी समीक्षा र अनुसन्धान भए तापनि ज्यादै न्यूनरूपमा मात्र भएको देखिन्छ । यसरी पाठ्यक्रमको लक्ष्यअनुसार पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिने अभ्यासहरू भाषिक सीप विकासका लागि नभएर लेखकहरूका आफ्ना धारणाअनुसार मात्र प्रस्तुत गर्ने गरिन्छ । पाठ्यक्रमको उद्देश्यअनुरूप व्याकरण र त्यसको अभ्यासहरूको खास अनुसन्धान नभइसकेको यस स्थितिमा सम्भवतः कमै मात्रामा भए तापनि यस अनुसन्धानले सम्बन्धित विषयमा जिज्ञासा राख्नेहरूका लागि सहयोग पुगोस् भन्ने उद्देश्यले मैले माध्यमिक तहको कक्षा नौ को भाषा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट व्याकरण सम्बन्धी अभ्यासहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन गरेको छु ।

परिच्छेद : तीन

सैद्धान्तिक अवधारणा

३.१ भाषाशिक्षणमा व्याकरण शिक्षणको आवश्यकता र औचित्य

भाषाशिक्षण भनेको बोध र अभिव्यक्ति अर्थात् ग्रहण र प्रकटन सीपको सबलता हासिल गराउनुपर्ने शिक्षण भएकाले यसमा भाषासम्बन्धी संरचना र व्याकरणको सैद्धान्तिक ज्ञानमा जोड नदिई उपयुक्त प्रयोग सन्दर्भहरूमा जोड दिनुपर्छ । भाषिक सीपसम्बन्धी सामर्थ्य अभिवृद्धि गर्नु यसको मूल मर्म भएकाले यसमा विषयवस्तुगत तथा शैलीगत विविधताको अनुभव गराउन अभ्यास र प्रयोग पक्षलाई विशेष जोड दिइन्छ । व्याकरणको सम्बन्ध भाषासँग गाँसिएको हुन्छ । त्यसकारण भाषाशिक्षण गर्दा व्याकरण शिक्षण कार्यलाई संगसंगै लैजानु पर्छ । भाषामा व्याकरणिक सुभ्र र व्यवहार तथा विशुद्ध प्रयोग गर्न सकिने भएकाले भाषाशिक्षणमा व्याकरणलाई पनि एक महत्त्वपूर्ण भाषिक विषयवस्तुका रूपमा ग्रहण गरेर शिक्षण गर्ने-गराउने प्रचलन रहेको छ (अधिकारी, २०५९ : १६२) ।

परम्परागत मान्यताअनुसार शुद्धशुद्ध लेखन र बोल्न सिकाउने विद्यालाई व्याकरण भनिन्छ । यस दृष्टिले व्याकरणको शिक्षणबाट विद्यार्थीमा हुने भाषाप्रयोगका अशुद्धिलाई निर्मूल पार्न सकिन्छ र यसको औपचारिक शिक्षणविना भाषाको शुद्ध प्रयोग (शुद्धसँग बोल्न र लेखन) असम्भव हुन्छ । परम्परागत धारणाअनुसार व्याकरण सिकेपछि भाषा स्वतः सिकिन्छ भन्ने दृष्टिकोण र मान्यता रहेको स्पष्ट देखिन्छ (ढकाल, २०६३ : १७८) ।

भाषावैज्ञानिकहरू व्याकरणलाई भाषाविज्ञानको एक महत्त्वपूर्ण एवम् मूलभूत अङ्गका रूपमा स्वीकार्दछन् र यसैका सहायताले भाषाका रूपगत एवम् वाक्यगत संरचनाको वर्णन र विश्लेषण गर्न सकिने धारणा राखी यसको सम्बन्ध भाषातत्त्वहरूसँग अभिन्न रूपमा गाँसिएको स्पष्ट गर्दछन् । भाषाविना व्याकरणको कल्पना गर्न नसकिने भएकाले व्याकरणलाई भाषाबाट अलग गराएर जटिल तरिकाले शिक्षण गर्न खोज्दा भाषाशिक्षणमा कृत्रिमता आउने मात्र होइन अवैज्ञानिक र अव्यावहारिक तरिका अवलम्बन गरेको पनि प्रस्ट हुन्छ । व्याकरण भनेको सम्बन्धित भाषाका मूल वक्ताहरूका भाषाप्रयोगमा पाइने संरचनागत विशेषता हो (शर्मा र अन्य, २०६० : १५३) । भाषा सिकाइसँगसँगै

व्याकरण सिकाइ पनि स्वतः भइरहने हुनाले यसलाई जटिल, औपचारिक एवम् सैद्धान्तिक ढङ्गले बोझिलो बनाएर शिक्षण गर्नु निरर्थक प्रयास हो ।

व्याकरण भाषाको आन्तरिक संरचनासम्बद्ध तत्त्व हो र यसले भाषाका तिनै आन्तरिक संरचना र नियमहरूको व्याख्या एवम् विश्लेषण गर्दछ । त्यसैले भाषाले व्याकरणलाई नभएर व्याकरणले भाषालाई पछ्याउँछ । भाषिक अनुशासन कायम गर्न, भाषिक ज्ञानको उपयुक्त स्तरण र परिष्कृत गर्न भाषाको खास संरचना पहिल्याउने क्षमताको विकास गर्न, भाषगत एवम् शैलीगत विचलनहरू हटाउन, दोस्रो भाषाको प्रयोगमा प्रथम भाषाको प्रयोग-प्रभाव हटाउन, भाषाको औपचारिक अभ्यास गर्ने सक्षमता दिलाउन, शिष्ट भाषाको प्रयोग गर्न सक्षमता दिलाउन र उपयुक्त संरचना प्रयोग गरेर तार्किक एवम् सृजनात्मक क्षमताको विकास गर्न जस्ता विभिन्न प्रयोजनले भाषाशिक्षणमा व्याकरण-शिक्षण गरिनुपर्छ र व्याकरण-शिक्षणलाई भाषा सिकाइको सहयोगी तत्त्वका रूपमा लिइनु आवश्यक देखिन्छ (अवस्थी र अन्य, २०५३ : २१) । वर्तमान अवस्थाका भाषापाठ्यपुस्तकहरूमा भाषासँगै व्याकरणलाई शिक्षण गर्न मिल्ने गरी व्याकरणका पाठ्यपुस्तकहरू राखिएका पाइन्छन् । प्राथमिक तह १ देखि ३ कक्षासम्मका विद्यार्थीहरूको शैक्षिक उद्देश्य केवल साक्षरतासँग सम्बन्धित भएकाले ३ कक्षासम्म शिक्षकले सचेततापूर्वक नियन्त्रित वाक्यसंरचनाहरूको प्रयोग गरी व्याकरणात्मक बोझको गन्ध नआउने गरी सचेततातर्फ मात्र विचार पुऱ्याएको देखिन्छ । कक्षा ४ मा सरल ढङ्गले व्याकरणात्मक धारणाहरू विकास गर्ने ध्येय राखी प्रयोगसन्दर्भका आधारबाट व्याकरण शिक्षणतर्फ अग्रसर हुनु उपयुक्त हुन्छ (अधिकारी, २०५९ : १६४) ।

निम्नमाध्यमिक (६-८ कक्षा) तहदेखि क्रमशः सरल-जटिलको क्रममा आगमनात्मक तरिकाले व्याकरणात्मक सुझ विकास गरी सामान्य नियम-निर्माण र पालना गर्न सक्ने अभिप्राय राखेर सोहीअनुरूप व्याकरणात्मक प्रयोग र अभ्यासलाई अधि बढाउने र खासगरी माध्यमिक तहसम्म व्याकरणका सूक्ष्म नियमतर्फ नगई सजिलै छुट्ट्याउन सकिने र बौद्धिक कसरत गर्नुपर्ने उद्देश्यबाट प्रेरित भएको पाइन्छ । माध्यमिक तहदेखि क्रमशः व्याकरण विधालाई उनीहरूको क्षमता, रूचि, आवश्यकताअनुकूल हुनेगरी जोडिदैं लैजाने र उच्च शिक्षामा निगमनात्मकभन्दा आगमनात्मक अनि सैद्धान्तिकभन्दा प्रायोगिक ढङ्गले सूक्ष्मातिसूक्ष्म नियम, परिभाषा र प्रयोग अभ्यासलाई समेत जोडिदैं लैजानु पर्ने देखिन्छ । जसले गर्दा माध्यमिक तहमा पाठ्यक्रमले व्याकरणसम्बन्धी पाठ्यवस्तुबाट अपेक्षा गरेका उद्देश्यहरू पुग्दछ ।

३.२ व्याकरण शिक्षणको परम्परा

नेपालमा नेपाली भाषाको व्याकरण शिक्षणको परम्परा नेपाली भाषाशिक्षणको परम्परासँग जोडिन पुगेको देखिन्छ । नेपाली भाषालाई शिक्षणीय महत्त्व दिन थालेपछि यसको व्याकरणशिक्षण गर्नुपर्ने आवश्यकता महसुस भएको देखिन्छ । भाषापाठशालाहरू खुलेपछि लघु कौमुदी, मध्यचन्द्रिका जस्ता व्याकरणका छुट्टै पाठ्यपुस्तकहरूलाई संस्कृतका गुरुहरूले संस्कृत व्याकरणशिक्षणकै ढाँचामा कण्ठस्थ बनाउने, नियम र परिभाषाहरू घोकाउने परिपाटीको सुरुआत भएको पाइन्छ । व्याकरणका नियमहरूलाई भाषाबाट अलग्गै राखी शिक्षण गर्ने परिपाटी आफैँमा अर्पूण एवम् अमनोवैज्ञानिक थियो । भाषाको प्रयोग पक्षलाई अलग राखी व्याकरणको परिभाषा एवम् नियम वा सूत्रबाट निगमनात्मक ढंगले शिक्षण गर्दा व्याकरण अत्यन्त दुर्बोध्य एवम् जटिल विषय मानिन्थ्यो । भाषाको सीपमा जोड दिने परिपाटी थिएन । व्याकरण भनेको भाषाको नियम भएकाले भाषाबाट अलग्गै शिक्षण गर्नु शरीरलाई आत्माबाट अलग राखेजस्तै निरर्थक हुन जान्छ (शर्मा र अन्य, २०६० : १५३) । त्यतिबेलाको व्याकरण शिक्षण अमनोवैज्ञानिक भएकाले निरस हुन्थ्यो । भाषाशिक्षणलाई मामुली विषय ठानेर संस्कृतका ज्ञान भएका व्यक्तिहरूबाट नेपाली भाषा तथा व्याकरणको शिक्षण गराइन्थ्यो र मूल्याङ्कन नियम वा सूत्र कण्ठ सुनाएकै भरमा हुन्थ्यो । त्यसको प्रयोग पक्षमा वास्ता हुँदैनथ्यो । परिपाटी पनि वैज्ञानिक थिएन । नियम र सूत्र कण्ठ सुनाएकै भरमा प्रयोग अभ्यासबिना नै कक्षा उत्तीर्ण गराइन्थ्यो । वि. सं. २०२८ सालको राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजनाले व्याकरण र भाषासम्बन्धी पाठ्यपुस्तकहरू सँगसँगै सिकाउने गरी पाठ्यपुस्तकको व्यवस्था गरेको छ । यस अघि विद्यार्थीको रूचि, स्तर, पूर्वभाषिक पृष्ठभूमि, आवश्यकता, क्षमता र सिकाइ मनोविज्ञानअनुरूप पाठ्यवस्तुहरू नभएकाले सोअनुरूप राख्ने प्रयास भएको पाइन्छ । वर्तमान भाषापाठ्यपुस्तकहरूमा व्याकरणिक विधाहरूलाई केही प्रयोगमूलक ढङ्गबाट समावेश गरिएको छ (अधिकारी, २०५९ : १६३) । व्याकरणलाई बौद्धिक नियमकारूपमा लिई खाली नियम र सिद्धान्तहरू घोकाउने परिपाटी अन्त्य गर्ने प्रयास गरिएको छ । शिक्षणका सामान्य सिद्धान्तहरूसँग आधारित हुनेगरी छनोट र स्तरण गर्ने प्रयास प्रशस्त भएको पाइन्छ । राष्ट्रिय शिक्षा पद्धतिको योजना २०२८ ले प्राथमिक तह कक्षा १ देखि ३ को पाठ्यक्रममा व्याकरणको अव्यवहारिक शिक्षण नभई सुनाइ, बोलाइ र लेखाइका भाषिक सीपहरू सिकाउनुपर्ने कुरामा जोड दिएको छ । कक्षा ४ र ५ मा व्याकरणका केही पाठ्यवस्तुलाई समावेश गराएको देखिन्छ । त्यसपछिका संशोधनहरूमा त्यही कुरालाई जोड दिइए पनि प्राथमिक शिक्षाको पाठ्यक्रम २०४९ मा व्याकरणलाई भाषाशिक्षणको

अनिवार्य पक्ष ठानिएको देखिन्छ । निजी क्षेत्रबाट निस्किएका पाठ्यपुस्तकहरूका अभ्यास स्तम्भमा व्याकरणलाई अझ विस्तारित रूपमा सिकाउने लक्ष्य राखिएको पाइन्छ । वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा एकातिर कार्यमूलक व्याकरणको अवधानानुरूप व्याकरणलाई भाषिक सीपसँग आबद्ध गरेर सिकाउनुपर्ने देखिन्छ भने अर्कोतिर सोअनुरूपका पाठ्यपुस्तकहरू विकास गर्ने प्रयास भएको पाइँदैन । परम्परागत व्याकरण त्यसका लागि उपयोगी हुन सक्दैन । कार्यमूलक व्याकरण सिकाउन कक्षाको स्तर सुहाउँदो शैक्षणिक व्याकरणको आवश्यकता पर्दछ । यसरी व्याकरणलाई सीपमूलक ढङ्गबाट शिक्षण गर्न निरन्तर प्रयासहरू भइरहेका पाइन्छन् (अधिकारी, २०५९ : १६४) । हाल निगमन विधिलाई परित्याग गरी विभिन्न आगमनात्मक विधिबाट शिक्षण गर्ने प्रयास भइरहे तापनि नेपालका सुदूर गाउँहरूमा अझै पनि निगमन विधि सुरक्षित रूपमा नै पाउन सकिन्छ । कतिपय निजी आवासीय स्कुलहरूमा अझै पनि व्याकरणलाई बौद्धिक विषय ठानेर नियम र सूत्रबाट व्याकरण सिकाउने परम्परा कायमै रहेको पाइन्छ ।

३.३ व्याकरण र भाषाप्रयोग

व्याकरण भनेको भाषाको त्यस्तो व्यवस्था हो जुन मुख्यतः रूपगत तथा वाक्यगत हुन्छ भने प्रयोग भनेको भाषामा प्रयोक्ताद्वारा उक्त व्यवस्थानुरूप शब्द एवम् वाक्यहरूको वास्तविक प्रसङ्गमा उपयोग हुन्छ । व्याकरणको सैद्धान्तिक ज्ञान नभए पनि भाषाको प्रयोग उपयुक्त तरिकाले गर्न सकिन्छ । त्यस्तै भाषालाई शुद्धसँग प्रयोग गर्न जान्ने व्यक्तिलाई व्याकरणको जानकारी नहुन सक्दछ । कोही व्याकरणको सैद्धान्तिक ज्ञानविना पनि भाषाको प्रयोग राम्रोसँग गर्न सक्छन् भने व्याकरणमा राम्रो दक्षता प्राप्त व्यक्तिले पनि शुद्ध भाषा प्रयोग गर्न नजानेको हुन सक्ने कुरा कतिपय कुरा गराइ र व्यवहारबाट थाहा पाउन सकिन्छ । दैनिक बोलचालमा प्रयोग सुनेर, पढेर, लेखेर हुने अनुभवबाट प्राप्त गरिएको व्याकरणात्मक बुझाइ सैद्धान्तिक रूपमा परिभाषा, नियमलाई सुगारटाइ वा कण्ठस्थ गराएर गरिएको सिकाइभन्दा बढी प्रभावकारी हुन्छ (अधिकारी, २०५९ : १६४) ।

भाषा प्रयोगमा हुने सामान्य भाषातात्त्विक विशेषताहरूको वर्णन मात्र व्याकरणले गर्न सक्छ । सबैजसो भाषिक त्रुटिहरू सुधार्न व्याकरणको ज्ञान मात्र पर्याप्त हुन सक्दैन । कुनै समुदायमा कतिपय गलत प्रयोगलाई सुधार्न व्याकरणको सैद्धान्तिक ज्ञानभन्दा प्रसङ्गपूर्ण प्रयोगको अभ्यास नै विशेष उपयोगी ठहर्दछ किनभने व्याकरण शिक्षणको अन्तिम लक्ष्य पनि प्रयोग सुधार्नु नै मानिन्छ (शर्मा र अन्य, २०६० : १५८) ।

भाषाको प्रयोगद्वारा नै व्याकरण सिक्किन्छ, भाषाका विषयमा ज्ञान गरेर सिक्किँदैन अथवा प्रयोगको अनुगमनबाट जति राम्ररी व्याकरण सिक्किन्छ, सैद्धान्तिक ज्ञानबाट उक्त कुरा सम्भव नहुन सक्छ, प्रयोग जान्नेलाई त्यस प्रयोगको व्याकरण ठम्याउन बढी सजिलो पर्छ, आदि भनाइले पनि प्रयोगद्वारा व्याकरण-शिक्षणलाई अथवा व्याकरण-शिक्षणमा प्रयोगपरकतालाई नै विशेष जोड दिनु उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

३.४ व्याकरण शिक्षणका समस्या

हरेक भाषाका आफ्नै प्रकारका व्यवस्था र विशेषताहरू हुन्छन् । नेपाली भाषाका पनि आफ्नै प्रकारका व्यवस्था र विशेषताहरू छन् । नेपाली व्याकरण नेपाली भाषाका आन्तरिक नियम, व्यवस्था र विशेषताहरूसँगै आवद्ध व्याकरण हो । नेपाली व्याकरणले नेपाली भाषालाई बुझ्न र व्याख्या गर्न सहयोग पुर्याउँछ साथै नेपाली भाषाको स्तरयुक्त मानकीय प्रयोग, शिष्ट प्रयोग, शुद्ध र सान्दर्भिक प्रयोग संरचनाहरूको सुझ र सीप सिकाइ भाषिक एकरूपता स्थिरता र सम्प्रेष्यता हासिल गराउन मार्ग निर्देशन गर्दछ (अधिकारी, २०५९ : १६८) । अतः नेपाली भाषाको उच्चस्तरीय क्षमता हासिल गराउन विद्यालय तहदेखि महाविद्यालय तहसम्म नेपाली व्याकरणको शिक्षण गर्ने- गराउने प्रचलन छ । व्याकरण-शिक्षण आफैँमा नीरस एवम् बौद्धिक विषय भएकाले यसको शिक्षणमा निकै ठूलो कठिनाइ हुनु स्वाभाविकै हो तर त्यो भन्दा पनि अझ केही यस्ता गहन समस्याहरू छन् जसले नेपाली व्याकरण-शिक्षणलाई जीवन्त र उद्देश्यमूलक बनाउनमा विभिन्न बाधा र व्यावधानहरू खडा गरेका देखिन्छन् । ती समस्याहरूलाई निम्नानुसार तल वर्णन गरिएको छ :

३.४.१ पुराना मानकप्रतिको भुकाव

भाषामा परिवर्तनशीलताको गुण हुने र त्यो गुणलाई व्याकरणले पछ्याउनुपर्नेमा आजभन्दा करिब सयवर्षअघि प्रकाशित पण्डित हेमराजको चन्द्रिका व्याकरणले निर्देश गरेअनुरूपको भाषा प्रयोगको मानकलाई नै पछ्याएर व्याकरण-शिक्षण गर्नुपर्ने स्थिति रहेको छ । त्यही व्याकरणको मानकमा लेखिएको 'मध्यचन्द्रिका' व्याकरण आजको पनि गुरू-व्याकरण रहेको छ, जसका कतिपय सन्दर्भहरू वर्तमान नेपाली भाषाका मानक प्रयोगसन्दर्भहरूसँग मिल्दैनन् । व्याकरण-शिक्षण गर्नु भनेको समसामयिक शिष्टभाषा प्रयोगमा अनुगमन गरी सोहिअनुरूपको भाषा प्रयोग गर्ने सुझको विकास गर्नु हो तर समसामयिक रूपमा अमानक भइसकेका प्रयोग र सन्दर्भहरूलाई पछ्याएर व्याकरण-शिक्षण गरिनु एउटा गम्भीर समस्या मान्न सकिन्छ । केही वर्ष यता केही सचेत विद्वान्हरूले समसामयिक

प्रयोगमा आधारित बनाएर भाषावैज्ञानिक पद्धतिअनुसार केही समसामयिक व्याकरणहरू तयार नपारेका चाहिँ होइनन् तथापि पुरानै मानक व्याकरण पढेका शिक्षकहरू धेरै भएकाले नेपाली व्याकरण-शिक्षणमा सुधार आउन सकेको छैन र शिक्षकले आधुनिक तरिकातर्फ ध्यान दिन सकेको पनि छैन (अधिकारी, २०५९ : १६८) ।

३.४.२ अनुकृत ढाँचाको प्रयोग

नेपाली भाषाका व्याकरणहरू अङ्ग्रेजी वा संस्कृत भाषाका व्याकरणका ढाँचामा लेखिएका पाइन्छन् । नेपाली भाषाको समसामयिक प्रयोगको अध्ययन, सर्वेक्षण, विश्लेषण नगरी अङ्ग्रेजी वा संस्कृत व्याकरणको नक्कली ढाँचामा तयार गरिएका व्याकरणहरूले नेपाली भाषाका समग्र रूपमा आत्मसात् गर्न सकेको देखिँदैनन् , वर्णन गर्न सकेको देखिँदैन । फेरि नेपाली भाषाशिक्षण गर्ने शिक्षकहरू संस्कृत शिक्षाको पृष्ठभूमिबाट आएका छन् भने संस्कृत व्याकरणका ढाँचामा र अङ्ग्रेजी शिक्षाको पृष्ठभूमिबाट आएका छन् भने अङ्ग्रेजी व्याकरणका ढाँचामा ढालेर नेपाली व्याकरण-शिक्षण गरिरहेका पाइन्छन् र व्याकरणात्मक विषयवस्तु र पुस्तकहरू पनि त्यही किसिमले लेखिएका पाइन्छन् । यति मात्र होइन लेखिएका र उपयोग गरिएका धेरैजसो व्याकरणका पुस्तक अथवा पाठ्यसामग्रीहरू लेखकका स्थानीय र वैयक्तिक प्रभावमा बढी आधारित भएकाले भिन्नाभिन्नै प्रयोगलाई मानक प्रयोग मान्ने प्रवृत्ति पनि एउटा समस्या बनेको छ (शर्मा र अन्य, २०६० : १५६) ।

३.४.३ शैक्षणिक व्याकरणको अभाव

पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक तयार पार्दा उपयोगमा ल्याइने स्रोत-व्याकरणको अस्पष्टता र असुलभताका कारणले त्यसको दूरगामी परिणाम व्याकरण-शिक्षणमा पनि पर्न गएको छ । नेपाली व्याकरण-शिक्षण गर्नका लागि नेपाली भाषाको समसामयिक प्रयोग, अध्ययन, विश्लेषण, सर्वेक्षण नगरी अङ्ग्रेजी वा संस्कृत भाषाको व्याकरणहरूको आधारमा तयार पारिएको छ । वि.सं. २०२८ सालपछि भाषापाठ्यपुस्तकहरूमा भाषातत्त्वका रूपमा व्याकरणलाई समावेश गरेर कक्षा ४ देखि नै व्याकरणसम्बन्धी पाठ्यवस्तुहरू राखिएको देखिन्छ । यसरी समावेश गरिएका व्याकरणात्मक विषयवस्तुहरूको सुनिश्चित सीमा र गहिराइको निर्धारण न पाठ्यक्रममा गरिएको पाइन्छ न त पाठ्यपुस्तकमै । हरेक कक्षामा उही कुरा आवृत्ति भइरहेको अवस्थामा कुन कक्षामा कुन-कुन कुरा कति गहिराइका साथ कुन सीमासम्म शिक्षण गर्ने हो र विषयवस्तुको स्तरण कसरी गर्दै लैजाने हो भन्ने

बारेमा खासै ध्यान पुऱ्याएको देखिँदैन र एउटै आधिकारिक शैक्षणिक व्याकरणको कमीका कारण व्याकरण-शिक्षणमा समस्या मात्र नभई चुनौती पनि रहेको छ (अधिकारी, २०५९ : १६९) ।

३.४.४ बुझाइको कमी

नेपाली शिक्षणका क्रममा परम्परागत व्याकरण-शिक्षणकै उपजका रूपमा शिक्षकहरूमा रहेको अदक्षता पनि ठूलो समस्या बन्न गएको देखिन्छ । परम्परागत स्रोत व्याकरणका समग्र व्याकरणका तत्त्वहरूको चर्चा गर्न अपर्याप्त रहेकाले शिक्षकहरूमा बुझाइ पनि राम्रो हुन सकेको छैन । यसरी व्याकरणात्मक ज्ञानको कमी भएका शिक्षकहरूले पढाउने स्थिति एकातिर भने अर्कातिर प्रयोगगत सामान्यीकरणतर्फ नलागी वैयक्तिक भुकावका आधारमा निर्णय दिने र आफूले जानेजति सबै व्याकरणात्मक ज्ञान विद्यार्थीहरूलाई दिनुपर्छ भन्ने सोच बनाएर व्याकरण-शिक्षण गर्ने दृष्टिकोणले पनि शिक्षकहरूमा डेरा जमाएको देखिन्छ । व्याकरणलाई सैद्धान्तिक रूपमा बोझिलो, अरूचिपूर्ण र नीरस तरिकाले शिक्षण नगरी विद्यार्थीको स्तर, रूचिका आधारमा प्रयोगपक्षलाई जोड दिँदै शिक्षण गर्नुपर्छ भन्ने सुझ शिक्षकहरूमा नभएकाले नेपाली व्याकरण-शिक्षणमा समस्या खडा भएको पाइन्छ (अधिकारी, २०५९ : १७०) ।

३.४.५ अन्य समस्याहरू

भाषा शिक्षणका क्रममा कक्षागत हिसाबले व्याकरण-शिक्षण गर्नुको प्रयोजन र शिक्षण विधिका बारेमा शिक्षकको अनभिज्ञता, तालिमको अभाव आदि कारक तत्त्वहरू एकातिर रहेका छन् भने अर्कातिर कतिपय शिक्षकहरूमा व्याकरणको सैद्धान्तिक पक्षलाई बढ्ता जोड दिएर शिक्षण गर्नतर्फ अग्रसर रहेकाले नेपाली व्याकरण-शिक्षणका समस्याका रूपमा रहेका छन् । यसै गरी कतिपय विद्यालय तथा महाविद्यालयले व्याकरण र भाषाका अन्य पक्षहरूलाई शिक्षण गर्ने छुट्टै शिक्षकका व्यवस्था गरिएको पनि पाइन्छ भने कतै आफूखुसी व्याकरणको मानक तयार गरी शिक्षण गरेको पाइन्छ । यसरी देशव्यापी रूपमा एउटै मानक व्याकरणको अभाव र कक्षागत एवम् तहगत व्याकरणको आधिकारिकताको अभावले पनि व्याकरण-शिक्षणमा समस्या आएको पाइन्छ । जसका कारण पनि नेपाली व्याकरण-शिक्षणमा समस्या देखापरेको छ (शर्मा र अन्य, २०६० : १५६) ।

नेपाली व्याकरण-शिक्षणका उक्त विविध समस्याहरू एकैपटकमा समाधान हुन सक्दैन । भाषाको वैज्ञानिक अध्ययन गर्ने प्रक्रियाको प्रशस्त विकास गरेर सोहीअनुरूप पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक तथा

पाठ्यसामग्रीहरू निर्माण गर्ने अनुभव नबढाएसम्म र भाषाशिक्षणको वास्तविक अनुभव बढाउँदै नलगेसम्म यस्ता समस्याहरू समाधान हुन सक्दैन । अतः व्याकरण शिक्षणका वर्तमान समस्या र गतिरोधलाई हटाउन माथि भनिएभन्ने शिक्षण अनुभव र सामग्रीहरू निर्माणमा वृद्धि गर्न सकिएमा नेपाली व्याकरण-शिक्षणमा सुधार आउन सक्ने अपेक्षा गरिन्छ (शर्मा र अन्य, २०६० : १५६) ।

३.५ माध्यमिक तहमा नेपाली व्याकरण-शिक्षणका प्रमुख प्रचलित विधिहरू

व्याकरण सिक्न सकिन्छ भन्ने कुरामा भाषावैज्ञानिकहरूका विभिन्न तर्कहरू पाइन्छन् । संज्ञानवादी भाषावैज्ञानिकहरूले व्याकरणलाई बौद्धिक विषय ठानेर बुद्धि तत्त्वको प्रयोग गरी व्याकरण सिकिने कुरामा जोड दिन्छन् र सोही अनुसारको निगमनात्मक विधिको विकास गरी व्याकरण शिक्षणमा अगाडि बढेका देखिन्छन् । व्यवहारवादी भाषावैज्ञानिकहरू त्यसको विरोधी देखिन्छन् । उनीहरूको विचारमा व्याकरण बौद्धिक विषय नभएर व्यवहारबाट सिकिने कुरा हो । भाषाको विभिन्न प्रयोग प्रसङ्गका उदाहरणहरूबाट कुनै कठिनाइविना सिक्दै जाने हुन्छ (अधिकारी, २०५९ : १७०) । माध्यमिक तहमा व्याकरण- शिक्षणका प्रमुख विधिहरूलाई बुँदागतरूपमा प्रस्ट पारिएको छ :

३.५.१ निगमन विधि

नियम, उदाहरण, प्रयोग र अभ्यासका माध्यमले अगाडि गमन गर्ने भएकाले यसलाई निगमन विधि भनिएको हो । यसले व्याकरणलाई भाषाबाट अलग्याएर औपचारिक रूपमा शिक्षण गर्ने प्रविधिमा जोड दिन्छ । यसमा सीमित उदाहरण प्रस्तुत गरी शिक्षण गरिने हुनाले सामान्य बौद्धिकस्तर भएका व्यक्तिहरू सफल हुन कठिन पर्दछ । यस विधिमा बढी शिक्षक सक्रिय हुने भएकाले यस विधिलाई शिक्षक केन्द्रित विधि, सूत्रका आधारमा शिक्षण गरिने हुनाले सूत्र विधि, परिभाषा विधि तथा पाठ्यपुस्तक विधि पनि भनिन्छ (शर्मा र अन्य, २०६० : १६४) । यो विधि अहिलेसम्म पनि लोकप्रिय विधिको रूपमा रहेको छ ।

विद्यार्थी सहभागितामा हास ल्याउनु अथवा विद्यार्थीलाई निष्क्रिय बनाएर शिक्षकपरक ढङ्गले प्रस्तुत हुनु यस विधिको सबैभन्दा ठूलो कमजोरी पक्ष हो । सिर्जनात्मक, उत्पादनात्मक र प्रयोगपक्षमा बेवास्ता गर्नु , कण्ठस्थीकरणलाई प्रोत्साहन दिनु, विद्यार्थीका रूचि, स्तर, भाषिक पृष्ठभूमि र मनोवैज्ञानिक पक्षलाई ख्याल नगर्नु, विद्यार्थीका भाषिक आवश्यकता र क्षमतालाई ख्याल नगर्नु , सरल कुरालाई पनि जटिल तरिकाले प्रस्तुत गर्नु र शिक्षणीय दृष्टिले वैज्ञानिक र व्यावहारिक बन्न नसक्नु यस

विधिका थप कमजोरी पक्ष हुन् । यस विधिमा धेरै कमीकमजोरी पाइए तापनि केही सबल (सकारात्मक) पक्षहरू पनि पाइन्छ । यस विधिबाट पूरा तयारीबिना नै पनि सजिलो तरिकाले व्याकरण शिक्षण गर्न सकिन्छ । कम खर्चिलो हुनु, प्रयोग-उदाहरणबाट मात्र नियम परिभाषा स्पष्ट गर्न नसकिने खालका व्याकरणात्मक कुराहरूमा यस विधिबाट सजिलै नियम र परिभाषा बुझाउन सकिन्छ, भने उच्च बौद्धिक स्तर भएका विद्यार्थीहरूमा यो विधि बढी प्रभावकारी मानिन्छ । यसरी केही सकारात्मक कुराहरू वा राम्रो पक्ष यस विधिमा भए पनि कार्यमूलक र प्रयोगका दृष्टिले यो विधिद्वारा व्याकरण सिकाउनु उपयुक्त देखिँदैन ।

३.५.२ आगमन विधि

प्रयोग, व्यवहार र उदाहरणको सहारा लिई भाषाका नियम वा व्याकरणको नियमको खोजी गराई व्याकरण-शिक्षण गर्ने यो विधि निगमन विधिको विपरीत मान्यता बोकेको विधि हो । व्याकरण-शिक्षण गर्ने आधुनिक विधि पनि हो । विद्यार्थीहरूले व्यवहार गर्ने भाषामै नियम र परिभाषाहरूको खोजी गर्ने र खोज्न प्रोत्साहित गर्ने यो विधि निकै रूचिपूर्ण देखिन्छ । मनोवैज्ञानिक सिकाइका सिद्धान्तानुरूप सरलबाट जटिल, ज्ञातबाट अज्ञात तथा मूर्तबाट अमूर्ततर्फको शिक्षण सूत्र अंगालेर व्याकरण शिक्षण गर्न यस विधिले जोड दिन्छ । यस विधि विद्यार्थी केन्द्रित हुने भएकाले विद्यार्थीहरूको सिर्जनात्मक एवम् उत्पादनात्मक क्षमतालाई प्रोत्साहित गर्दछ । विद्यार्थीको मनोवैज्ञानिक पक्ष, पूर्वभाषिक अनुभव, रूचि, आवश्यकता, स्तर आदि सबै कुरा अनुकूल हुने गरी प्रभावकारी एवम् उपयोगी व्याकरण-शिक्षण गर्न जोड दिन्छ (अधिकारी, २०५९ : १७०) ।

भाषाबाट व्याकरणलाई अलग नगरी भाषाभित्रै व्याकरणको खोजी गर्ने अनि औपचारिक एवम् बौद्धिक बोझले नभई अनौपचारिक एवम् सामान्यीकृत ढङ्गले व्याकरणात्मक सचेतताको विकास गर्ने र प्रयोग-अभ्यासमूलक तत्परताका साथ व्याकरण-शिक्षण गर्ने जस्ता महत्वपूर्ण विशेषताहरू आगमन विधिमा देखिन्छ ।

यो विधिमा शिक्षकले बढी मिहिनेत गर्नुपर्दछ । उच्च बौद्धिक स्तर भएका विद्यार्थीहरूका लागि यो विधि भन्भटपूर्ण हुन्छ । विद्यार्थी सङ्ख्या बढी भएका होहल्ला बढी भएर कक्षा नियन्त्रणमा गाह्रो हुन्छ । यो विधि समय, श्रम र सामग्री आदिका दृष्टिले बढी खर्चिलो देखिन्छ । यस्ता केही नकारात्मक

पक्षहरू रहे पनि तिनको सचेततापूर्वक निराकरण गर्दै लान सकेमा सबै तह र कक्षाका लागि यो विधि उपयोगी र प्रभावकारी विधिका रूपमा कायम हुन सक्छ ।

३.५.३ भाषा-संसर्ग विधि वा प्रत्यक्ष भाषा विधि

भाषा र व्याकरणलाई एकआपसमा छुट्ट्याउन नसकिने दृष्टिकोणअनुरूप यस विधिको विकास भएको पाइन्छ । व्याकरणको सैद्धान्तिक एवम् बौद्धिक बोझ सिकाउनुभन्दा भाषा सिकने वातावरण निर्माण गरी भाषा सिकाउने चेष्टा यस विधिको देखिन्छ । व्यक्तिले शुद्ध र स्तरीय भाषा बोल्ने भाषिक वातावरण पाएमा नियमहरू स्वतः आत्मसात् गर्दै जान्छ । भाषाको शुद्धरूपको मौखिक वा लिखितरूपमा प्रयोग गर्न पाएमा व्याकरणात्मक ढाँचासम्बन्धी सुझको विकास गर्न सकिन्छ अर्थात् शुद्ध, स्तरीय भाषिक वातावरण तथा पाठ्यसामग्री पाएमा भाषा एवम् व्याकरणलाई छुट्टै विषयकारूपमा सिकाइरहनु पर्दैन । छुट्टै सचेत प्रयास गर्नु यस विधिको मान्यता विपरीत देखिन्छ ।

भाषा स्वाभाविक वातावरणमा प्रयोगपरक किसिमबाट सिकिने कुरा भएकाले व्याकरण पनि यस्तै किसिमले सिकिने कुरा हो । प्राथमिक तहको सुरु तथा दोस्रो भाषा सिकाइका सुरुका अवस्थामा स्वाभाविक एवम् प्रयोगपरक भाषिक वातावरणको आवश्यकता ठानिएकाले यस विधिको उपयोगिता त्यस अवस्थामा बढी देखिन्छ । फेरि प्राथमिक तहका बालबालिकाहरू जसमा भाषिक सुझको विकास पूर्णरूपमा भइसकेको हुँदैन र व्याकरणका कठिन एवम् बौद्धिक नियमहरू ग्रहण गर्न सक्दैनन् । त्यस अवस्थामा यो विधि उपयोगी हुन्छ । दोस्रो भाषा सिकाइका सुरुको अवस्थामा पनि भाषाको स्वाभाविक एवम् व्यावहारिक प्रयोग गर्ने अवसर पाएमा दोस्रो भाषाका अवधारणालाई सजिलै विकास गर्न मद्दत पुग्दछ । माध्यमिक र उच्च तहमा भने यस विधिबाट प्रयोग अभ्यास गराई स्वाभाविक वातावरण सिर्जना गरेर सिकाउन कम सम्भव देखिन्छ (अधिकारी, २०५९ : १७५) ।

भाषा बोल्ने र लेख्ने सीप विकास त गर्न सकिएला तर यस विधिबाट व्याकरणको सैद्धान्तिक रूपमा पूर्ण ज्ञान गराउन कठिन पर्दछ । फलस्वरूप भाषाको सिर्जनात्मक तथा उत्पादनात्मक क्षमताको विकास गर्न सकिँदैन । आफूले प्रयोग गरेको वा अरूको भाषा पनि कसैले गलत प्रयोग गरेमा त्यस भाषाको सही रूप पहिचान गर्न, त्रुटि एवम् व्यतिरेकी विश्लेषण गर्न सकिँदैन र भाषाका ससाना नियमहरूको पनि सचेत रूपमा प्रयोग गर्न सकिँदैन । फेरि सबै अवस्थामा स्वाभाविक एवम् औपचारिक वातावरण मिलाउन कठिन पर्दछ । भाषिक वातावरणको पनि प्रभाव पर्ने हुनाले औपचारिक

वातावरण मिलाउनुपर्ने हुन्छ । सबै अवस्थामा यस्तो वातावरण मिलाउन कठीन पर्छ । यसैले यो विधि सबै अवस्थामा उपयोगी हुन्छ, भन्न सकिँदैन ।

३.५.४ भाषापाठ्यपुस्तक विधि

भाषापाठ्यपुस्तकहरूका पाठहरूमा प्रयोग भएका व्याकरणलाई उदाहरणको रूपमा लिएर भाषासँगसँगै व्याकरण सिकाउँदै लैजानु यस विधिको उद्देश्य हो । यसलाई आगमन र प्रत्यक्ष भाषा विधिको समिश्रित विधिका रूपमा पनि चिनिन्छ ।

यस विधिले 'व्याकरण भाषाभिन्न छ र भाषा व्याकरणबद्ध छ' भन्ने दृष्टिकोण राख्दछ । यस विधिको मर्मअनुसार पाठ्यपुस्तकबाट व्याकरण सिकाउँदा विद्यार्थीलाई प्रत्यक्ष ढङ्गको प्रयोगमूलक तरिकाले व्याकरणात्मक धारणा विकास गर्न सरल हुन्छ । साथै छुट्टै पाठ्यपुस्तकबाट व्याकरण सिकाउनुभन्दा सम्बन्धित भाषापाठ्यपुस्तकबाटै व्याकरण सिकाउँदा रोचक र प्रभावकारी हुन्छ । एकातिर पाठ्यपुस्तकलाई भाषाका विभिन्न सीपको विकास गर्न उपयोगमा ल्याइन्छ भने अर्कातिर यसलाई व्याकरणात्मक विषयवस्तुको ज्ञान गराउन पनि उपयोगमा ल्याइन्छ । भाषापाठ्यपुस्तकले विद्यार्थीको भाषिक सिकाइका प्रसङ्गमा आएका व्याकरणिक विषयवस्तुको प्रयोगपरक ज्ञान दिलाउन यो विधि उपयोगी साबित हुन्छ, सिकाइ अनावश्यक बोझको रूपमा महसुस हुँदैन (शर्मा र अन्य, २०६० : १६६)।

माथि उल्लिखित प्रमुख प्रचलित विधि बाहेक शिक्षा जगत्मा अन्य नवीन सोच र सिद्धान्तहरू पनि नेपाली व्याकरण-शिक्षणमा आउन थालेका पाइन्छन् ; जस्तै : भलाकुसारी, प्रश्न, अनुरोध, निवेदन, छलफल, वक्तृता, संवाद, संवेदना , सान्त्वना, सहानुभूति, जिज्ञासा , रहर, प्रेम, वात्सल्य आदि कार्यपरक एवम् सम्प्रेषणमूलक भाषिक प्रयोगका विशेषताहरूसँग सम्बद्ध गराएर तिनै प्रसङ्गसित व्याकरणात्मक उद्देश्य राखेको पाइन्छ । भाषाका सबै संरचना सबै कार्यका लागि उपयोगी हुँदैनन् । त्यस कुरालाई ध्यान दिएर सोहीअनुसारका विषय र प्रसङ्ग मिलाई खास किसिमका संरचनाहरूको शिक्षण गर्न सकिन्छ तर पाठ्यपुस्तकहरू सोअनुरूप नभएकाले व्यवहारमा यो विधिको प्रयोग नभई सिद्धान्तमा मात्र सीमित छ ।

३.६ भाषापाठ्यपुस्तकमा व्याकरण विधाको स्थान

भाषाका सीपहरू सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइमा प्रवीण बनाउँदै लैजाने उद्देश्यले भाषापाठ्यक्रमको निर्माण गरिएको हुन्छ, भने पाठ्यक्रमका उद्देश्यहरूलाई पूरा गर्न भाषाको

पाठ्यपुस्तकहरू तयार पारिएका हुन्छन् । भाषा सिक्न त्यसका नियम र व्यवस्थाहरूको बारेमा जानकारी हुनु आवश्यक देखिन्छ, त्यही नियम वा व्यवस्था भनेको नै व्याकरण भएकाले भाषाशिक्षण गर्दा व्याकरणको शिक्षण गरिनु आवश्यक देखिन्छ । व्याकरण भाषाभित्र अथवा भाषा व्याकरणबद्ध भइदिएकाले यी दुवैलाई अलग्याएर राख्नु वा अलगअलग शिक्षण गर्नुको औचित्य रहँदैन । भाषापाठ्यपुस्तकमा नै व्याकरणका विषयवस्तु राखिनुपर्दछ र भाषाका पाठ्यपुस्तकका पाठहरूमा व्याकरणको प्रयोगसम्बन्धी उदाहरणहरूको खोजी गरी आगमनात्मक विधिबाट व्याकरणको शिक्षण गरिनु उपयुक्त हुन्छ । भाषापाठ्यपुस्तकहरूमा पाठहरू राख्दा, व्याकरण-शिक्षण गर्दा आवश्यक पर्ने पाठहरू राख्दा उदाहरणहरू पाइने गरी राखिनु पर्दछ किनभने व्याकरण भाषाको आत्मा हो , यसको भाषापाठ्यपुस्तकमा महत्त्वपूर्ण स्थान हुन्छ । अन्य पाठ्यपुस्तकमा जस्तो ज्ञान आर्जन गर्ने यसको उद्देश्य नभई भाषाकै बारेमा जानकारी दिनु भाषापाठ्यपुस्तकको उद्देश्य हो । व्यक्तिले आफ्नो परिचय आफैँ दिए जस्तै भाषाले आफ्नो परिचय वा प्रयोग भाषाकै माध्यमले दिन्छ । त्यसैले भाषाले आफ्नै परिचय दिँदा पनि व्याकरणको मद्दत लिनुपर्ने हुँदा भाषापाठ्यपुस्तकमा व्याकरणको स्थान उच्च राखिनु आवश्यक छ अर्थात् व्याकरण विधालाई भाषापाठ्यपुस्तकमा राख्दा समय , अङ्कभारसमेतको उचित व्यवस्था गरी राखिनुपर्ने देखिन्छ (शर्मा र अन्य, २०६० : १६८) ।

हालको पाठ्यक्रमले व्याकरण विधालाई भाषापाठ्यपुस्तकको अभ्यास स्तम्भमा समावेश गरी पठनपाठन गर्नुपर्ने व्यवस्था मिलाएकाले भाषापाठ्यपुस्तकमै व्याकरण विधाले ठाउँ पाएको देखिन्छ । वर्तमान माध्यमिक तहमा व्याकरणलाई भाषासँगै प्रयोगपरक तथा आगमनात्मक ढङ्गले शिक्षण गर्ने गरी राख्ने प्रयास गरिएको पाइन्छ । पूर्ण समयको २५ प्रतिशत व्यवस्था गरी प्रायः धेरै जसो अभ्यासहरूमा केही न केही व्याकरणको बारेमा ज्ञान दिन खोजिएको पाइन्छ । त्यसभन्दा तल्ला र माथिल्ला तहहरूमा पनि व्याकरणको ज्ञानलाई आवश्यक नै ठानिएको छ तर व्याकरणको छनोट र स्तरण भने फरक-फरक हुनु स्वाभाविक देखिन्छ । विशेष ज्ञानका लागि थप सामग्रीको व्यवस्थाले विद्यार्थीहरूलाई आफैँ पढेर पनि व्याकरणको सैद्धान्तिक ज्ञान लिन सघाउ पुग्ने देखिन्छ । व्याकरण स्तम्भलाई हेर्दा सबै विधाहरूको स्तरण भने आगमनात्मक विधिको अनुकूल पाउन सकिँदैन ।

व्याकरणविनाको भाषा सिकाइ पूर्ण मानिँदैन । व्याकरणको ज्ञानविना भाषा बोल्न त सकिएला तर आफैँले बोलेको भाषा पनि अशुद्ध रूपमा प्रयोग गरिदिएमा त्यसको त्रुटि विश्लेषण गरी निराकरण गर्ने क्षमताको विकास हुनसक्दैन । यसबाट अरूको भाषाको त्रुटि एवम् व्यतिरेकी विश्लेषण तथा अनुवाद गर्ने क्षमताको विकास पनि असम्भव हुन्छ तसर्थ भाषापाठ्यपुस्तकमा व्याकरणको महत्त्वपूर्ण स्थान भएको पाइन्छ ।

परिच्छेद : चार

पाठ्यक्रममा व्याकरणिक विषयवस्तुको छनोट र स्तरण

४.१ परिचय

भाषिक सीप (सुनाइ, बोलाइ, लेखाइ, पढाइ) आर्जनका निम्ति लक्षित उद्देश्य प्राप्त गर्न गरिने सम्पूर्ण प्रयास नै भाषापाठ्यक्रम हो भन्न सकिन्छ (लम्साल र अन्य, २०६२ : २४) । भाषा पाठ्यक्रम भनेको भाषाशिक्षकको त्यो साधन हो, जसको सहायताले उसले आफ्ना भाषिक उद्देश्यअनुसार आफ्ना छात्रहरूलाई कुनै पनि रूपमा ढाल्न सक्छ (शर्मा र अन्य, २०६० : २७०) । पाठ्यक्रम निर्माण गर्नुभन्दा अगाडि कुन तहका लागि, कुन उद्देश्य पूरा गर्न , कुन कुन विषयवस्तुहरू के कसरी मिलाएर राख्ने भन्ने कुराको योजना गरेपछि मात्र पाठ्यक्रम निर्माण गरिन्छ । व्याकरण विषयवस्तुको छनोट भन्नाले पाठ्यक्रममा के , कति, कस्ता व्याकरणिक अंशहरू केकति मात्रामा राख्ने वा समावेश गर्ने भन्ने बुझिन्छ भने विषयवस्तुहरूलाई उपयुक्त क्रममा मनोवैज्ञानिक तवरले शिक्षण गर्न मिल्ने गरी राख्ने कामलाई स्तरण भनिन्छ (ढुङ्गेल र अन्य, २०५८ : ४९) । यसप्रकार छनोट र स्तरण गर्दा विद्यार्थीको उमेर, स्तर , रूचि , क्षमता, आवश्यकता, समयावधि आदिलाई ख्याल गरी राख्नुपर्ने देखिन्छ (गौतम, २०६१ : १३५) । वर्तमान माध्यमिक भाषापाठ्यक्रममा व्याकरणिक विषयवस्तुहरू निम्न प्रकारका छानी तल उल्लेख गरिएको क्रममा स्तरण गरिएको पाइन्छ :

१. शब्दवर्गको पहिचान र प्रयोग

क) नाम ख) सर्वनाम ग) विशेषण घ) क्रियापद

ड) अव्यय (क्रियायोगी, नामयोगी, संयोजक, निपात, विस्मयादिबोधक)

२. क) पदसङ्गति (लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदर)

ख) वाच्य (कर्तृवाच्य, कर्मवाच्य र भाववाच्य)

३. काल

क) वर्तमान ख) भूत ग) भविष्यत्

४. पक्ष

- क) अपूर्ण ख) पूर्ण
ग) अज्ञात घ) अभ्यस्त

५. भाव (अर्थ)

- क) आज्ञार्थ ख) इच्छार्थ
ग) सम्भावनार्थ घ) सङ्केतार्थ

६. कारक र विभक्ति

- क) कारक : कर्ता, कर्म, करण, सम्प्रदान, अपादान, अधीकरण
ख) विभक्तिको प्रयोग
ग) विभक्ति नियम (सरल र तिर्यक)

७. वाक्य

- क) परिचय र प्रकार
 वाक्यका प्रकार (सरल वाक्य, संयुक्त वाक्य र मिश्र वाक्य)
ख) वाक्य संश्लेषण

८. शब्द निर्माण

- क) उपसर्ग व्युत्पन्न शब्दहरू
ख) कृदन्त व्युत्पन्न शब्दहरू
ग) तद्धितान्त व्युत्पन्न शब्दहरू
घ) समस्त व्युत्पन्न शब्दहरू

९. वर्णविन्यास (हिज्जे)

क) लेख्य चिह्न (पूर्णविराम, अर्धविराम, प्रश्नचिह्न, अल्पविराम, उद्गारचिह्न, योजकचिह्न, कोष्ठकचिह्न, उद्धरणचिह्न, निर्देशनचिह्न)

ख) ह्रस्वदीर्घ

ग) पदयोग तथा पदवियोग

घ) ब/ व/, श/ ष/ स , ड/ञ/ण, न/म, शिरबिन्दु/चन्द्रबिन्दु आदि

१०) शब्दभण्डार र उखानटुक्का

- अ) पर्यायवाची शब्द
- आ) अनेकार्थी शब्द
- इ) अनुकरणात्मक शब्द
- ई) विपरीतार्थी शब्द
- उ) श्रुतिसमभिन्नार्थी शब्द
- ऊ) सिङ्गो शब्द
- ए) लघुतावाची शब्द
- ऐ) सङ्क्षिप्त शब्द
- ओ) समूहवाचक शब्द
- औ) उखान टुक्का

यसप्रकारले छनोट र स्तरण गरेपछि शिक्षणका क्रममा भाषाका सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ सीपसँग सम्बन्ध स्थापना गरी प्रयोगपरक ढङ्गले शिक्षण गर्नुपर्ने अर्थात् सैद्धान्तिक पक्षमा जोड नदिएर प्रयोगात्मक पक्षमा जोड दिई शिक्षण गर्दा सोहीअनुसारका शिक्षण विधिहरू अपनाउनुपर्ने कुरा समेत नेपाली भाषापाठ्यक्रमले निर्देशित गरेको पाइन्छ ।

४.२ माध्यमिक तहको कक्षा नौ को भाषापाठ्यपुस्तक र व्याकरणात्मक दृष्टिले पाठक्रमअनुरूपता

वर्तमान माध्यमिक तहको कक्षा नौ को नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका व्याकरण विधाहरूलाई समग्रमा हेर्दा पाठ्यक्रम अनुकूल नै देखिए तापनि पूर्णरूपमा भाषापाठ्यक्रमको अनुकूल देखिँदैन । व्याकरणिक विषयवस्तुको छनोटअनुरूप पाठ्यपुस्तकमा राख्ने प्रयास गरिए तापनि क्रमिकरूपमा स्तरण भएको पाइँदैन । पाठ्यक्रममा करण-अकरणलाई समावेश नगरिए पनि पाठ्यपुस्तकमा भने पहिलो पाठमा नै राखिएको छ । पाठ्यपुस्तकमा सुरुको पाठमा शब्दवर्ग राख्नुपर्ने निर्देशन पाठ्यक्रमले दिएको भए तापनि भाषापाठ्यपुस्तकमा भने पहिलो र दोस्रो पाठमा दिएको तर पहिलो पाठ शब्दवर्गसँगै करण-अकरण राखिएको छ । पाठ्यक्रममा पाठ पाँचमा भाव (अर्थ) लाई समावेश गर्नुपर्ने कुरा निर्देश गरे पनि पाठ्यपुस्तकमा भाव(अर्थ) लाई पाठ आठमा समावेश गरिएको छ । पाठ्यक्रममा शब्दभण्डारलाई पाठको अन्त्यमा राख्नुपर्ने कुरालाई उल्लेख गरेको भए पनि भाषापाठ्यपुस्तकमा भने पाठ सात **भिखारी** कवितामा राखिएको छ । त्यसै गरी पाठ्यक्रमले कारक र विभक्तिलाई पाठ ६ मा राख्नुपर्ने कुरा स्पष्ट गरेको छ तर कक्षा नौ को नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा कारक र विभक्ति शीर्षकको व्याकरण अभ्यासलाई पाठ बाह्र **स्वामी विवेकानन्द** नामक जीवनीमा राखिएको छ । पाठ्यक्रमले निर्देश गरेको क्रममा भाषापाठ्यपुस्तकमा व्याकरण अभ्यासहरू राखिएका छैनन् । यसरी भाषापाठ्यक्रमले गरेको विषयवस्तुको छनोट र स्तरणलाई बेवास्ता गरी भाषापाठ्यपुस्तकमा व्याकरण पाठ र अभ्यासहरूलाई राखिएका छन् । पाठक्रमअनुसार पाठ्यवस्तुहरू राख्ने काम शिक्षा मनोविज्ञान एवम् सिकाइ मनोविज्ञानमा आधारित भएमा सिकाइ व्यावहारिक, प्रयोगमूलक एवम् लाभदायी हुन्छ । यस तहमा पाठ्यपुस्तकले केही हदसम्म मात्र व्याकरण सिकाउन सक्छन् । अर्थात् पाठ्यपुस्तकमा सम्बन्धित पाठअन्तर्गत राखिएका व्याकरणिक विधाहरू सम्बन्धित पाठबाटै उदाहरण लिएर पूर्णरूपमा सिकाउन सकिने जस्ता देखिँदैनन् । जस्तै: **वसन्त** कविताको अभ्यासमा राखिएको विषयवस्तु करण-अकरण सान्दर्भिक देखिँदैन । कविता विधाबाट त भाव, पक्ष, शब्दनिर्माण आदि जस्ता व्याकरणिक विषयवस्तु सिकाउन बढी सान्दर्भिक हुन्छ ।

यसप्रकार समग्रमा के देखिन्छ भने वर्तमान माध्यमिक तहको कक्षा नौ को भाषापाठ्यपुस्तकहरूमा भाषापाठ्यक्रमको मर्मलाई बुझी व्याकरणसम्बन्धी पाठ्यवस्तुहरू राखिएका

पाइँदैनन् । भाषापाठ्यक्रमअनुसार क्रमबद्धरूपमा तथा हरेक व्याकरणिक विषयवस्तुभिन्न पनि त्यसको हरेक तत्त्वलाई क्रमबद्धरूपमा पाठ्यपुस्तकमा राखिनुपर्ने देखिन्छ ।

४.३ माध्यमिक तहको कक्षा नौ को नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा व्याकरण विधा प्रविष्टिको औचित्य

भाषिक सीप विकासको उद्देश्यहरू पूरा गर्न भाषापाठ्यपुस्तक उपयोगी सामग्री हो । भाषापाठ्यक्रमका उद्देश्यहरू पूरा गर्न भाषापाठ्यपुस्तकमा व्याकरणसम्बन्धी पाठ्यवस्तुहरूलाई उचित क्रममा राखिएको हुन्छ । कक्षा नौ को भाषापाठ्यपुस्तकमा व्याकरणिक विधाहरूलाई विद्यार्थीको रूचि, क्षमता, आवश्यकता, स्तर आदि विविध पक्षलाई विचार गरी छनोट र स्तरण गरिएको पाइन्छ ।

व्याकरण अभ्यासहरू भाषापाठ्यपुस्तकमा प्रविष्टि गराउँदा व्याकरणिक अवधारणा दिने उदाहरणहरू सम्बन्धित पाठमा नै खोजी गर्न मिल्नेगरी राखिनु उत्तम हुन्छ । यस तहका पाठहरूको छनोट र स्तरण गर्दा व्याकरणात्मक दृष्टिले उचित ध्यान पुऱ्याइएको देखिँदैन । कतिपय पाठहरू सिर्जनात्मक हुनाले वैज्ञानिकरूपले व्याकरणका विषयवस्तु सिकाउन उपयोगी छैनन् । व्याकरणको शिक्षण क्रमअनुसार पाठहरू नियोजित ढङ्गले राखिनुपर्नेमा त्यसो गरिएको देखिँदैन । पाठहरू व्याकरण विधासँग मिल्ने देखिए तापनि व्याकरण सिकाउन पर्याप्त र उपयुक्त उदाहरणहरू नै पाइँदैनन् । सिर्जना, कल्पना तथा स्वतन्त्र लेखनसँग सम्बन्धितभन्दा व्यावहारिक तथा प्रयोगमूलक ढङ्गले व्याकरणिक अवधारणा विकासमा मद्दत पुग्ने खालका पाठहरू राखिनु आवश्यक हुन्छ । व्याकरण सिकाउने उदाहरणहरू आफैँ सिर्जना गरिएका देखिन्छन्, पाठबाटै उदाहरणहरू प्रशस्त लिने प्रयास गरिएको पूर्णरूपमा देखिँदैन ।

४.४ निष्कर्ष

माध्यमिक तहको कक्षा नौ को नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा विद्यार्थीको रूचि, योग्यता र क्षमताअनुरूपका पाठहरू छनोट र स्तरण गरिएका पाइँदैनन् भने पाठ्यक्रमले तोकेबमोजिमका व्याकरणका पाठहरू क्रमबद्धरूपमा राखिएका पाइँदैनन् । पाठ्यक्रमले कक्षा नौ मा करण/अकरणका व्याकरणको पाठ नतोके पनि यस पाठ्यपुस्तकमा राखिएको छ । यो ज्यादै राम्रो कुरा हो तर यसलाई शब्दवर्गसँग कविता पाठको व्याकरण अभ्याससँग राखिनु उपयुक्त देखिँदैन । तसर्थ कक्षा नौ मा उचित किसिमले व्याकरण सिकाउन पाठहरूलाई मिलाउनुपर्ने देखिन्छ । विद्यार्थीको क्षमता, स्तर, रूचि र आवश्यकताअनुरूप व्याकरणिक विषयवस्तुको छनोट र स्तरण पाठ्यक्रममा भएर पनि पाठ्यपुस्तकमा व्याकरणात्मक पक्षहरूको प्रविष्टि गराउँदा स्तरण पक्षलाई ध्यान पुऱ्याउन सकेको देखिँदैन । तसर्थ कक्षा नौ मा उचित किसिमले व्याकरण सिकाउन पाठहरूलाई मिलाउनुपर्ने देखिन्छ ।

परिच्छेद : पाँच

कक्षा नौ को नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त व्याकरणसम्बन्धी पाठ र व्याकरण अभ्यासहरू

५.१. सङ्क्षिप्त चिनारी

कक्षा नौमा पढ्ने विद्यार्थीहरूका लागि व्याकरणसम्बन्धी ज्ञान दिनको लागि व्याकरणसम्बन्धी छुट्टै पाठ्यपुस्तकको व्यवस्था नभई व्याकरणलाई पाठको अभ्यास खण्डमा राखी परिभाषा तथा उदाहरणहरू दिई अभ्यासहरूलाई समावेश गरिएका छन् । पाठ शीर्षकअन्तर्गत रहेका व्याकरण शीर्षकलाई निम्नानुसार तालिकामा देखाउन सकिन्छ :

पाठशीर्षकअन्तर्गत रहेका व्याकरण शीर्षकहरू

तालिका नं. १

पाठ	पाठ शीर्षक	व्याकरण शीर्षक
१.	वसन्त कविता	शब्दवर्ग करण/अकरण
२.	शिशिर र वसन्तको कथा	शब्दभण्डार
३.	हाम्रो देश: हाम्रा अतिथि	पदसङ्गति
४.	भान्जालाई चिठी	अभूत काल र यसका पक्ष
५.	साहित्यकार पारिजात	भूत काल र यसका पक्ष
६.	मानिस सबै एकै हैं	शब्दभण्डार
७.	भिखारी	शब्दभण्डार

८.	भविष्य निर्माण	भाव/अर्थ
९.	भीमसेन थापा	वाच्य र वाच्य परिवर्तन
१०.	मौरी पालन	वाक्य र यसका प्रकार
११.	उपत्यकामा चार दिन	चिह्न परिचय
१२.	स्वामी विवेकानन्द	कारक र विभक्ति
१३.	अपाङ्गहरूप्रति हाम्रो दायित्व	वर्णविन्यास (ह्रस्व:दीर्घ)
१४.	सत्य सन्देश	शब्दभण्डार
१५.	खड्गबहादुर	शब्दनिर्माण
१६.	वनविनास रोकौँ	पदयोग र पदवियोग
१७.	चार्ल्स डार्विन	समास र विग्रह

५.१.१ नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया र करण अकरण

कक्षा नौको नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकको पहिलो पाठमा रहेको व्याकरणसम्बन्धी पाठ नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया र करण-अकरण छन् । नामको परिचय र यसका पाँच प्रकारलाई उल्लेख गरिएको छ भने सर्वनाम र यसका प्रकार, विशेषण, विशेषणका प्रकार, क्रिया र यसका प्रकारका बारेमा परिभाषा र उदाहरणहरू दिइएका छन् । त्यस्तै गरी करण र अकरणको परिभाषा र उदाहरणलाई दिइएका छन् । व्याकरण अभ्यासमा नामान्तर्गत पर्ने शब्दहरू छान्ने, विशेषण, क्रियापद छुट्ट्याउने करण भए अकरण र अकरण भए करणमा बदल्ने प्रश्नहरू सोधिएका छन् ।

५.१.२ शब्दवर्गमा पर्ने क्रियायोगी, नामयोगी, संयोजक, विस्मयादिबोधक, निपात

कक्षा नौको नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकको शिशिर र वसन्त शीर्षक कथाको अभ्यास खण्डमा रहेको व्याकरणसम्बन्धी अभ्यासमा सुरूमा क्रियायोगीका प्रकार र उदाहरण त्यसपछि, परिभाषा त्यसै

गरी नामयोगीका प्रकार, उदाहरण र परिभाषा, संयोजकको प्रकार, परिभाषा, विस्मयादिबोधकका प्रकार, परिभाषा र निपातको उदाहरण, परिभाषा दिइएका छन् भने अभ्यास खण्डहरूमा क्रियायोगीहरूलाई समूह बनाइ तालिकामा राख्ने, पाठमा प्रयुक्त क्रियायोगीलाई टिपेर तालिकामा देखाउने, संयोजक, निपात र विस्मयादिबोधकलाई प्रयोग गर्ने साथै रेखाङ्कित शब्दहरूको शब्दवर्ग छुट्ट्याउने जस्ता प्रश्नहरू सोधिएका छन् ।

५.१.३ पदसङ्गति

कक्षा नौ को नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकको हाम्रो देश, हाम्रा अतिथि शीर्षक निबन्धको व्याकरण खण्डमा लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरमा पदसङ्गतिलाई छुट्टाछुट्टै सङ्गति नभएका वाक्य र सङ्गति भएका वाक्यलाई देखाइएको छ भने अन्त्यमा परिभाषा दिई प्रष्ट पारिएको छ । यसको अभ्यास खण्डमा पदसङ्गति मिलाउने, निर्देशनका आधारमा वाक्यलाई परिवर्तन गर्ने, वाक्यमा प्रयोग गर्ने, खाली ठाउँ भर्ने जस्ता प्रश्नहरू सोधिएका छन् ।

५.१.४ काल (वर्तमान र भविष्यत्)

कक्षा नौको नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकको भान्जालाई चिठी शीर्षक चिठीको व्याकरणको परिचय खण्डमा वर्तमान काल र यसका पक्षका बारेमा प्रष्ट पारिएको छ । माथि वर्तमान कालका पक्ष-सामान्य, अपूर्ण, पूर्ण वर्तमानको उदाहरण दिइएको छ र अन्त्यमा वर्तमान कालको परिभाषा, यसका पक्षहरू र यसको धातुमा लाग्ने प्रत्ययहरू दिइएका छन् । व्याकरणको अभ्यास खण्डमा सङ्केतका आधारमा वाक्य परिवर्तन गर्ने, सङ्केतका आधारमा खाली ठाउँ भर्ने जस्ता प्रश्नहरू राखिएका छन् ।

५.१.५ भूतकाल र यसका पक्ष

साहित्यकार पारिजात शीर्षकको जीवनीको व्याकरणको परिचय खण्डमा परिचय र उदाहरणका साथै यसका पक्षका बारेमा जानकारी दिइएको छ साथै धातुमा लाग्ने प्रत्ययहरू पनि दिइएका छन् । यसको अभ्यास खण्डमा सङ्केतका आधारमा वाक्य परिवर्तन गर्ने, खाली ठाउँ भर्ने, शुद्ध सार्ने जस्ता प्रश्नहरू समावेश गरिएका छन् ।

५.१.६ शब्दभण्डार

हामी सबै एकै हौं शीर्षकको संवादमा दिइएको व्याकरण शब्दभण्डारको परिचय खण्डमा सुरुमा लघुतावाची शब्दको उदाहरण र त्यसपछि परिभाषा दिइएको छ, त्यस्तै ढाँचामा अनुकरणात्मक शब्दका उदाहरणलाई तालिकामा देखाइएका छन् र परिभाषा दिइएका छन् । शब्दभण्डारको अभ्यास खण्डमा शब्द निर्माणको प्रक्रिया देखाउने, वाक्यमा प्रयोग गर्ने, शब्द बनाउने, जोडा मिलाउने, अनुकरणात्मक शब्द छान्ने, खाली ठाउँ भर्ने जस्ता प्रश्नहरू समावेश गरिएका छन् ।

५.१.७ भाव

भविष्य निर्माण शीर्षक कथामा व्याकरणको परिचय खण्डमा भावका पाँच प्रकारहरूको उदाहरण प्रस्तुत गरिएको छ भने त्यसको तल परिभाषा भनी भाव, सामान्यार्थ, आज्ञार्थ, इच्छार्थ, सम्भावनार्थ र सङ्केतार्थको परिभाषा दिइएको छ भने अभ्यास खण्डमा भावका प्रकार छुट्ट्याउने, वाक्यमा प्रयोग गर्ने, क्रियामूललाई क्रियापदको रूपमा तालिकामा देखाउने, कोष्ठकमा दिइएको सङ्केतका आधारमा वाक्यहरूलाई परिवर्तन गर्ने जस्ता प्रश्नहरू समावेश गरिएका छन् ।

५.१.८ वाच्य, वाच्य परिवर्तन, शब्दभण्डार

भीमसेन थापा शीर्षक जीवनीको व्याकरणको परिचय खण्डमा वाच्यका प्रकार कर्तृवाच्य, कर्मवाच्य र भाववाच्यका उदाहरणहरू र तल यसका परिभाषा दिइएको छ भने अभ्यास खण्डमा वाक्यहरूको वाच्य छुट्ट्याउने, खाली ठाउँ भर्ने, वाक्यहरू बनाउने, कोष्ठकमा निर्देशन गरेअनुसार वाच्य परिवर्तन गर्ने प्रश्नहरू समावेश गरिएका छन् भने यही खण्डमा नै शब्दभण्डारअन्तर्गत पर्ने टुक्काको परिचय, उदाहरण दिएर अभ्यास खण्डमा टुक्काहरूको अर्थ भन्ने, वाक्यमा प्रयोग गर्ने, जोडा मिलाउने र थप टुक्काहरू लेख्ने जस्ता अभ्यासहरू दिइएका छन् ।

५.१.९ वाक्य र यसका प्रकार

मौरी पालन शीर्षक निबन्धको व्याकरणको अभ्यास खण्डको परिचय भागमा वाक्य र यसका प्रकारमा सरल वाक्य, संयुक्त वाक्य र मिश्र वाक्यहरूको उदाहरण र परिभाषा प्रस्तुत गरिएको छ भने व्याकरणको अभ्यास खण्डमा पाठबाट मिश्र र संयुक्त वाक्य छुट्टाछुट्टै टिपी सूची बनाउने, सरल वाक्यको

प्रयोग गरी विद्यालयको कक्षाकोठाको वर्णन गर्ने, कोष्ठकको निर्देशनअनुसार वाक्य परिवर्तन गर्ने जस्ता प्रश्नहरू सोधिएका छन् ।

५.१.१० चिह्न परिचय

उपत्याकमा चार दिन शीर्षकको दैनिकीको व्याकरण खण्डको परिचय भागमा चिह्नहरूमा विभिन्न चिह्नहरूको उदाहरण र परिभाषा दिइएको छ भने व्याकरणको अभ्यास खण्डमा पाठको दोस्रो र छैटौँ अनुच्छेदमा प्रयोग भएका चिह्नहरू नदोहोर्‍याई नाम लेख्न, अनुच्छेदमा उपयुक्त चिह्नहरू प्रयोग गर्ने, विभिन्न चिह्नहरूको प्रयोग गरी अनुच्छेद लेख्ने जस्ता प्रश्नहरू राखिएका छन् ।

५.१.११ कारक र विभक्ति

स्वामी विवेकानन्द शीर्षकको जीवनी पाठको व्याकरणको अभ्यास खण्डमा व्याकरणसम्बन्धी कारक र विभक्तिका प्रकारलाई एकातिर कारक र अर्कातिर विभक्तिलाई देखाइएको छ । यसका तल परिभाषा दिँदै कारकका प्रकार र प्रकारको परिचय पनि दिइएको छ । कारक र विभक्तिको अभ्यास खण्डमा विभक्ति चिह्नलाई छानेर खाली ठाउँमा भर्ने, शुद्ध गर्ने, पाठको दोस्रो अनुच्छेदबाट तिर्यक् कारक प्रयोग भएका वाक्यहरू खोज्ने प्रश्नहरू सोधिएका छन् ।

५.१.१२ वर्णविन्यास (हिज्जे)

अपाङ्गहरूप्रति हाम्रो दायित्व शीर्षकको वक्तृता कलाका अभ्यास खण्डमा रहेको व्याकरणसम्बन्धी अभ्यास वर्णविन्यासमा ह्रस्व, दीर्घ, व, व, श, ष, स, शिरविन्दु, चन्द्रविन्दुको प्रयोग कसरी र कुन-कुन ठाउँमा गर्ने भन्ने नियमहरू पनि दिइएका छन् । यसको अभ्यास खण्डमा वर्णानुक्रमअनुसार सूची बनाउनुहोस्, ह्रस्व, दीर्घ इकारलाई लेख्ने, शुद्ध, अशुद्ध हुनाका कारणहरू लेख्ने जस्ता प्रश्नहरू सोधिएका छन् ।

५.१.१३ शब्दभण्डार

कक्षा नौ को सत्यसन्देश शीर्षक कविताको व्याकरणसम्बन्धी अभ्यासमा शब्दभण्डारअन्तर्गत पर्ने श्रुतिसमभिन्नार्थक शब्द, अनेकार्थक शब्दको उदाहरण र परिभाषा परिचय खण्डमा दिइएको छ भने यसको अभ्यास खण्डमा पर्यायवाची शब्द लेख्ने, श्रुतिसमभिन्नार्थ शब्दलाई वाक्यमा प्रयोग गर्ने, पाठहरूबाट पाँचवटा अनेकार्थी र पाँचवटा श्रुतिसमभिन्नार्थी शब्दहरू टिप्ने, यी दुई बीच अन्तर बताउने, अनेक अर्थ लेखी वाक्यमा प्रयोग गर्ने जस्ता प्रश्नहरू सोधिएका छन् ।

५.१.१४ शब्दनिर्माण

कक्षा नौ को खड्गबहादुर शीर्षक कथाको व्याकरण खण्डको परिचय भागमा मूल शब्दहरू, व्युत्पन्न शब्दहरू र शब्दनिर्माण (मूल शब्द र व्युत्पन्न शब्द) को परिचय दिइएको छ भने अभ्यास खण्डमा पाठमा प्रयुक्त उपसर्ग लागेका र प्रत्यय लागेका पाँच-पाँचओटा शब्द टिपोट गरी बनोट प्रक्रिया देखाउने, मूल शब्द र व्युत्पन्न शब्द छुट्ट्याउने, शब्दनिर्माण गर्ने, प्रकृति र प्रत्यय छुट्ट्याउने प्रश्नहरू सोधिएका छन् ।

५.१.१५ पदयोग र पदवियोग

वनविनाश रोकौं शीर्षक निवेदनको व्याकरणसम्बन्धी अभ्यासको परिचय खण्डमा पदयोग र पदवियोगसम्बन्धी उदाहरण र परिभाषा दिइएको छ भने अभ्यास खण्डमा पदयोग भएका र पदवियोग भएका शब्दहरू छुट्ट्याउने, पदयोग र पदवियोग हुने आधारहरू भन्ने, पदयोग भएका शब्दहरू लेख्ने जस्ता अभ्यासहरू समावेश गरिएका छन् ।

५.१.१६ समास र विग्रह

कक्षा नौ को नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा रहेको चार्ल्स डार्विन शीर्षकको अन्तर्राष्ट्रिय व्यक्तित्व जीवनीको व्याकरण खण्डको परिचय भागमा समास र विग्रह शब्दलाई समासका प्रकारका आधारमा उदाहरणहरू प्रस्तुत गर्दै प्रष्ट पारिएको छ र यसको अभ्यास खण्डमा शब्दहरूलाई विग्रह गर्ने, पाठमा प्रयुक्त पाँचवटा समस्त शब्द टिपी तिनको विग्रह गर्ने, समास वा विग्रह गरी समासको नाम लेख्ने जस्ता प्रश्नहरू सोधिएका छन् ।

५.२ निष्कर्ष

यसरी कक्षा नौ को नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा जम्मा १७ वटा पाठहरू राखिएका छन् भने दुईवटा पाठमा एउटै शीर्षकको व्याकरण राखिएका छन् । नेपाली भाषापाठ्यक्रमले शब्दवर्ग, पदसङ्गति, काल र पक्ष, भाव/अर्थ, कारक र विभक्ति, वाक्य शब्दनिर्माण, वर्णविन्यास र शब्दभण्डार गरी जम्मा १० वटा पाठहरू तोकेको पाइन्छ भने नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा करण/अकरणलाई थपेर एघारवटा पाठहरू प्रविष्ट गरिएको पाइन्छ । भाषापाठ्यपुस्तक विधिअनुरूप व्याकरण शिक्षण गर्ने हो भने यो असम्भव जस्तो देखिन्छ किनकि कविता विधाको पाठमा करण/अकरण राखिनु सान्दर्भिक देखिँदैन । वर्णविन्यास : ह्रस्व र दीर्घसम्बन्धी व्याकरणलाई अगाडिका पाठहरूमा समावेश गरे विद्यार्थीको हिज्जेमा सुधार हुँदै जाने देखिन्छ ।

परिच्छेद : छ

व्याकरणसम्बन्धी अभ्यासहरूको विश्लेषण

६.१ शब्दवर्ग

नेपाली भाषा शिक्षणमा शब्दवर्गलाई व्याकरण शिक्षणको महत्वपूर्ण विषयको रूपमा लिइन्छ । निश्चित शब्दभण्डारभित्र रहेका शब्दहरूको समूह-समूहमा गरिने विभाजनलाई शब्दवर्ग भनिन्छ । नेपाली शब्दभण्डारका शब्दको स्रोत, बनोट, रूपायन र कार्यका आधारमा गरिन्छ (लम्साल, २०६४ : ९८) । शब्दले गर्ने कामका आधारमा छुट्ट्याइने शब्दको समूहलाई शब्दवर्ग भनिन्छ । शब्दवर्गमा नौ वर्गहरू हुन्छन् । एउटै शब्दले वाक्यमा प्रयोग नहुँदा एउटा वर्गको काम गर्छ भने वाक्यमा प्रयोग हुँदा अर्कै वर्गको काम गर्न समेत सक्छ । माध्यमिक तह कक्षा नौ को नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा शब्दवर्गमा पर्ने नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रियापद, क्रियाविशेषण, नामयोगी, संयोजक, निपात र विस्मयादिवोधकलाई पाठ एक र पाठ दुईमा समावेश गरिएको छ । पाठ एकमा नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रियापदलाई राखिएको छ भने पाठ दुईमा क्रियायोगी, नामयोगी, संयोजक, निपात र विस्मयादिवोधकलाई समावेश गरिएको छ ।

६.१.१ नाम

शब्दवर्गमा पर्ने नामलाई कक्षा नौ को पहिलो पाठ वसन्त कविता र पाठ दुईको शिशिर र वसन्त कथाको अभ्यास खण्डमा राखिएको पाइन्छ । यसको प्रस्तुति ढाँचा सुरूमा आगमनात्मकबाट निगमनात्मकतर्फ भुकेको पाइन्छ । नामका प्रकार लेख्दै सोअन्तर्गत पर्ने शब्दहरू दिइएको छ । नाम शब्दहरूलाई वाक्यमा प्रयोग नगरी शब्द मात्रै दिइएकाले प्रयोग सन्दर्भ उल्लेख गर्दा अभि स्पष्ट हुने देखिन्छ । छायाकोष्ठकमा नाम र यसका प्रकारको परिचय दिइएको छ । नामको प्रकारलाई वर्गीकरण गरिएको छ । सुरूमा पाँच प्रकारका नामहरू (व्यक्तिवाचक, जातिवाचक, समूहवाचक, द्रव्यवाचक र भाववाचक) का सूचीहरू दिई तलतिर त्यसको स्पष्टीकरण दिइएको छ । जस्तै :

- क) भरत, निमा, रामकली : व्यक्तिविशेष नाम
ख) जुम्ला, मिथिला, इलाम : स्थानविशेष नाम
ग) सुनकोशी, कर्णली, मेची : नदीविशेष नाम

त्यसपछि प्रत्येक नामका अलग-अलग शब्दसूची दिई दायँतर्फ स्पष्टीकरण दिइएको पाइन्छ । सर्वनाम, विशेषण, क्रियापद, क्रियाविशेषण, नामयोगी, संयोजक, विस्मयादिबोधक साथै निपातलाई पनि नाम कै ढाँचामा आगमनात्मक किसिमले गरिएको पाइन्छ ।

६.१.२ सर्वनाम

सर्वनाममा सबै प्रकारका सर्वनाम जनाउने शब्दहरू दिई दायँतर्फ स्पष्टीकरण दिइएको पाइन्छ । परिभाषालाई तल छायाकोष्ठकमा राखिएको पाइन्छ । सर्वनामको प्रस्तुतीकरणको ढाँचा क) म, हामी प्रथम पुरुष, तँ, तिमी, तपाइँ, तिमीहरू, तपाइँहरू द्वितीय पुरुष, ऊ, उनी, यो, तिनी, उनीहरू आदि तृतीय पुरुष

ख) जो, जे, जुन सम्बन्ध जनाउने सर्वनाम आदि

६.१.३ विशेषण

विशेषणको प्रस्तुति आगमनात्मकबाट निगमनात्मकतर्फ भुकेको देखिन्छ । विशेषणको प्रकार लेख्दै यसअन्तर्गत पर्ने शब्दहरूको सूची दिइएका देखिन्छन् भने तल छायाकोष्ठकमा विशेषण र यसका प्रकारको परिचय दिइएको छ ।

जस्तै : मोटो, अग्लो, नयाँ, कालो, राम्रो आदि गुणबोधक विशेषण

६.१.४ क्रियापद

क्रियापदको प्रस्तुतीकरण आगमनात्मक किसिमको पाइन्छ । सकर्मक र अकर्मक क्रियाका विभिन्न उदाहरणहरू प्रस्तुत गरिएको छ र तल छायाकोष्ठकमा परिभाषा दिइएको छ ।

सकर्मक क्रिया

सविनाले विज्ञानमा उच्च शिक्षा पाएकी थिइन् ।

अकर्मक क्रिया

हामी विदामा हलसी जाँदै छौं ।

६.१.५ अव्यय

अव्ययअन्तर्गत क्रियायोगी, नामयोगी, संयोजक, विस्मयादिबोधक र निपातका विषयवस्तुहरूमध्ये क्रियायोगी, निपात, विस्मयादिबोधकलाई सामान्यतः एक प्रकारले तथा नामयोगी र संयोजकलाई अरूभन्दा अलि फरक ढङ्गले प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ ।

६.१.५.१ क्रियायोगी

क्रियायोगीका विभिन्न प्रकारहरूलाई उदाहरणको माध्यमले प्रष्ट पारिएको छ भने तल छायाकोष्ठकमा क्रियायोगी र यसका प्रकारका बारेमा परिचय दिइएको छ ।

समयवाचक - म पर्सि बिहान सबेरै सदरमुकाम जाँदै छु ।

स्थानवाचक - तिनीहरू पछाडि गए ।

६.१.५.२ निपात

निपातको प्रस्तुति निपात प्रयोग भएका सातवटा वाक्यहरू दिइएको छ भने त्यसको तल छायाकोष्ठकमा निपातको परिचय र नेपालीमा प्रयोग हुने केही निपातहरूलाई उल्लेख गरिएको छ ।

६.१.५.३ विस्मयादिबोधक

सुरूमा पाँचवटा वाक्यहरू दिइएका छन् र छायाकोष्ठभित्र यसको परिभाषा र अन्य थप जनाकारी दिइएको छ ।

६.१.५.४ नामयोगी र संयोजक

नामयोगीमा यसको शब्दसूचीहरूमात्र दिई त्यसको अन्त्यमा छायाकोष्ठमा परिभाषा दिइएको छ भने संयोजकमा सापेक्ष संयोजक र निरपेक्ष संयोजकका शब्दहरू दिई तल छायाकोष्ठकमा परिभाषा दिइएको छ ।

६.१.१.१ शब्दवर्गसम्बन्धी प्रश्नहरूको स्वरूप

तालिका नं. २

क्र. स.	पाठ	परिचयात्मक		धारणात्मक		प्रयोगात्मक		पहिचानात्मक			जम्मा
		आगमन	निगमन	वर्गीकरण गर्ने	जोडा मिलाउने	खाली ठाउँ भर्ने	वाक्यान्तरण	स्वतन्त्र प्रयोग	पाठबाट खोज्ने	उदाहरणबाट खोज्ने	
१	नाम	-	-	३	-	-	-	-	२	-	५
	सर्वनाम	-	१	१	-	-	-	-	-	-	२
	विशेषण	-	-	१	-	-	१	१	-	१	४
	क्रियापद	-	-	२	-	-	-	-	-	-	२
२	शिशिर र वसन्त										
	क्रियायोगी			३				१	१		४
	नामयोगी			१		१					२
	संयोजक		१					१			२
	विस्मयादि बोधक					१		२			३
	निपात			१				२			३
											२७

प्रस्तुत अभ्यासमा समावेश गरिएका प्रश्नहरू विद्यार्थीको क्षमताअनुरूप नै भएको देखिन्छ । प्रश्नहरू प्रयोगमूलक र व्यावहारिक नै देखिन्छन् भने प्रश्नमा प्रयोग भएका शब्दहरू सरल खालका नै देखिन्छन् । शब्दवर्गान्तर्गत समावेश गरिएका प्रश्नहरू सबै प्रकृतिका नभए तापनि प्रयोगमा आएका धारणात्मक, प्रयोगात्मक र पहिचानात्मक प्रकृतिका प्रश्नहरू पनि प्रभावकारी नै देखिन्छन् तर यस अभ्यासमा समावेश गरिएका प्रश्नहरू ज्यादै न्यून देखिन्छ ।

६.२ करण-अकरण

त्यस्तै गरी पाठ एकमा नै सकारात्मक अर्थ बुझाउनेलाई करण भनिन्छ भने नकारात्मक (निषेधात्मक) अर्थ बुझाउनेलाई अकरण भनिन्छ । क्रियामा 'न' थपेर अकरण बनाइन्छ भने 'न' भिकेर करण बनाइन्छ । करणलाई अकरण बनाउँदा क्रियापदको आदि, मध्य वा अन्त्य कुनै एक ठाउँमा 'न' जोड्नुपर्दछ । अकरण बनाउँदा जहिलेसुकै साटो कहिले पनि, सधैंको साटो कहिल्यै जस्ता शब्द पनि राखिन्छ भनी करण र अकरणको परिचय र यससम्बन्धी अभ्यासलाई समेत समावेश गरिएको छ ।

६.२.१ करण र अकरणसम्बन्धी प्रश्नहरूको स्वरूप

तालिका नं. ३

क्र. स.	पाठ	परिचयात्मक	धारणात्मक	प्रयोगात्मक	पहिचानात्मक	जम्मा
१	वसन्त करण- अकरण	-	-	२	-	२

कक्षा नौ को भाषापाठ्यक्रममा करण-अकरणसम्बन्धी कुनै कुराको पनि उल्लेख गरिएको पाइँदैन तर कक्षा नौ को भाषापाठ्यपुस्तकको पहिलो पाठ वसन्त कविताको व्याकरणात्मक अभ्यासमा करण-अकरणसम्बन्धी अभ्यासलाई पनि समावेश गरिएको छ । यो यस भाषापाठ्यपुस्तकको सकारात्मक

पक्ष हो तर करण-अकरणसम्बन्धी अभ्यासमा दिइएका प्रश्नहरू विद्यार्थीहरूलाई अभ्यास गराउन पर्याप्त नभएको देखिन्छ ।

६.३ पदसङ्गति (लिङ्ग, वचन, पुरूष र आदर)

संरचनामा आएका दुई वा दुईभन्दा बढी एकाइहरू (शब्दहरू) ले समान रूपगत अभिलक्षण देखाउनु सङ्गति हो । समान रूपगत अभिलक्षण भनेकै सङ्गति हो । समान रूपगत अभिलक्षण भनेको लिङ्ग, वचन, पुरूष, आदर आदि व्याकरणात्मक कोटिसम्बन्धी जे- जे लक्षणहरू एउटा एकाइ वा शब्दमा छ, त्यो वा त्यही-त्यही अर्को एकाइ वा अर्को शब्दमा पनि रहनु हो, जस्तै कुनै वाक्यीय संरचनाको उद्देश्य एकवचन र पुलिङ्गमा छ भने क्रियापद पनि एकवचन र पुलिङ्गमा नै हुन्छ (पौडेल, २०६१ : ११५) ।

वाक्यमा प्रयोग भएका शब्दहरूका बीचको मेल वा अनुशरणलाई सङ्गति भन्दछन् । यस्तो सङ्गति विशेष गरेर कर्ता र क्रियापद तथा विशेष्य (नाम, सर्वनाम) र विशेषण बीचको मेललाई लिइन्छ । वाक्यमा लिङ्ग वचन, पुरूष र आदरका दृष्टिले कायम हुने सङ्गति नेपाली भाषामा महत्त्वपूर्ण मानिएको छ ।

यसरी हेर्दा सङ्गति भनेको वाक्यमा रहेका पदहरूको पारस्परिक मेल हो । पदसङ्गतिमा वाक्यमा प्रयोग हुने नाम, सर्वनाम, विशेषण आदिको मेल हुनुपर्दछ । वाक्यमा प्रयोग हुने कर्ता र क्रियाका बीचमा पनि सङ्गति भएन भने वाक्य अशुद्ध हुनुका साथै अर्थ पनि स्पष्ट नहुन सक्छ।

६.३.१ पदसङ्गतिसम्बन्धी पाठ्यांशको स्वरूप

पाठ तीन हाम्रो देश, हाम्रो अतिथिको व्याकरण खण्डमा पदसङ्गति शीर्षक दिएर पदसङ्गतिसम्बन्धी धारणा दिइएको छ । यसका लागि लिङ्ग, वचन, पुरूष र आदरका आधारमा पदसङ्गति भएका वाक्यहरूलाई छुट्टाछुट्टैरूपमा तालिकामा देखाइएको छ :

तलिका नं. ४

पदसङ्गतिको आधार	सङ्गति नमिलेको वाक्य	सङ्गति मिलेको वाक्य
वचन	मानिसहरू घरमा बस्छ । चरो आकाशमा उड्छन् ।	मानिसहरू घरमा बस्छन् । चरो आकाशमा उड्छ ।
लिङ्ग	रामको बहिनी आयो । गुरूले नेपाली पढाइन् । यस केन्द्रका महिला प्रशिक्षक विदेश गइछन् ।	गुरूले नेपाली पढाउनुभयो । रामकी बहिनी आई । यस केन्द्रका महिला प्रशिक्षक विदेश गएछन् ।
पुरूष	तिमी बजार गयो । तिनीहरू हिजो आयौ ।	तिमी बजार गयौ । तिनीहरू हिजो आए ।
आदर	मेरो बुबा घर आयो । तिमी नेपाली पढ्छ । तपाईंले आँप खायो ।	मेरो बुबा घर आउनुभयो । तिमी नेपाली पढ्छौ । तपाईंले आँप खानुभयो ।

उपर्युक्त तालिकामा सङ्गति मिलेका वाक्यहरू- मानिसहरू घरमा बस्छन् । गुरूले नेपाली पढाउनुभयो । तिमी बजार गयौ । तिमी नेपाली पढ्छौ जस्ता उदाहरणहरू राखिएका छन् । पहिलो वाक्यमा कर्ता मानिसहरू बहुवचन भएकाले क्रियापद बस्छन् पनि बहुवचनमा छ । दोस्रो वाक्यमा गुरूले नेपाली पढाउनुभयोमा कर्ता एकवचन भएकाले क्रियापद पनि एकवचन नै छ । त्यसैगरी तिमी बजार गयौमा पुरूषका आधारमा र तिमी नेपाली पढ्छौमा आदरका आधारमा पदसङ्गति भएको पाइन्छ ।

पदसङ्गतिसम्बन्धी यस व्याकरणको पाठमा प्रस्तुत गरिएको भाषा विद्यार्थीको स्तरअनुसार रहेको , सबै उदाहरणहरू सरल वाक्यमा लेखिएका र शब्द संयोजन पनि सरल नै रहेको छ ।

६.३.२ पदसङ्गतिसम्बन्धी अभ्यासको प्रस्तुति र प्रश्नहरूको स्वरूप

पदसङ्गतिलाई विभिन्न उदाहरण र परिभाषाबाट स्पष्ट पारिसकेपछि, यस पाठको व्याकरण अभ्यास खण्डको प्र.न. (क) मा पाठको छैटौँ अनुच्छेद पढी तल दिइएका वाक्यहरूको सङ्गति मिलाउने, प्र. नं. (ख) मा दिइएका वाक्यहरूको सङ्गति मिलाउने, प्र. नं. (ग) मा निर्देशनका आधारमा वाक्य परिवर्तन गर्ने, प्र. नं. (घ) मा शब्दलाई वाक्यमा प्रयोग गर्ने र प्र. नं. (ङ) मा खाली ठाउँ भर्ने जस्ता प्रश्नहरू समावेश गरिएका छन् ।

तालिका नं. ५

क्र. स.	पाठ	परिचयात्मक		धारणात्मक		प्रयोगात्मक		पहिचानात्मक			जम्मा
		आगम- नात्मक	निगम- नात्मक	वर्गीकरण गर्ने	जोडा मिलाउने	खाली ठाउँ भर्ने	वाक्या न्तरण	स्वतन्त्र प्रयोग	पाठबाट खोज्ने	उदाहरणबाट खोज्ने	
	पदस- ङ्गति	-	१	-	-	१	१	१	१	-	५

प्रस्तुत अभ्यासमा समावेश गरिएका प्रश्नहरू विद्यार्थीको तह र स्तर अनुकूलका छन् र सबै प्रश्नहरू प्रयोगात्मक नै रहेका देखिन्छन् । यस व्याकरणात्मक अभ्यासमा परिचयात्मकतर्फ १ वटा प्रश्न, धारणात्मकतर्फ प्रश्नहरू समावेश गरिएका छैनन् । त्यस्तै गरी प्रयोगात्मकमा ३ वटा र पहिचानात्मकमा २ वटा गरी जम्मा ५ वटा प्रश्नहरू समावेश गरिएका छन् । यस पदसङ्गतिसम्बन्धी व्याकरणात्मक अभ्यासमा सबै किसिमका प्रश्नहरू समावेश गर्न नसकिएको भए तापनि प्रयोगात्मक र पहिचानात्मक प्रकृतिका प्रश्नहरूको अभ्यासले विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्न केही हदसम्म सहयोग पुऱ्याएको देखिन्छ ।

६.४ काल र यसका पक्ष

अहिलेको वा तत्कालीन समयमा काम हुने, हुँदै गरेको, भइसकेको बुझाउने क्रियाका रूपहरूलाई वर्तमान काल भनिन्छ । धातुमा छु, छौं, छन्, हुँ, हुन् आदि प्रत्यय लागेर वर्तमानकालीन सामान्य पक्ष, तै/दै प्रत्ययले अपूर्ण पक्ष र एका, एको, एकीले पूर्ण पक्षलाई जनाउँछन् (श्रेष्ठ, २०५९ : ९६) । जस्तै म घर जान्छु । म घर जाँदै छु । म घर गएकी छु ।

यी तीन वक्यमा प्रयोग भएको जान्छ क्रियापदले वर्तमान कालको सामान्य पक्ष, जाँदै छु ले अपूर्ण पक्ष र गएकी छु ले पूर्ण पक्षलाई जनाउँछन् ।

त्यस्तै गरी भविष्यमा काम हुने, हुँदै गरेको र पूरा भएको बुझाएमा क्रियापदको त्यस्तो अवस्थालाई भविष्यत् काल भनिन्छ । सामान्य, अपूर्ण र पूर्ण गरी भविष्यत् कालका पनि तीन पक्ष हुन्छन् । जुन क्रियापदले भविष्यमा हुने कामको सामान्य अवस्था जनाउँछ, त्यसलाई सामान्य भविष्यत् भनिन्छ । धातुमा नेछ, नेछु, नेछौं आदि लागेर सामान्य भविष्यत् कालका क्रियापद बन्दछन् । जुन क्रियापदले भविष्यमा हुँदै गरेको कामको अपूर्ण अवस्थालाई जनाउँछ, त्यसलाई अपूर्ण भविष्यत् भनिन्छ । धातुमा 'दै हुनेछ', 'दै हुनेछु', 'दै हुनेछौं' आदि लागेर अपूर्ण भविष्यत्का क्रियापद बन्दछन् भने जुन क्रियापदले भविष्यमा पूरा भएको कामको पूर्ण अवस्थालाई जनाउँछ, त्यसलाई पूर्ण भविष्यत् भनिन्छ (पौडेल, २०६१ : १०३) । धातुमा 'एको हुनेछ', 'एको हुनेछु', 'एका हुनेछौं' आदि लागेर पूर्ण भविष्यत्का क्रियापद बन्दछन् । जस्तै :- राम घर जानेछ । हरि पोखरा जाँदै हुनेछ । म पोखरा गएकी हुनेछु ।

यी माथिका वाक्यमा प्रयोग भएका जानेछ क्रियापदले सामान्य पक्ष, जाँदै हुनेछ क्रियापदले अपूर्ण पक्ष र गएको हुनेछुले पूर्ण पक्षलाई बुझाउँछ ।

यसै गरी साहित्यकार पारिजात नामक जीवनी पाठ पाँचको व्याकरणको अभ्यास खण्डको परिचय भागमा भूतकाल र यसका पक्षलाई एक-एक गर्दै उदाहरणहरू प्रस्तुत गरिएको छ भने त्यसको तल छायाकोष्ठकमा वितिसकेको समयमा काम भएको, हुँदै गरेको, भइसकेको, विगतमा भएर वर्तमानमा ज्ञात हुन आएको तथा विगतमा हुने गरे पनि अहिले भने नहुने बुझिएमा क्रियापदको त्यस्तो

अवस्थालाई भूतकाल भनिन्छ । सामान्य, अपूर्ण, पूर्ण, अज्ञात र अभ्यस्त गरी भूतकालका पाँच पक्ष हुन्छन् (श्रेष्ठ र अन्य, २०६५ : ५६) :

क) सुरेशले 'मुनामदन' पढ्यो ।

ख) तिमी भाषण गर्दै थियो ।

ग) रमाले चित्र बनाएकी थिइन् ।

घ) रोशन नेपालगन्ज गएछन् ।

ङ) तिमी आफ्नो गृहकार्य गर्थ्यौ ।

त्यसपछि भूतकालको सामान्य पक्षको धातुमा यो, ई, ए आदि लागेर सामान्य भूत, धातुमा दै थियो, दै थिए, दै थिई आदि लागेर अपूर्ण भूत, धातुमा एको थियो, एकी थिई, एका थिए आदि लागेर पूर्ण भूत, धातुमा एछ, इछ, एछन् आदि लागेर अज्ञात भूत र धातुमा थ्यो, थी, थे आदि लागेर अभ्यस्त भूतका क्रियापद बन्छन् भनी उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ६

क्र. सं.	पाठ	परिचयात्मक		धारणत्मक		प्रयोगात्मक			पहिचानात्मक		जम्मा
		आगम- नात्मक	निगम- नात्मक	वर्गीकरण गर्ने	जोडा मिलाउने	खाली ठाउँ भर्ने	वाक्या- न्तरण	स्वतन्त्र प्रयोग	पाठबाट खोज्ने	उदाहरण -बाट खोज्ने	
१	काल र पक्ष	-	-	२	-	२	३	५	२	-	१४

प्रस्तुत अभ्यासमा समावेश गरिएका प्रश्नहरू विद्यार्थीका स्तर र क्षमता अनुकूल रहेको देखिन्छ । प्रश्नमा परेका वाक्यहरू सरल र शब्दहरू पनि सरल नै देखिन्छन् । यस अभ्यासमा आगमनात्मक र निगमनात्मकतर्फ कुनै प्रश्न समावेश गरिएका छैनन् भने धारणात्मकतर्फ वर्गीकरण गर्नेमा २ र जोडा मिलाउनेमा राखिएको छैन भने खाली ठाउँ भर्नेमा २ र वाक्यान्तरणमा ३ वटा प्रश्न सोधिएको छ भने पहिचानात्मकमा स्वतन्त्र प्रयोगमा ५ वटा प्रश्न सोधिएको छ भने पाठबाट खोज्नेमा २ वटा प्रश्नहरू सोधिएका छन् । यस अभ्यासलाई हेर्दा सबै प्रकृतिका प्रश्नहरू समेट्न सकेको देखिँदैन तापनि प्रयोगमा आएका परिचयात्मक, धारणात्मक, प्रयोगात्मक र पहिचानात्मक प्रकृतिका प्रश्नहरूको अभ्यासले पनि विद्यार्थीको मूल्याङ्कनमा सहयोग पुऱ्याएको देखिन्छ ।

६.५ शब्दभण्डार

माध्यमिक तहको कक्षा नौको भाषापाठ्यक्रमले शब्दभण्डारलाई अन्तिम पाठहरूमा राख्न निर्देशन गरे पनि भाषापाठ्यपुस्तकमा भने व्याकरण पाठान्तर्गत पर्ने शब्दभण्डारसम्बन्धी अभ्यासहरूलाई बीचका पाठहरूमा राखिएको पाइन्छन् । कक्षा नौको नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकको पाठ छ **मानिस सबै एकै हौं** नामक संवादको व्याकरण पाठको अभ्यास खण्डमा राखिएको शब्दभण्डारान्तर्गत पर्ने लघुतावाची शब्दसम्बन्धी अभ्यास दिइएको छ । यसको प्रस्तुति आगमनात्मक ढाँचामा राखिएको पाइन्छ । सुरुमा लघुतावाची शब्दलाई वाक्यमा प्रयोग गरेर देखाइएको छ :

क) छोरी कचौरामा दूध खान्थी ।

ख) नीताले पटुकी बाधेकी कति सुहाएको ।

यसरी वाक्यमा प्रयोग गरेको देखाइसकेपछि तल छायाकोष्ठकमा परिभाषा र अन्य थप जानकारी पनि दिइएको छ ।

त्यस्तै गरी शब्दभण्डारान्तर्गत पर्ने अनुकरणात्मक शब्दलाई पनि यसै पाठमा समावेश गरिएको छ । अनुकरणात्मक शब्दहरू र त्यससम्बन्धी क्रियालाई यसरी तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ७

अनुकरणात्मक शब्द	क्रिया	अनुकरणात्मक शब्द	क्रिया
कुपुक्क	खनु	भुलुक्क	भुल्कनु
मुसुक्क	हाँस्तु	लटरम्म	फल्नु
थचक्क	बस्तु	पिटिक्क	भाँचिनु
सुलुक्क	निल्लु	टप्प	टिप्नु
भनक्क	रिसाउनु	पिच्च	थुक्नु
भल्याँस्स	विउँभनु	गमक्क	फुल्नु
ढकमक्क	फुल्नु	प्याट्ट	पिटनु
जुरूक्क	उठनु	टुकुटुकु	हिँडनु
भुतुक्क	हुनु	चिटचिट	पसिना आउनु
भुसुक्क	विसनु	सुँक्कसुँक्क	रूनु

त्यसपछि तालिकाको तलतिर छायाकोष्ठमा अनुकरणात्मक शब्दको परिचय दिइएको छ । त्यसै गरी शब्दभण्डारअन्तर्गत पर्ने पर्यायवाची शब्द र विपरीतार्थक शब्दलाई भिखारी कविता पाठको व्याकरण अभ्यास खण्डमा राखिएको छ । पर्यायवाची शब्द र विपरीतार्थक शब्दको प्रस्तुति ढाँचा पनि आगमनात्मक किसिमको रहेको पाइन्छ । यहाँ पर्यायवाची शब्दका केही उदाहरणहरू यस प्रकार दिइएको छ -

आकाश : गगन, नभ, सगर, अन्तरिक्ष

आमा : माता, जननी, मुमा

कोसिस : प्रयास, प्रयत्न, जम्को

बल : शक्ति, तागत, क्षमता, पाइन आदि

त्यस्तै ढाँचामा विपरीतार्थक शब्दका केही उदाहरण पनि दिइएको पाइन्छ ।

जस्तै : असल	- खराब	आशा	- निराशा
आस्तिक	- नास्तिक	उज्यालो	- अँध्यारो
उदार	- सङ्कीर्ण	उन्नति	- अवनति
जीवन	- मरण	पक्ष	- विपक्ष
लाभ	- हानी	सज्जन	- दुर्जन

यी उदाहरणहरू प्रस्तुत गरिसकेपछि तल एकै ठाउँमा छायाकोष्ठकमा परिभाषा दिएको पाइन्छ । त्यसै गरी सत्य सन्देश कविताको व्याकरण पाठको अभ्यास खण्डको शब्दभण्डारमा पर्ने श्रुतिसमभिन्नार्थक शब्द, अनेकार्थक शब्दलाई समावेश गरेको पाइन्छ । यसलाई पनि अरू जस्तै आगमनात्मक ढाँचामा प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । सुरूमा श्रुतिसमभिन्नार्थक शब्दका उदाहरणहरू यस प्रकार प्रस्तुत गरिएको छ -

जाति	- जात विशेष	तिर	- तर्फ
जाती	- असल	तीर	- किनारा, बाँण
दीन	- दुःखी	फूल	- डिम्बा
दिन	- चौबीस घन्टाको समय	फूल	- पुष्प, कुसुम

त्यस्तै अनेकार्थक शब्दका उदाहरणहरू यस प्रकार प्रस्तुत गरिएको छ -

अर्थ	- धन, मतलब	पत्र	- चिठी, पातो, पात
कस	- खिया, दाग	कुची	- सानो बुरूस, सानो कुचो

यसरी उदाहरणहरू प्रस्तुत गरिसकेपछि, श्रुतिसमभिन्नार्थक शब्द र अनेकार्थक शब्दको एकै ठाउँमा छायाकोष्ठकमा परिभाषा दिइएको छ ।

त्यसै गरी **मौरीपालन** निबन्धको शब्दभण्डारमा पर्ने सिङ्गो (एकल) शब्दलाई पनि आगमनात्मक ढाँचामा प्रस्तुत गरिएको छ । सुरूमा सिङ्गो शब्द बुझाउने शब्द र त्यसको अर्थ दिइएको छ । जस्तै -

- अजेय - जित्न नसकिने
- अगम्य - पुग्न नसकिने
- गन्तव्य - लक्षित ठाउँ
- शताब्दी - सय वर्षको समय
- सर्वज्ञ - सबै कुरा जान्ने

त्यसको तल छायाकोष्ठकमा सिङ्गो शब्दको परिभाषा दिइएको छ । शब्दभण्डारमा पर्ने सङ्क्षिप्त शब्दलाई पनि कक्षा नौको **अपाङ्गहरूप्रति हाम्रो दायित्व** नामक वक्तृता पाठमा समावेश गरिएको छ । यो आगमनात्मकबाट निगमनात्मकतिर ढल्किएको देखिन्छ । यहाँ एकातिर सङ्क्षिप्त शब्द दिइएको छ भने त्योभन्दा पर त्यसलाई वाक्यमा प्रयोग गरिएको छ र विस्तृत रूपलाई गोलाकार छायाकोष्ठकमा राखी बाँड चिह्नले अगाडितिर सङ्केत गरेको छ भने तलतिर केही प्रचलित सङ्क्षिप्त नेपाली शब्दहरूलाई यसरी उल्लेख गरिएको छ :

- आवा - आकाश वाणी
- गैससं - गैर सरकारी संस्था
- गोप - गोरखापत्र
- पनिका - परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय
- प्रनि - प्रहरी निरीक्षक आदि

यसको तल छायाकोष्ठकमा परिभाषा प्रस्तुत गरिएको छ ।

६.५.१ शब्दभण्डारसम्बन्धी अभ्यासहरूको प्रस्तुति र प्रश्नहरूको स्वरूप

कक्षा नौको नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकको मानिस सबै एकै हौं शीर्षकको अभ्यास खण्डमा शब्दभण्डार अभ्यासमा लघुतावाची र अनुकरणात्मक शब्दहरू दिइएका छन् । उदाहरणहरू पाठ्यपुस्तकबाट नराखी सिर्जनात्मक रहेका छन् ।

जस्तै - नानुलाई रातो टिकी लगाइदिऊँ है ?

कुपुक्क - खानु

मुसुक्क - हाँस्नु

लघुतावाची शब्दहरूलाई शब्दमात्र नदिई वाक्यमा प्रयोग गरेर देखाइएको छ भने अनुकरणात्मक शब्दलाई तालिकामा अनुकरणात्मक शब्द र त्यससँग सम्बन्धित क्रियालाई देखाएको छ ।

शब्दभण्डार अभ्यास खण्डमा प्र. नं. 'क' मा दिइएका लघुतावाची शब्दहरूको निर्माण प्रक्रिया देखाउने, प्र.नं. 'ख' मा अर्थ स्पष्ट हुने गरी वाक्यमा प्रयोग गर्ने, प्र. नं. 'ग' मा दिइएका शब्दहरूको लघुतावाची शब्द बनाउने, प्र. नं. 'घ' मा अनुकरणात्मक शब्दहरूलाई भूतकाल जनाउने सरल वाक्यमा प्रयोग गर्ने, प्र.नं. 'ङ' मा जोडा मिलाउने, प्र.नं. 'च' मा अनुकरणात्मक शब्दहरूसँग मिल्ने क्रियाहरू लेख्ने, प्र.नं. 'छ' मा अनुकरणात्मक शब्दहरू छान्ने, प्र.नं. 'ज' मा खाली ठाउँमा अनुकरणात्मक शब्दहरू भर्ने जस्ता प्रश्नहरू राखिएको पाइन्छ भने यसकै **भिखारी** कविताको व्याकरण अभ्यास खण्डमा शब्दभण्डारसम्बन्धी दिइएको अभ्यासमा पर्यायवाची शब्द र विपरीतार्थक शब्दहरूको प्र.नं. 'क' मा पर्यायवाची र विपरीतार्थक शब्दहरू छुट्ट्याउने, प्र.नं 'ख' मा पर्यायवाची शब्दहरू लेख्ने, प्र.नं. 'ग' मा पाठबाट कुनै दसवटा शब्द टिप्ने र तिनको पर्यायवाची शब्द लेख्ने र प्र.नं. 'घ' मा पाठमा उल्लेख गरिएका शब्दहरूको विपरीतार्थक शब्द लेख्ने जस्ता प्रश्नहरू समावेश गरिएका पाइन्छन् । त्यस्तै गरी कक्षा नौको नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकको **मौरीपालन** निबन्धको व्याकरण अभ्यास खण्डमा नै दिइएको शब्दभण्डारसम्बन्धी सिङ्गो शब्दसम्बन्धी अभ्यास खण्डलाई समावेश गरिएको पाइन्छ । यसमा जम्मा दुईवटा प्रश्नहरू समावेश गरेको पाइन्छ । प्र.नं. '१' मा सिङ्गो शब्द लेख्ने र प्र.नं. '२' मा अर्थ लेखी वाक्यमा प्रयोग गर्ने प्रश्नहरू समावेश गरिएको पाइन्छ ।

त्यसैगरी सत्य सन्देश कविताको व्याकरण अभ्यास खण्डमा शब्दभण्डारसम्बन्धी अभ्यास श्रुतिसमभिन्नार्थक र अनेकार्थक शब्दहरूलाई समावेश गरिएको पाइन्छ । यसमा प्र.नं. 'क' मा शब्दहरू दिई त्यसका एकभन्दा बढी अर्थहरू भन्ने, प्र.नं. 'ख' मा श्रुतिसमभिन्नार्थक शब्दहरूलाई वाक्यमा प्रयोग गर्ने, प्र.नं. 'ग' मा कोठेपदबाट अनेकार्थक शब्द खोजी तिनलाई वाक्यमा प्रयोग गर्ने, प्र.नं. 'घ' मा पाठहरूबाट पाँच-पाँच वटा श्रुतिसमभिन्नार्थक शब्द र अनेकार्थक शब्द सङ्कलन गरेर शिक्षकलाई देखाउने, प्र.नं. 'ङ' मा उदाहरणसहित अनेकार्थक र श्रुतिसमभिन्नार्थक शब्दहरूबीचको अन्तर बताउने, प्र.नं. 'च' मा शब्दकोश हेरेर तलका शब्दहरूको अनेक अर्थ लेखी वाक्यमा प्रयोग गर्ने जस्ता प्रश्नहरू सोधिएका पाइन्छन् ।

व्याकरण अभ्यासमा शब्दभण्डारसम्बन्धी सोधिएका प्रश्नहरूको स्वरूपलाई निम्न तालिकामा देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. ८

क्र. स.	पाठ	परिचयात्मक		धारणात्मक		प्रयोगात्मक			पहिचानात्मक		जम्मा
		आगम नात्मक	निगम नात्मक	वर्गीक रणगर्ने	जोडा मिलाउने	खालीठाउँ भर्ने	वाक्या न्तरण	स्वतन्त्र प्रयोग	पाठबाट खोज्ने	उदाहरण बाटखोज्ने	
१.	पर्यायवाची	-	-	१	-	-	-	१	१	-	३
२.	अनेकार्थी	-	-	१	१	-	-	१	१	-	४
३.	अनुकरणात्मक	-	-	१	१	१	-	१	-	१	५
४.	विपरीतार्थक	-	-	-	१	-	-	-	१	-	२
५.	श्रुतिसमभिन्नार्थक	-	१	-	१	-	-	१	१	-	४
६.	सिङ्गो शब्द	१	-	-	-	-	-	१	-	-	२
७.	लघुतावाची	-	१	-	-	-	-	२	-	-	३
८.	सङ्क्षिप्त	-	-	-	-	-	-	३	-	-	३
९.	जम्मा										२७

प्रस्तुत तालिकामा पाठ्यक्रमले तोकेको समूहवाचक शब्दलाई नेपाली भाषापाठ्यक्रमले तोके पनि नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा राखिएको छैन । यसरी सबै आगमनात्मक प्रश्नहरू नराखिएको भए तापनि अन्य धारणात्मक, प्रयोगात्मक र पहिचानात्मक क्षेत्रमा जम्मा २७ वटा प्रश्नहरू समावेश गरिएका छन् । जुन विद्यार्थीको मूल्याङ्कनका लागि पर्याप्त देखिन्छ भने यसमा परिचयात्मकसम्बन्धी प्रश्नहरूलाई पनि स्थान दिए अझ प्रभावकारी हुने देखिन्छ ।

त्यस्तै गरी भाषापाठ्यक्रमले 'क' मा शब्दभण्डार र उखानटुक्कालाई समेत उल्लेख गरेको छ तर अन्तिम पाठहरू समावेश गर्नुपर्ने कुराको पनि सङ्केत गरेको छ । कक्षा नौको नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकको भान्जालाई चिठी शीर्षक चिठीको व्याकरण अभ्यासभन्दा तल छायाँकोष्ठकमा गाढा कालो अक्षरमा शब्दभण्डार लेखी उखानलाई वाक्यमा प्रयोग गरेर देखाइएको छ भने तल छायाकोष्ठकमा उखान भनेको वाक्यस्तरका सूत्रात्मक कथन हो भनी परिभाषा गरिएको र यसको बारेमा अभू थप कुराहरू पनि दिइएको छ । त्यस्तै गरी भीमसेन थापा शीर्षक जीवनी पाठको व्याकरण खण्डभन्दा तल छायाँकोष्ठकमा शब्दभण्डार गाढा कालो अक्षरमा लेखिएको छ र तल टुक्काका उदाहरणहरू र त्यसको अर्थ कोष्ठकमा दिइएको छ भने त्यसको तल छायाकोष्ठकमा शब्दको वास्तविक अर्थलाई छाडी विशेष अर्थ दिने पदावलीलाई टुक्का भनिन्छ । यसलाई वाक्यपद्धति वा वाग्धारा पनि भनिन्छ । धेरैजसो यसको निर्माण क्रियासँग अन्य शब्द जोडिएर हुने गर्दछ । टुक्काले अभिव्यक्तिलाई गहन, सजीव र प्रभावकारी बनाउँछ भनी परिभाषा दिइएको छ ।

६.५.२ उखानटुक्कासम्बन्धी अभ्यासको प्रस्तुति र प्रश्नहरूको स्वरूप

उखानटुक्कासम्बन्धी विभिन्न उदाहरण र परिभाषा दिइसकेपछि पाठमा आधारित प्रश्न नभई सिर्जनात्मक खालका प्रश्नहरू अभ्यासमा राखिएका छन् । उखानसम्बन्धी प्र.नं. 'क' मा उखानलाई अर्थ स्पष्ट हुने गरी वाक्यमा प्रयोग गर्ने र प्र.नं. 'ख' मा आफूले जानेका दसवटा उखान लेखेर कक्षाका सबै साथीलाई सुनाउने जस्ता प्रश्नहरू समावेश गरिएको छ भने टुक्कासम्बन्धी अभ्यासको प्र.नं 'क' मा टुक्काहरूको अर्थ भन्ने, प्र.नं. 'ख' मा टुक्काहरूलाई अर्थ खुल्ने गरी वाक्यमा प्रयोग गर्ने, प्र.नं. 'ग' मा पाठबाट पाँचवटा टुक्का खोजी तिनलाई पूर्ण वर्तमान, अपूर्ण वर्तमान, अभ्यस्त भूत, अज्ञात भूत र पूर्ण भूतकालीन वाक्यमा प्रयोग गर्ने, प्र.नं. 'घ' मा जोडा मिलाउने र प्र.नं. 'ङ' मा उदाहरणमा दिए जस्तै गरी लेख्ने जस्ता प्रश्नहरू समावेश गरिएका छन् ।

तालिका नं. ९

क्र.स.	पाठ	परिचयात्मक		धारणात्मक		प्रयोगात्मक	पहिचानात्मक		जम्मा
		आगम- नात्मक	निगम- नात्मक	वर्गीकरण गर्ने	जोडा मिलाउने	स्वतन्त्र प्रयोग	पाठबाट खोज्ने	उदाहरणबाट खोज्ने	
१.	उखान	-	-	-	-	२	-	-	२
२.	टुक्का	-	१	-	१	१	१	१	५

माथिको तालिकाको आधारमा उखानटुक्कासम्बन्धी अभ्यासको विश्लेषण गर्दा उखानमा स्वतन्त्र प्रयोग र टुक्कामा भाषापाठ्यपुस्तक विधिलाई केही हदसम्म भएपनि अँगालेको देखिन्छ । उखानटुक्कालाई कथा पाठमा राखेर पाठसँग मिल्ने वा पाठमा भएका उखान टुक्कालाई नै अभ्यासमा दिइएको भए अझ उपयुक्त हुने देखिन्छ । यस अभ्यासमा राखिएका प्रश्नहरू सिर्जनात्मक खालका रहेका छन् ।

६.६ भाव

भाषा प्रयोग गर्ने व्यक्ति (वक्ता वा लेखक) को मनोभाव वा मनसायलाई बुझाउँदा फेरिने क्रियाको रूपलाई अर्थ वा भाव भनिन्छ । भावको अभिव्यक्ति क्रियापदको भिन्नताबाट हुन्छ । क्रियाको अर्थ अथवा भाव भनेको क्रियापदले व्यक्त गर्ने मनोभाव हो । क्रियापदले व्यक्त गर्ने उक्त भाव त्यतिबेला मात्र क्रियापदमा देखिन्छ जतिखेर वक्ताले उक्त क्रियापदको प्रयोग गर्दछ, त्यसैले वक्ता वा लेखकले कुनै क्रियापदको प्रयोग कुन मनसायले कुन भाव वा अर्थका लागि गरेको हो भन्ने कुरा सोही क्रियापदको संरचनामा देखिन्छ (शर्मा र अन्य, २०६६ : ९५) ।

नेपाली भाषाका क्रियापदमा व्यक्त हुने भावहरूको भेद एवम् उपभेदलाई देखाइएको छ :

भाव - १) सामान्यार्थ

२) विध्यर्थ - क) आज्ञार्थ ख) इच्छार्थ

३) अनिश्चयार्थ - क) सम्भावनार्थक ख) सङ्केतार्थक

क) सामान्यार्थ : वक्ताको सामान्य मनोभाव अभिव्यक्त गर्ने क्रियापद सामान्यार्थ हुन्छ । सामान्यार्थ निश्चित हुन्छ, जसले कुनै कुराको जानकारी दिन्छ ।

विमला घर जान्छिन् ।

हेमा मीठो गीत गाउँछे ।

महेश नेपालगन्जबाट आउनेछ ।

ख) विध्यर्थ

अ) आज्ञार्थ : वक्ताको मनोभाव कुनै काम गर्नका लागि आज्ञा/आदेश वा अनुरोधका रूपमा प्रकट भएमा त्यस्तो क्रियापद आज्ञार्थ हुन्छ । आज्ञार्थको क्रियापद केवल द्वितीय पुरुषमा मात्रै हुन्छ भने यसमा कालको भेद हुँदैन, जस्तै-

तँ तुरून्तै घर जा ।

तिमी यो सुन्तला खाऊ ।

तिमीहरू भित्र आओ ।

आ) इच्छार्थ : इच्छा, अनुमति, आशीर्वाद, उपदेश, विन्ती, प्रार्थना आदि भावलाई व्यक्त गर्ने क्रियापद इच्छार्थ हुन्छ ।

ग) अनिश्चयार्थ :

अ) सम्भावनार्थ भाव : जुन क्रियाबाट कुनै कार्य हुने सम्भावना बुझिन्छ, त्यसलाई सम्भावनार्थ भनिन्छ ।

उनीहरू अनुसन्धान गर्दै होलान् ।

तिनीहरू जोमसोम घुम्न जालान् ।

आमालाई अब त सन्चै होला ।

आ) सङ्केतार्थ भाव : जुन क्रियापदले कार्यकारण सम्बन्धलाई जनाउँछ, त्यसलाई सङ्केतार्थ भनिन्छ ।

पानी पच्यो भने शीतल होला ।

खान पाए मोटाइन्थ्यो ।

६.६.१ भावसम्बन्धी पाठ्यांशको स्वरूप

भाव व्याकरण पाठान्तर्गत पर्ने महत्पूर्ण उपविधा हो । यसलाई कक्षा नौ को नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकभित्र पर्ने भविष्य निर्माण शीर्षक कथाको अभ्यास खण्डमा राखिएको छ । यसमा भावलाई सिधै पाँच प्रकारमा विभाजन गरी प्रत्येकको यसरी उदाहरण प्रस्तुत गरिएको छ ।

क) सामान्यार्थ/निश्चयार्थ

महेश नेपालगन्जबाट आउनेछ ।

ख) आज्ञार्थ :

तिमी यो सुन्तला खाऊ ।

ग) इच्छार्थ :

हामी व्याकरण पढौं ।

घ) सम्भावनार्थ :

दाजु हामीकहाँ भोलि आउनुहोला ।

ड) सङ्केतार्थ :

परिश्रम गरे मीठो फल पाइन्छ ।

यसरी भावका प्रकार र त्यसको वाक्यात्मक उदाहरणहरू प्रस्तुत गरिएको छ । प्रत्येक भावमा चारचारवटा वाक्यहरू उदाहरणको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ भने त्यसको ठीक तल छायाँकोष्ठकमा यसको परिभाषा दिइएको छ । माथिको उदाहरणमा सामान्यार्थमा जान्छिन्, आउनेछ, गाउँछे, बस्छन् क्रियापदमा सबै काल र पक्षहरू आएका छन् भने आज्ञार्थमा प्रयोग भएका चारवटा वाक्यहरूमा जा, खाऊ, आओ, पढ्नुहोस् क्रियापदहरूले आज्ञा वा आदेश गर्ने काम र द्वितीय पुरुषलाई बुझाएको छ । त्यस्तै गरी इच्छार्थमा दिइएका उदाहरणमा पढ्ँ, पढौँ, गएस्, गए जस्ता क्रियापदले इच्छार्थलाई जनाएको छ । होलान्, जालान्, होला, आउनुहोला जस्ता क्रियापदले सम्भावनार्थ र होला, रमाउलान् , पाइन्छ, मोटाइन्थ्यो जस्ता क्रियापदले सङ्केतार्थलाई बुझाएको छ ।

भावसम्बन्धी व्याकरण पाठमा भएको भाषाशैली सरल र स्पष्ट छ भने शब्द छनोट पनि विद्यार्थीको स्तरअनुकूल गरिएको पाइन्छ ।

६.६.२ भावसम्बन्धी अभ्यासको प्रस्तुति र प्रश्नहरूको स्वरूप

विभिन्न उदाहरणहरू र परिभाषाबाट भाव र यसका प्रकारहरूको स्पष्ट ज्ञान दिएपछि व्याकरण अभ्यासमा विभिन्न खालका प्रश्नहरू सोधिएका छन् । प्रश्न नं. 'क' मा कुन-कुन भावमा पर्दछन् छुट्ट्याउने, प्र.नं. 'ख' मा दिइएका भावहरूलाई वाक्यमा प्रयोग गर्ने, प्र.नं. 'ग' मा तालिकामा क्रियापदको रूप लेख्ने, प्र.नं. 'घ' मा सङ्केतका आधारमा वाक्यहरूलाई परिवर्तन गर्ने, प्र.नं. 'ड' मा इच्छार्थक क्रियापदको प्रयोग गर्दै बालशोषणबारे आफ्ना मनका भावलाई व्यक्त गर्ने प्रश्नहरू सोधिएका छन् । त्यस्ता प्रश्नहरूको स्वरूपलाई निम्न तालिकामा देखाइएको छ :

तालिका नं. १०

क्र.स.	पाठ	परिचयात्मक		धारणात्मक		प्रयोगात्मक			पहिचानात्मक		जम्मा
		आगम नात्मक	निगम नात्मक	जोडा मिलाउने	खालीठाउँ भर्ने	वर्गी करण	वाक्या न्तरण	स्वतन्त्र प्रयोग	पठवाट खोज्ने	उदाहरणवाट खोज्ने	
१.	भा व	-	-	-	-	२	१	२	-	-	५

भावसम्बन्धी प्रस्तुत अभ्यासमा सोधिएका प्रश्नहरूको भाषाशैली सरल छ । शब्दहरू विद्यार्थीको स्तरअनुसारका छन् । विभिन्न प्रकृतिका प्रश्नहरू समावेश गरिएका छन् ।

६.७ वाच्य र यसका प्रकार

वाक्यमा कर्ता, कर्म र भावका आधारमा क्रियापदको रूप परिवर्तन गर्ने तरिकालाई वाच्य भनिन्छ । कर्ता, कर्म र भावसँग क्रियापदको सम्बन्ध फेर्दा वाक्यको अर्थमा भने कुनै परिवर्तन हुँदैन । यसलाई वाक्य वा उपवाक्य तहमा विशेषतः क्रियापदका माध्यमबाट हुने व्याकरणत्मक कोटि भनिन्छ । क्रियापदको सम्बन्ध कर्ता, कर्म र धातुको भावमध्ये कससँग छ भन्ने आधारमा वाच्यका प्रकार छुट्टिन्छन् (बराल र अन्य, २०६६ : १२९) । नेपाली क्रियाका वाच्य तीन प्रकारका छन् :

६.७.१ कर्तृवाच्य

कर्ता मुख्य भई कर्ता कै लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरअनुरूप रहेको क्रियापदको रूपलाई कर्तृवाच्य भनिन्छ । कर्तृवाच्यको क्रियापद सकर्मक वा अकर्मक दुवै हुनसक्छ (ढकाल, २०६३ : १८८) ।

६.७.२ कर्मवाच्य

कर्म मुख्य भई कर्म कै लिङ्ग, वचन, पुरुष र आदरअनुसार रहेको क्रियापदको रूपलाई कर्मवाच्य भनिन्छ । कर्मवाच्यको क्रियापद सकर्मक मात्र हुन्छ । कर्मवाच्यको कर्तामा 'बाट' वा 'द्वारा' विभक्ति जोडिएको हुन्छ र क्रियापदको धातुपछि 'इ' थपिएको हुन्छ (ढकाल, २०६३ : १८९) ।

६.७.३ भाववाच्य

धातुको भाव वा सम्पन्न हुने काम मुख्य भई बन्ने क्रियापदको रूपलाई भाववाच्य भनिन्छ । भाववाच्यमा उद्देश्य वा लक्ष्य नै धातुको अर्थ हुन्छ । यसमा अकर्मक क्रियापदको मात्र प्रयोग हुन्छ (अवस्थी र अन्य, २०५३ : २४४) ।

६.७.४ व्याकरण पाठ्यांशको स्वरूप

वाच्य व्याकरण विधाभित्र पर्ने महत्त्वपूर्ण व्याकरणत्मक कोटि हो । यो वर्तमानको परिवर्तित नेपाली भाषापाठ्यपुस्तक कक्षा नौ को **भीमसेन थापा** शीर्षको जीवनी पाठमा भएको व्याकरणको अभ्यास खण्डमा समावेश गरिएको पाइन्छ । यसमा वाच्य र वाच्य परिवर्तन शीर्षक दिएर तीनका प्रकार लेख्दै त्यसको तल उदाहरण यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

कर्तृवाच्य :

क) दिलबहादुर गाउँलाई धेरै माया गर्छन् ।

ख) शर्मिलाले धेरै फूलहरू रोपेकी छिन् ।

ग) हजुरआमा बिहान चाँडै उठ्नुहुन्छ ।

कर्मवाच्य :

क) गायिकाहरूद्वारा राम्रा-राम्रा गीतहरू गाइए ।

ख) आफ्नो काम समयमै सम्पन्न गरियोस् ।

ग) देवकोटाद्वारा 'मुनामदन' लेखिएको थियो ।

भाववाच्य :

क) सुखेत बजार घुमियो ।

ख) आज त ढुक्कसँग बसिन्छ ।

ग) यसपालि त उत्तीर्ण भइएला ।

उपर्युक्त उदाहरणमा दिइएका कर्तृवाच्यका ६ वटा उदाहरणहरू प्रस्तुत गरिएका छन् । कर्तृवाच्य बुझाउन दिलबहादुर गाउँलाई धेरै माया गर्छ, सर्मिलाले धेरै फूलहरू रोपेकी छिन् । कर्मवाच्य बुझाउन गायिकाहरूद्वारा राम्रा-राम्रा गीतहरू गाइए, आफ्नो काम समयमै सम्पन्न गरियोस् र भाववाच्य बुझाउन सुखेत बजार घुमियो र आज त ढुक्कसँग बसिन्छ जस्ता वाक्यहरू प्रस्तुत गरिएका छन् । उदाहरणबाट वाच्यको ज्ञान दिइसकेपछि परिभाषा र वाच्य परिवर्तन गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरूलाई छायामा दिइएर विषयवस्तुलाई बढी स्पष्ट पार्ने काम गरिएको छ ।

६.७.५ वाच्यसम्बन्धी अभ्यासहरूको प्रस्तुति र प्रश्नहरूको स्वरूप

वाच्य र यसका प्रकारलाई विभिन्न उदाहरण र परिभाषाबाट सिकाइसकेपछि अभ्यासका लागि विभिन्न प्रकृतिका प्रश्नहरू सोधिएका छन् । प्र.नं. 'क' मा वाक्यहरूको वाच्य छुट्याउने, प्र.नं. 'ख' मा खाली ठाउँमा उपयुक्त क्रियापद भर्ने, प्र.नं. 'ग' मा वाक्यहरू बनाउने, प्र.नं. 'घ' मा पाठमा प्रयोग भएका कर्मवाच्य र भाववाच्यका क्रियापदहरू छुट्याउने र प्र.नं. 'ङ' मा कोष्ठकमा निर्देशन गरेअनुसार वाच्य परिवर्तन गर्ने र प्र.नं. 'च' मा कर्म तथा भाववाच्यको प्रयोग गरी आफूले घुमेको कुनै रमणीय स्थलको वर्णन गर्ने जस्ता प्रश्नहरू सोधिएका छन् । यस्ता प्रश्नहरूको प्रकृतिलाई निम्न तालिकामा देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. ११

क्र. स.	पाठ	परिचयात्मक		धारणात्मक		प्रयोगात्मक			पहिचानात्मक		जम्मा
१.	वाच्य परिवर्तन	आगम- नात्मक	निगम- नात्मक	वर्गीकरण	जोडा मिलाने	खाली ठाउँ भर्ने	वाक्य- न्तरण	स्वतन्त्र प्रयोग	पाठबाट खोज्ने	उदाहरणबाट खोज्ने	

माथिको तालिकामा वाच्य परिवर्तनसम्बन्धी पाठ र यसको अभ्यास खण्डको अध्ययन गर्दा पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेका वाच्य र यसका प्रकारसम्बन्धी राखेको उद्देश्य पूराहुने देखिन्छ भने विद्यार्थीको तह, स्तर र क्षमता अनुकूलका प्रश्नहरू समावेश गरिएका पाइन्छन् ।

६.८ वाक्य र यसका प्रकार

अर्थ स्पष्ट हुने गरी विभिन्न प्रसङ्गका अभिव्यक्ति भनाइ, भाव वा विचार प्रकट गरिएका भाषिक संरचनालाई वाक्य भनिन्छ । यसको संरचनामा उद्देश्य र विधेय अनिवार्य रहेका हुन्छन् । वाक्यमा नामिक (नाम, सर्वनाम, विशेषण) पद, क्रियापद र अव्यय वर्गका शब्दहरू प्रयोगमा रहन्छन् । वाक्यमा एउटा समापक क्रियापद अनिवार्य रूपमा रहन्छ, जसलाई विधेय भनिन्छ । क्रियापदको काम गर्ने कर्ता नै सामान्यतया उद्देश्यको रूपमा आउँछ (पौडेल, २०६१ : १४०) । बनोट र संरचनाका आधारमा वाक्य तीन प्रकारका हुन्छन् । यसलाई तल प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

वाक्य

सरल मिश्र संयुक्त

६.८.१ सरल वाक्य

एउटा मात्र स्वतन्त्र उपवाक्य भएको वाक्यलाई सरल वाक्य भनिन्छ । सरल वाक्यमा एउटा मात्र कर्ता र एउटा मात्र क्रियापद (समापिका क्रिया) हुन्छन् तर असमापिका क्रियापद भने एकभन्दा बढी पनि हुन सक्छन् (लम्साल, २०६४ : १४८) ।

जस्तै : क) हामी आफ्नो राष्ट्रिय भन्डाको सधैं सम्मान गर्दछौं ।

ख) जानकी अर्थ मन्त्रालयकी सहसचिव भएकी छन् ।

६.८.२ संयुक्त वाक्य

दुई वा दुईभन्दा बढी मुख्य अथवा स्वतन्त्र उपवाक्यलाई निरपेक्ष वा समपदिक संयोजकद्वारा संयोजन गरेर बनेका वाक्यलाई संयुक्त वाक्य भनिन्छ । यसमा जोडिने उपवाक्यहरू स्वतन्त्र हुन्छन् (लम्साल, २०६४ : १४९) । यसलाई उदाहरणमा देखाइएको छ :

हाम्रो राष्ट्रिय भन्डामा रातो मात्र होइन नीलो रङ पनि छ ।

६.८.३ मिश्र वाक्य

एउटा मुख्य उपवाक्य र एक वा एकभन्दा बढी आश्रित उपवाक्यलाई सापेक्ष अर्थात् समपदिक संयोजकद्वारा सम्बन्धन गरेर बनेका वाक्यलाई मिश्र वाक्य भनिन्छ । यस्ता वाक्यमा एउटा मुख्य अर्थात् प्रधान उपवाक्य र अन्य आश्रित अर्थात् अधीन उपवाक्य रहेका हुन्छन् (लम्साल, २०६४ : १५१) ।

जहाँ फूल फुल्छ, त्यहाँ बासना चल्ल ।

जसले मह काट्छ, उसले हात चाट्छ ।

६.८.४ वाक्यसम्बन्धी पाठ्यांशको स्वरूप

कक्षा नौ को नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकको मौरीपालन शीर्षक निबन्ध पाठको व्याकरण अभ्यास खण्डमा वाक्य र यसका प्रकार भनी शीर्षक दिइएको छ, र वाक्यका प्रकारलाई उदाहरणबाट प्रस्ट पारिएको छ। उदाहरणलाई तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. १२

सरल वाक्य	संयुक्त वाक्य	मिश्र वाक्य
-हामी आफ्नो राष्ट्रिय भन्डाको सधैं सम्मान गर्दछौं ।	-पासाङ ल्हामु सगरमाथा चढिन् र नेपालीको इज्जत बढाइन् ।	-जहाँ फूल फुल्छ त्यहाँ बासना चल्छ ।
-जानकी अर्थ मन्त्रालयको सहसचिव भएकी छिन् ।	-सूर्यले हामीलाई ताप दिन्छ तर चन्द्रमाले शीतलता दिन्छ ।	-जसले मह काढ्छ त्यसले हात चाट्छ ।
-उर्मिला आफ्नो पार्टीको नेतृत्व लिन्छिन् ।	-हाम्रो राष्ट्रिय भण्डामा रातो मात्र होइन नीलो रङ पनि छ ।	-जब वसन्त आउँछ, तब जताततै फूल फुल्छन् ।
	-जनकपुरमा बढी अन्न फल्छ किनभने त्यहाँको माटो उर्वर छ ।	-तिमी गीत गाउँछ्यौ भने म नाचिदिन्छु

वाक्य र यसका प्रकारको परिचय खण्डमा सरल वाक्यका तीनओटा, संयुक्त वाक्य र मिश्र वाक्यका क्रमशः ४-४ वटा उदाहरणहरू दिइएका छन् । सरल वाक्यको उदाहरणमा एउटामात्र समापिका क्रियापदको प्रयोग भएको पाइन्छ । संयुक्त वाक्यमा र, तर, मात्र, किनभने जस्ता निरपेक्ष संयोजक र मिश्र वाक्यमा जहाँ-त्यहाँ, जब-तब, जसले-उसले, भने जस्ता सापेक्ष संयोजकले जोडेको पाइन्छ ।

६.८.५ वाक्यसम्बन्धी अभ्यासको प्रस्तुति र प्रश्नको स्वरूप

सरल, संयुक्त र मिश्र वाक्यलाई उदाहरण र परिभाषा दिई आगमनात्मक विधिको प्रयोग गरी स्पष्ट पारिसकेपछि त्यसको अभ्यास खण्डमा विभिन्न प्रकृतिका प्रश्नहरू सोधिएको पाइन्छन् । प्रश्न नं. (क) मा दसओटा सरल वाक्यमा आफ्नो विद्यालयको कोठाको वर्णन गर्ने, प्रश्न नं. (ख) मा पाठमा खोजेर मिश्र र संयुक्त वाक्यका छुट्टाछुट्टै सूची बनाउने, प्रश्न नं. (ग) मा सरल, मिश्र र संयुक्त वाक्य छुट्ट्याउने, प्रश्न नं. (घ) मा कोष्ठकमा दिइएको निर्देशनअनुसार परिवर्तन गर्ने जस्ता प्रश्नहरू राखिएका छन् । यस्ता प्रश्नहरूको अध्ययन गर्दा प्रश्नहरूको प्रकृतिलाई निम्न तालिकामा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ-

तालिका नं. १३

क्र. सं.	पाठ	परिचयात्मक		धारणात्मक		प्रयोगात्मक			पहिचानात्मक		जम्मा
		आगम- नात्मक	निगम- नात्मक	वर्गीकरण- गर्ने	छुट्ट्याउने	खाली ठाउँ भर्ने	वाक्या- न्तरण	स्वतन्त्र प्रयोग	पाठबाट खोज्ने	उदाहरणबाट खोज्ने	
१	वाक्य र यसका प्रकार	-	-	-	१	-	१	१	१	-	४

वाक्यका प्रकारसम्बन्धी अभ्यासहरूमा जम्मा ४ वटा मूल प्रश्नहरू समावेश गरिएका छन् । वाक्यका प्रकारअन्तर्गत धारणात्मक, प्रयोगात्मक र पहिचानात्मक प्रश्नहरूमा समावेश गरिएका छन् । वाक्यका तीनै प्रकारलाई समेट्ने गरी प्रश्नहरू राखिएकाले पाठ्यक्रमको उद्देश्य पनि पूरा हुने देखिन्छ ।

६.९ कारक र विभक्ति

वाक्यमा क्रियापदसित सम्बन्ध राख्ने नामिक शब्द (नाम, सर्वनाम र विशेषण) का रूपहरूलाई कारक भनिन्छ, भने नामिक पद (नाम, सर्वनाम र विशेषण) का पछाडि आएर कारकलाई छुट्ट्याउने चिह्नहरूलाई विभक्ति भनिन्छ (अवस्थी र अन्य, २०५३ : २२९) । कारक, यसका प्रकार र विभक्तिलाई निम्नानुसार तालिकामा देखाउन सकिन्छ -

तालिका नं. १४

कारक	सम्बन्ध/भूमिका	चिह्न	विभक्ति
कर्ता	काम गर्ने	ले, बाट/द्वारा	प्रथमा
कर्म	कामको असर पर्ने	लाई/कन	द्वितीय
करण	काम गर्ने साधन	ले/बाट, द्वारा	तृतीय
सम्प्रदान	जसका लागि काम गरिन्छ	लाई, लागि,निमित्त	चतुर्थी
अपादान	छुट्टिने ठाउँ /सुरू हुने समय	देखि, बाट, देखिन्	पञ्चमी
-	स्वामित्व देखाउने	को, का, की, रो, रा री, नो, ना, नी	षष्ठी
अधिकरण	आधार दिने	मा, माथि	सप्तमी

६.९.१ कारक र विभक्तिसम्बन्धी पाठ्यांशको स्वरूप

कारक र विभक्तिलाई माध्यमिक तहको कक्षा नौ को नेपाली किताबमा रहेको स्वामी विवेकानन्द भन्ने जीवनी शीर्षक पाठको व्याकरण अभ्यास खण्डमा राखिएको छ । यसमा माध्यमिक

तहको भाषापाठ्यक्रमले तोकेको कारकका ६ प्रकार र विभक्तिलाई समावेश गरिएको छ । यस पाठलाई बुझाउन पाठ्यपुस्तकमा पानाको बायाँतिर कारकको प्रकार र उदाहरण प्रस्तुत गरिएको छ भने दायाँतिर विभक्ति चिह्न लागेका वा नलागेका शब्द कर्ता, कर्म वा कुन हुन् त्यसलाई स्पष्ट पारिएको छ । यहाँ सरल र तिर्यक् कारकको उदाहरणलाई यसरी प्रस्तुत गरिएको छ -

सरल कारक प्रयोग भएका वाक्यहरू

तिर्यक् कारक प्रयोग भएका वाक्यहरू

क) यो रूख हो ।

क) यसमा चराहरू बस्छन् ।

ख) ऊ गृहकार्य गर्छ ।

ख) उसले गृहकार्य गर्‍यो ।

ग) छोरो घर आयो ।

ग) छोरोलाई बोलाइयो ।

घ) पढ्नु राम्रो काम हो ।

घ) पढ्नाले भविष्य उज्ज्वल हुन्छ ।

उदाहरण प्रस्तुत गरिसकेपछि छायाँदार पृष्ठमा कारक, यसका प्रकार, सरल र तिर्यक् कारकसमेत र विभक्तिको परिभाषा दिइएको छ । यस पाठमा प्रयोग भएका भाषा स्पष्ट, सरल र व्यावहारिक पनि छन् । सबै उदाहरणहरू सरल वाक्यमा दिइएकाले विद्यार्थीहरूलाई बुझ्न पनि सजिलो हुने देखिन्छ ।

६.९.२ कारक र विभक्तिसम्बन्धी अभ्यासको प्रस्तुति र प्रश्नहरूको स्वरूप

उदाहरण र त्यसपछि परिभाषाबाट कारक र विभक्तिको बारेमा ज्ञान दिएपछि विद्यार्थीहरूको मूल्याङ्कनका लागि अभ्यास खण्डमा विभिन्न प्रकारका प्रश्नहरू सोधिएका छन् ।

प्रश्न नं. (क) मा कोष्ठकमा दिइएका मध्येबाट उपयुक्त विभक्ति चिह्नको प्रयोग गरी खाली ठाउँ भर्ने, प्रश्न नं. (ख) मा विभिन्न विभक्ति चिह्नको प्रयोग गर्दै 'विद्यालयमा सहशिक्षा आजको आवश्यकता' शीर्षकमा एउटा अनुच्छेद लेख्ने, प्रश्न नं. (ग) मा विभक्ति मिलाएर शुद्ध गर्ने, प्रश्न नं. (घ) मा पाठको दोस्रो अनुच्छेदबाट सरल कारक प्रयोग भएका वाक्यहरू टिप्ने, प्रश्न नं. (ङ) मा पाठको तेस्रो अनुच्छेदबाट तिर्यक् कारक प्रयोग भएका वाक्यहरू खोजेर भन्ने, प्रश्न नं. (च) मा 'सरल कारक' को

प्रयोग गरी तपाईंलाई मन पर्ने कुनै एक रमणीय ठाउँको वर्णन गर्ने र प्रश्न नं. (छ) मा दिइएका वाक्यहरू सरल वा तिर्यक् कारकका दृष्टिबाट शुद्ध गर्ने प्रश्नहरू सोधिएका छन् । यस अभ्यास खण्डमा भएका प्रश्नहरूको स्वरूपलाई निम्नानुसार तालिकामा देखाइएको छ :

तालिका नं. १५

क्र. सं.	पाठ	परिचयात्मक		धारणात्मक		प्रयोगात्मक			पहिचानात्मक		जम्मा
		आगमनात्मक	निगमनात्मक	वर्गीकरण गर्ने	शुद्ध गर्ने	खाली ठाउँ भर्ने	वाक्यान्तरण	स्वतन्त्र प्रयोग	पाठबाट खोज्ने	उदाहरणबाट खोज्ने	
१	कारक र विभक्ति	-	-	-	२	१	-	२	२	-	७

कारक र विभक्ति व्याकरण अभ्यासमा प्रयोग गरिएको भाषा स्पष्ट र सरल छ भने प्रश्नहरूमा प्रयोग गरिएका सबै वाक्यहरू सरल वाक्यकमा छन् । अभ्यासमा आगमनात्मक, निगमनात्मक, वर्गीकरण गर्ने, वाक्यान्तरण गर्ने र उदाहरणबाट खोज्ने प्रकृतिका प्रश्नहरू समावेश गरेर मूल्याङ्कन गर्न नसके तापनि अभ्यासले विद्यार्थी र पाठ्यांशको मूल्याङ्कन गर्न सहयोग पुऱ्याएको देखिन्छ ।

६.१० चिह्न परिचय

शब्द र वाक्यको परस्पर सम्बन्ध देखाउन, अर्थ राम्ररी खुलाउन र भावमा सिलसिला मिलाउन लेखाइमा प्रयोग गरिने चिह्नहरूलाई लेख्य चिह्न भनिन्छ । उपयुक्त ठाउँमा उपयुक्त चिह्नको प्रयोग भएन भने वाक्यको अर्थ बुझ्न कठिन हुन गई अर्थको पनि अनर्थ लाग्न सक्छ ।

६.१०.१ चिह्न परिचयसम्बन्धी पाठ्यांशको स्वरूप

लेख्य चिह्न परिचय कक्षा नौ को नेपाली पाठ्यपुस्तकभित्र रहेको उपत्यकामा चार दिन भन्ने पाठ शीर्षको व्याकरण अभ्यास खण्डमा समावेश गराइएको छ । चिह्नसम्बन्धी उदाहरणहरूलाई यसरी तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. १६

क्र.सं.	चिह्न	उदाहरण
१.	अल्पविराम (,)	हरि, कृष्ण, सीता र राधा पशुपति गए ।
२.	पूर्णविराम (।)	नेपाल कृषि प्रधान देश हो ।
३.	प्रश्नचिह्न (?)	तिम्रो घर कुन जिल्लामा पर्छ ?
४.	विस्मयसूचक (!)	आहा ! आजको दिन कति घमाइलो !
५.	उद्धरणचिह्न (" ", ' ')	'सहिद' कथा गुरुप्रसाद मैनालीले लेखेका हुन् ।
६.	अर्धविराम (;)	नेपाल भौगोलिक दृष्टिकोणले तीन प्रदेशमा विभक्त छ; ती हुन् : हिमाली, पहाडी र तराई प्रदेश ।
७.	निर्देशन चिह्न (:)	तल दिइएका शब्दहरूको अर्थ लेख्नुहोस् :
८.	योजक (-)	स-साना
९.	कोष्ठक ()	काठमाडौँ उपत्यका (चारैतिर पहाडले घेरिएको बीचमा समतल भू-भाग भएको) नेपालको राजधानी हो ।

त्यसपछि छाया पृष्ठभूमिमा लेख्य चिह्नको परिभाषा र सबै प्रकारका लेख्य चिह्नहरूका परिभाषा दिएर लेख्य चिह्नसम्बन्धी स्पष्ट गरिएको छ । यस पाठमा प्रयोग भएका उदाहरणहरू सरल र स्पष्ट भाषामा लेखिएका छन् भने धेरै सरल र थोरै संयुक्त वाक्यमा लेखिएका छन् । उदाहरण विद्यार्थीको क्षमता र स्तरअनुरूप राखिएको पाइन्छ ।

६.१०.२ चिह्न परिचयसम्बन्धी अभ्यासको प्रस्तुति र प्रश्नहरूको स्वरूप

उदाहरण र परिभाषाबाट लेख्य चिह्नको ज्ञान दिएपछि मूल्याङ्कनका लागि अभ्यास खण्डमा विभिन्न प्रकारका प्रश्नहरू सोधिएका छन् । प्रश्न नं. (क) मा पाठको दोस्रो र छैटौँ अनुच्छेदमा प्रयोग भएका चिह्नहरू नदोहोर्याई तिनको नाम लेख्ने, प्रश्न नं. (ख) मा दिइएको अनुच्छेदमा उपयुक्त चिह्नहरूको प्रयोग गर्ने, प्रश्न नं. (ग) मा पूर्णविराम, अल्पविराम,, प्रश्नसूचक, उद्धरण, विस्मयसूचक चिह्नहरूको प्रयोग गर्दै 'खोपको महत्त्व' बारेमा एउटा अनुच्छेद तयार पार्ने प्रश्नहरू सोधिएका छन् । यस अभ्यास खण्डमा भएका प्रश्नहरूको स्वरूपलाई निम्न तालिकामा देखाइएको छ -

तालिका नं. १७

क्र. सं.	पाठ	परिचयात्मक		धारणात्मक		प्रयोगात्मक			पहिचानात्मक		जम्मा
		आगम- नात्मक	निगम- नात्मक	वर्गीकरण गर्ने	छुट्या- उने	उपयुक्त चिह्न प्रयोग	वाक्या- न्तरण	स्वतन्त्र प्रयोग	पाठबाट खोज्ने	उदाहरणबाट खोज्ने	
१	लेख्य चिह्न	-	-	-	-	१	-	१	१	-	३

प्रस्तुत व्याकरण अभ्यासमा प्रयोग गरिएको भाषा स्पष्ट र सरल छ । अभ्यासमा सबै प्रकृतिका प्रश्नहरू समावेश गर्न नसकिएको भए तापनि दिइएका प्रश्नहरूले लेख्य चिह्नसम्बन्धी पाठ्यांश र विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्न सहयोग नै पुऱ्याएको देखिन्छ ।

६.११ वर्णविन्यास

वर्णहरूलाई गल्ती नहुने गरी शब्दमा र चिह्नहरूको उचित प्रयोग गरेर वाक्यहरूमा लेख्ने कामलाई वर्णविन्यास भनिन्छ (सम्प्रेषण, २०६३ : १८०) । व्याकरण र शब्दकोशका नियमअनुसार लेख्ने यस कामलाई हिज्जे भनिन्छ । यसमा ह्रस्वदीर्घसम्बन्धी नियम, वर्ण र अक्षरको उचित व्यवस्था, स, ष, श को प्रयोग, खुट्टा काट्ने तथा नकाट्ने, शब्द जोड्ने वा छुट्ट्याउने तथा लेख्य चिह्नहरूको योजना आदि पर्दछन् । वर्णविन्यास उचित किसिमको नरहे शब्द अशुद्ध हुन्छ । शब्दमा ह्रस्वदीर्घ श, स, ष, व, ब, शिर्बिन्दु र चन्द्रबिन्दुको प्रयोग, हलन्त र अजन्त आदिको ठीकठीक प्रयोग गर्नुपर्छ (अवस्थी र अन्य, २०५३ : २९२) ।

६.११.१ वर्णविन्याससम्बन्धी पाठ्यांशको स्वरूप

वर्णविन्यास (ह्रस्व र दीर्घ) लाई कक्षा नौ को नेपाली किताबको अपाङ्गहरूप्रति हाम्रो दायित्व शीर्षक वक्तृताको व्याकरण अभ्यास खण्डअन्तर्गतको वर्णविन्यास (ह्रस्वदीर्घ) नामक व्याकरण पाठमा समावेश गराइएको छ । वर्णविन्याससम्बन्धी पाठमा यसअन्तर्गत पर्ने ह्रस्वदीर्घसम्बन्धी नियम, ब र व को प्रयोग, श, ष, स को प्रयोग, शिर्बिन्दु र चन्द्रबिन्दुको प्रयोगसम्बन्धी नियमहरूलाई उल्लेख गरिएको छ र सबैको उदाहरणहरू पनि प्रस्तुत गरिएको छ ।

६.११.२ वर्णविन्याससम्बन्धी अभ्यासको प्रस्तुति र प्रश्नहरूको स्वरूप

वर्णविन्याससम्बन्धी विभिन्न नियम र उदाहरणसहित तिनको ज्ञान दिलाइसकेपछि, पाठमा आधारित प्रश्नहरू अभ्यासमा समावेश गरिएका छन् । अभ्यासमा प्रश्न नं. (क) मा शब्दको सुरुमा ह्रस्व उकार (u) हुने र ह्रस्व इकार (i) हुने दसदसओटा शब्दहरूको वर्णानुक्रमअनुसार सूची बनाउने, प्रश्न नं. (ख) मा शब्दको अन्त्यमा दीर्घ ईकार (ī) हुने पन्ध्रओटा शब्दहरू लेखी तिनलाई पाँच वाक्यमा पर्ने गरी प्रयोग गर्ने, प्रश्न नं. (ग) मा पाठको दोस्रो र तेस्रो अनुच्छेदबाट शब्दको अन्त्यमा

दीर्घ ईकार (ी) भएका शब्दहरू टिपी तिनको शब्दवर्ग छुट्ट्याउने, प्रश्न नं. (घ) मा पाठको चौथो अनुच्छेद पढी शब्दका सुरुमा ह्रस्व इकार (ि) भएका शब्दहरू टिपी वर्णानुक्रमानुसार मिलाउने, प्रश्न नं. (ङ) मा पाठको पाँचौँ अनुच्छेदबाट शब्दको सुरुमा ह्रस्व उकार भएका शब्दहरू टिप्ने, प्रश्न नं. (च) मा शुद्ध गर्ने, प्रश्न नं. (छ) मा 'ब' र 'व' बाट बनेका दसदसओटा शब्दहरूको सूची बनाउने, प्रश्न नं. (ज) मा लेख्दा र उच्चारण गर्दा 'व' वर्णको प्रयोग हुने दसओटा शब्द खोजी वाक्यमा प्रयोग गर्ने, प्रश्न नं. (झ) मा दिइएका शब्दहरूलाई उदाहरणमा दिइए जस्तै गरी शुद्ध रूप दिई अशुद्ध हुनाका कारण लेख्ने प्रश्नहरू सोधिएका छन् ।

व्याकरण अभ्यासमा सोधिएका प्रश्नहरूको स्वरूपलाई निम्न तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. १८

क्र. सं.	पाठ	परिचयात्मक		धारणात्मक		प्रयोगात्मक			पहिचानात्मक		जम्मा
		आगम- नात्मक	निगम- नात्मक	वर्गीकरण गर्ने	छुट्ट्या- उने	शुद्ध गर्ने	सूची बनाउने	स्वतन्त्र प्रयोग	पाठबाट खोज्ने	उदाहरण- बाट खोज्ने	
१	वर्ण- विन्यास (ह्रस्वदीर्घ)	-	-	-	-	२	२	२	३	-	९

माथिको तालिकाका आधारमा वर्णविन्याससम्बन्धी अभ्यास खण्डमा समावेश गरिएका प्रश्नहरूभाषापाठ्यपुस्तक विधिको आधारमा राखिएको पाइन्छ । सबै प्रकृतिका प्रश्नहरूलाई समेट्न नसकेको भए तापनि पाठ्यपुस्तकमा एकीकृत गरी सिकाउने दृष्टिकोण लिनु भाषिक प्रयोगलाई शुद्ध र

उपयोगी बनाउने एकमात्र उपाय हो । अतः यस भाषापाठ्यपुस्तकका वर्णविन्याससम्बन्धी अभ्यासहरूमा यस कुराहरूको पालना गरिएको पाइन्छ ।

६.१२ शब्दनिर्माण

भाषामा नयाँ शब्द बनाउने वा रचना गर्ने काम शब्दरचना हो भने शब्दरचनालाई नै शब्दनिर्माण भनिन्छ । नेपाली भाषामा मूल र व्युत्पन्न गरी दुई किसिमका शब्द पाइन्छन् । उपसर्ग तथा प्रत्यय नलागेका अनि समास र द्वित्व नभएका शब्दहरूको मूल रूप नै मूल शब्द हो । यसलाई अव्युत्पन्न वा स्वतः निर्मित शब्द पनि भनिन्छ । मूल शब्दमा उपसर्ग र प्रत्यय लागेर बनेका तथा समास प्रक्रियाबाट बनेका शब्द व्युत्पन्न शब्द हुन् । यसरी भाषामा मूल शब्दबाट विभिन्न शब्द बन्ने प्रक्रियालाई शब्दनिर्माण प्रक्रिया भनिन्छ (श्रेष्ठ र अन्य, २०६६ : १५४) । शब्दको निर्माण प्रक्रियालाई यसरी देखाउन सकिन्छ -

शब्द

मूल

व्युत्पन्न

क) उपसर्ग लागेर बनेका

ख) प्रत्यय लागेर बनेका

अ) कृदन्त शब्द

(धातुबाट प्रत्यय लाग्ने)

आ) तद्धितान्त शब्द

(शब्दबाट प्रत्यय लाग्ने)

६.१२.१ उपसर्ग

आफ्नो स्वतन्त्र अर्थ नभएको र शब्दका अगाडि जोडिएर नयाँ शब्द रचना गर्ने भाषाको एकाइलाई उपसर्ग भनिन्छ । उपसर्गको आफ्नै अर्थ नभए तापनि यिनले शब्दसँग जोडिँदा कुनै अर्थ दिन सक्छन् ।

जस्तै: अव + धारणा = अवधारणा

अ + काल = अकाल

६.१२.२ प्रत्यय

आफ्नो खास अर्थ नभएको र आधार तत्त्वपछाडि जोडिएर नयाँ शब्द रचना गर्ने भाषिक एकाइलाई प्रत्यय भनिन्छ । प्रत्यय लागेर बन्ने शब्दका दुई भेद छन् , कृदन्त र तद्धितान्त । कृदन्त शब्द - धातुको पछिल्लिर प्रत्यय गाँसिएर बन्ने शब्दलाई कृदन्त शब्द भनिन्छ, जस्तै - लेख + अन्ते = लेखन्ते

तद्धितान्त शब्द - तद्धित प्रत्यय लागेर निर्मित हुने शब्दलाई तद्धितान्त शब्द भनिन्छ, जस्तै - आफू + अन्त = आफन्त

६.१२.३ समास प्रक्रिया

समास प्रक्रियाबाट पनि शब्द निर्माण हुन्छ । धेरैवटा शब्दले बताउने अर्थलाई एउटै शब्दले जनाउने प्रक्रियालाई समास भनिन्छ । यस्तो शब्दलाई समस्त शब्द पनि भनिन्छ, जस्तै- लामो कान भएको = लामकाने

६.१२.४ शब्दनिर्माणसम्बन्धी पाठ्यांशको स्वरूप

शब्दनिर्माणलाई कक्षा नौ को नेपाली विषय पाठ १५ अन्तर्गत रहेको खड्गबहादुर कथाको अभ्यास खण्डमा राखिएको छ । अभ्यास खण्डमा शब्दनिर्माणलाई मूल शब्द र व्युत्पन्न शब्द गरी

छुट्टाछुट्टै शब्दहरू दिइएका छन् । त्यसपछि उपसर्ग लागेर बनेका व्युत्पन्न शब्दका उदाहरणहरू प्रस्तुत गरिएको छ । उदाहरणहरूमा अ, अति, अधि, अभि, अनु, अप, अव, उत्, आ, कु, दुर, दुस्, ना, नि, निर, निस् , परा, परि, प्र, प्रति, बे, वि, सम, सु दिइएको छ भने धातुमा प्रत्यय लागेर बनेका व्युत्पन्न शब्दमा निम्न प्रत्ययहरू लागेर बनेका शब्दहरू दिइएको छ - अन्त, अन्ते, अत, अक्कड, आ, आउ, आइँ, आइ, आन, आनी, आरो, आहा, आलु, आवट, ओट, औना, अक, अनीय, इलो, इत, इका, त, तव्य, ता, ति, य, नाम वा विशेषणमा प्रत्यय लागेर बनेका व्युत्पन्न शब्दमा निम्न प्रत्यय जोडेर निर्माण भएका शब्दहरू दिइएका छन् - आइ, आना, आडी, आली, आहा, आलु, इयाँ, इयार, इलो, ई, ए, एटो, एली, औरो, ली, औलो, यौली, ले, याइँ, इक, इया, ई, न, ईय, ता, वान् ।

अन्त्यमा शब्दनिर्माणका बारेमा जानकारी दिइएको छ ।

६.१२.५ शब्दनिर्माणसम्बन्धी अभ्यासको प्रस्तुति र प्रश्नहरूको स्वरूप

शब्दनिर्माणसम्बन्धी ज्ञान दिलाइसकेपछि त्यसैको आधारमा अभ्यासमा विभिन्न प्रश्नहरू पनि सोधिएका छन् । प्रश्न नं. (क) मा पाठमा प्रयुक्त उपसर्ग र प्रत्यय लागेका पाँचपाँचओटा शब्द टिपोट गरी बनोट प्रक्रिया देखाउने, प्रश्न नं. (ख) मा मूल र व्युत्पन्न शब्द छुट्ट्याउने, प्रश्न नं. (ग) मा दिइएका उपसर्ग लगाई दुई-दुईओटा शब्दनिर्माण गर्ने, प्रश्न नं. (घ) मा दिइएका प्रत्यय लगाई दुई-दुईओटा शब्द निर्माण गर्ने र प्रश्न नं. (ङ) मा दिइएका शब्दहरूको प्रकृति र प्रत्यय छुट्ट्याउने जस्ता प्रश्नहरू राखिएका छन् । अभ्यासमा सोधिएका प्रश्नहरूले पाठमा प्रयुक्त शब्दहरू पहिचान गरी त्यसको बनोट बताउन विद्यार्थीलाई सहयोग पुऱ्याउने र विद्यार्थीका साथै पाठ्यांशको मूल्याङ्कनमा समेत सहयोग पुग्ने देखिन्छ । यस पाठको अभ्यास खण्डमा राखिएका प्रश्नहरूको प्रकृतिलाई यसरी तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. १९

क्र. सं.	पाठ	परिचयात्मक		धारणात्मक		प्रयोगात्मक			पहिचानात्मक		जम्मा
		आगम- नात्मक	निगम- नात्मक	वर्गीकरण गर्ने	छुट्ट्या- उने	शब्द निर्माण गर्ने	पाठबाट खोज्ने	स्वतन्त्र प्रयोग	प्रकृति र प्रत्यय छुट्ट्याउने	मूल र व्युत्पन्न छुट्ट्याउने	
१	शब्द- निर्माण	-	-	-	-	-	१	२	१	१	५

यसरी यस पाठको अभ्यास खण्डमा दिइएका प्रश्नहरूले सबै प्रकृतिका प्रश्नहरू समेट्न सकेको नदेखिए तापनि केहीमात्रामा भाषापाठ्यपुस्तक विधिलाई अवलम्बन गरेको पाइन्छ र विद्यार्थीलाई शब्दनिर्माण गर्न सहज हुने देखिन्छ । अभ्यासहरू पर्याप्तमात्रामा नभए पनि दिइएको अभ्यासले विद्यार्थीको मूल्याङ्कन गर्न केही मद्दत पुऱ्याउने देखिन्छ ।

६.१३ पदयोग र पदवियोग

पदयोग भनेको शब्दहरूलाई जोडेर लेख्नु हो भने पदवियोग भनेको शब्दहरूलाई छुट्ट्याएर लेख्नु हो ।

क) रामले, स्कूलबाट, गइसक्नुभएछ (पदयोग)

ख) रामका लागि, पढेकी थिइन् (पदवियोग)

६.१३.१ पदयोग र पदवियोगसम्बन्धी पाठ्यांशको स्वरूप

पदयोग र पदवियोगलाई कक्षा नौ को अनिवार्य नेपाली विषयको वनविनाश रोकौं शीर्षकको निवेदनको अभ्यास खण्डमा समावेश गरिएको छ । यस पाठमा पदयोग र पदवियोग शीर्षक दिई सुरुमा पदयोग हुने शब्दहरू उदाहरणका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ भने त्यसको बायाँतिर छायाँकोष्ठकमा विभक्ति, नामयोगी, समास भएका, द्वित्व भएका, अनुकरणात्मक शब्दहरू, काल र पक्ष बुझाउने क्रियापदहरू, हुन् भनी उल्लेख गरिएको छ भने त्यसपछि पदवियोग शीर्षक दिई त्यसको केही उदाहरणहरू प्रस्तुत गरिएको छ र यसको पनि दायाँतर्फ छायाँकोष्ठकमा विभक्तिपछि आउने नामयोगी छुट्टै लेखिन्छ, निपात, संयोजक, तीनै कालका पूर्ण र अपूर्ण पक्ष जनाउने क्रियापद र विभाजक न भनी पदवियोग हुने कुराहरूलाई उल्लेख गरिएको छ भने त्यसको ठीक तल छायाकोष्ठकमा नै पदयोग र पदवियोगको परिभाषा र यसका केही नियमहरूलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

६.१३.२ पदयोग र पदवियोगसम्बन्धी अभ्यासको प्रस्तुति र प्रश्नहरूको स्वरूप

पदयोग र पदवियोगसम्बन्धी उदाहरण र परिभाषालाई दिई आगमनात्मक ढाँचामा प्रस्तुत गरिसकेपछि पाठमा आधारित प्रश्नहरू अभ्यासमा राखिएका छन् । अभ्यासमा प्रश्न नं. (क) मा पदयोग भएका र पदवियोग भएका शब्दहरू छुट्ट्याउने, प्रश्न नं.(ख) मा पदयोग र पदवियोग हुने आधार छुट्ट्याउने र प्रश्न नं. (ग) मा पदयोग भएका कम्तीमा दसओटा शब्दहरू लेख्ने जस्ता प्रश्नहरू सोधिएका छन् । यसरी प्रस्तुत व्याकरण अभ्यासमा समावेश गरिएका प्रश्नहरूको स्वरूपलाई निम्नानुसार तालिकामा देखाइएको छ -

तालिका नं. २०

क्र. सं.	पाठ	परिचयात्मक		धारणात्मक		प्रयोगात्मक			पहिचानात्मक		जम्मा
		आगम- नात्मक	निगम- नात्मक	वर्गीकरण गर्ने	शब्द छुट्ट्या- उने	शुद्ध गर्ने	आधार छुट्ट्याउने	शब्द टिप्ने	पाठबाट खोज्ने	उदाहरण- बाट खोज्ने	
१	पदयोग र पदवियोग	-	-	-	१	-	१	१	-	-	३

पदयोग र पदवियोगका पाठ र अभ्यासलाई हेर्दा यसका लागि व्यवस्था गरिएका सामग्रीहरू व्याकरणका आगमनात्मक विधिको आधारमा तयार पारिएको देखिन्छ । दिइएका अभ्यासहरूमा सबै प्रकृतिका प्रश्नहरू समावेश भएको नपाइए तापनि सीमित अभ्यास पनि प्रयोगमूलक र व्यावहारिक नै देखिन्छन् ।

६.१४ समास र विग्रह

दुई वा दुईभन्दा बढी स्वतन्त्र शब्दहरू मिलेर एउटा शब्द बनाउने प्रक्रियालाई समास भनिन्छ । समासबाटै बनेको नयाँ शब्दलाई समस्त शब्द भनिन्छ, भने समस्त शब्दलाई अर्थ स्पष्ट हुने गरी छुट्ट्याइएको रूपलाई विग्रह भनिन्छ ।

विग्रह	समास
पाँच रत्नको समूह	पञ्चरत्न
जेठो भईकन बाठो	जेठोबाठो
भाइलाई मार्ने	भाइमारा

समास तत्पुरुष, द्विगु, कर्मधारय, अव्ययीभाव, द्वन्द्व र बहुव्रीहि गरी छ प्रकारका छन् ।

६.१४.१ समास र विग्रहसम्बन्धी पाठ्यांशको स्वरूप

कक्षा ९ को नेपाली विषयको चार्ल्स डार्विन शीर्षक जीवनीको अभ्यास खण्डमा रहेको व्याकरणसम्बन्धी अभ्यास समास र विग्रहलाई बुझाउन यसै पाठ्यपुस्तकको पृष्ठ नं. १७० मा समासको प्रकार लेखी विग्रह र समस्त जनाउने उदाहरणहरू यसरी तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ -

तालिका नं. २१

समासको नाम	विग्रह	समस्त शब्द
अव्ययीभाव समास	आज भोलि हरेक घडी	आजभोलि हरघडी
तत्पुरुष समास	कामलाई लायक बुद्धिले हीन	कामलायक बुद्धिहीन
द्विगु समास	चार मासको समूह नौ रत्नको समूह	चौमास नवरत्न
कर्मधारय समास	गहुँभैँ गोरो गाढा नीलो	गहुँगोरो गाढानीलो
द्वन्द्व समास	आमा र बाबु मुना र मदन	आमाबाबु गाढानीलो
बहुव्रीहि समास	नाक काटिएको लामा कान भएको	नकटो लमकन्ने

यसरी उदाहरणहरू प्रस्तुत गरिसकेपछि त्यसको ठीक तल छायाँकोष्ठकमा समास र विग्रह भनेको के हो र त्यसका प्रकारका परिभाषा पनि दिइएको छ । सबै उदाहरणहरू सरल र विद्यार्थीको योग्यता र क्षमताअनुरूप नै रहेको पाइन्छ ।

६.१४.२ समास र विग्रहसम्बन्धी अभ्यासको प्रस्तुति र प्रश्नहरूको स्वरूप

समास विग्रहसम्बन्धी ज्ञान गराइसकेपछि त्यसैको आधारमा विभिन्न प्रश्नहरू पनि सोधिएका छन् । प्रश्न नं. (क) मा दिइएका शब्दहरूको विग्रह गर्ने, प्रश्न नं. (ख) मा पाठमा प्रयुक्त पाँचओटा समस्त शब्द टिपी तिनको विग्रह गर्ने, प्रश्न नं. (ग) मा समास वा विग्रह गरी समासको नाम लेख्ने प्रश्नहरू राखिएका छन् । अभ्यास खण्डमा रहेका प्रश्नहरूको प्रकृतिलाई निम्न तालिकामा देखाइएको छ :

तालिका नं. २२

क्र. सं.	पाठ	परिचयात्मक		धारणात्मक		प्रयोगात्मक			पहिचानात्मक		जम्मा
		आगम- नात्मक	निगम- नात्मक	वर्गीकरण गर्ने	जोडा मिलाउने	विग्रह गर्ने	शब्द निर्माण	शब्द टिप्ने	पाठबाट खोज्ने	समासको नाम बताउने	
१	समास र विग्रह	-	-	-	-	१	-	-	१	१	३

यसरी यस पाठ र यसको अभ्यास खण्डलाई विविध कोणबाट अध्ययन गर्दा पाठ्यक्रमले निर्दिष्ट गरेका उद्देश्यहरू पूरा गर्न सक्षम देखिन्छ । यसमा समावेश गरिएको अभ्यास आगमनात्मक विधि र भाषा पाठ्यपुस्तक विधि अपनाइनुका साथै अभ्यासहरू प्रगोगमुखी रहेको पाइन्छ ।

६.१५ निष्कर्ष

समग्ररूपमा कक्षा ९ को नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा राखिएका व्याकरण विधा र यसको अभ्यास खण्डको विश्लेषणगर्दा केही मात्रामा पाठ्यक्रमले तोकेको उद्देश्य पूरा हुने देखिए तापनि पाठका अभ्यासहरूमा सबै प्रकृतिका प्रश्नहरूलाई समावेश गर्न सकेको देखिँदैन भने पाठहरूसँग सम्बन्धित गराएर प्रश्नहरू राखिनु आवश्यक हुन्छ ।

परिच्छेद : सात

उपसंहार

७.१ निष्कर्ष

भाषा शिक्षणको प्रमुख उद्देश्य भाषाका आधारभूत सीप (सुनाइ, बोलाइ, पढाइ, लेखाइ) मा सक्षम बनाउनु हो । माध्यमिक तहको पाठ्यक्रमले 'नेपाली भाषा व्याकरणका आधारभूत नियम बुझी तिनको उपयुक्त प्रयोग गर्न' भन्ने उद्देश्य राखेको छ । सो उद्देश्य पूरा गर्न पाठ्यक्रममा पाठ र अभ्यासहरू केही हदसम्म सक्षम देखिन्छन् । विधि प्रयोगका सन्दर्भमा विशेष गरेर पाठ्यपुस्तकमा व्याकरण सिकाउन आगमनात्मक पद्धतिलाई अनुसरण गरिएको छ । व्याकरण शिक्षणको लागि उदाहरणहरू पर्याप्त भएकाले व्याकरण अध्ययन र अध्यापनको लागि सुगम भएको अनुभव गर्न सकिन्छ । पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकबीच सामञ्जस्य हुनु आवश्यक भएकाले माध्यमिक तहको पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकका एक दुई पाठबाहेक अन्य पाठ्यांशहरू पाठ्यक्रम मुताविक नै तयार पारिएका देखिन्छन् । सिकाउन खोजिएको विषयवस्तुसँग सम्बन्धित अभ्यासका प्रश्नहरू केही हदसम्म पाठलाई ढाक्ने किसिमले राखिएको भए तापनि अझै सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

नेपाली भाषा सिकाइका लागि राखिएका भाषापाठ्यपुस्तकमा व्याकरण अभ्यासहरू पनि भाषा सिकाइमा आवद्ध विद्यार्थी तथा शिक्षकका लागि उपयोगी र पथप्रदर्शक बनून् भन्ने हेतुले ठाउँठाउँमा निर्देशन पनि दिइएको छ तापनि यस तहका भाषापाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त व्याकरण अभ्यासहरूमा विभिन्न प्रकृतिका प्रश्नहरू समावेश गर्नुपर्ने कुरामा भने अझ ध्यान पुऱ्याइएको छैन । व्याकरणका एउटा वर्गमा पर्ने विषयवस्तु एक अर्कासँग सम्बन्धित हुन्छन् । तिनीहरूको शिक्षण गर्दा क्रमिकतालाई ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ तर कक्षा नौ को नेपाली विषयको पाठ्यपुस्तकमा भने त्यस्तो क्रमिकतालाई ध्यान दिन सकिएको छैन ।

अभ्यासमा सोधिएका प्रश्नहरू सरलबाट जटिलतिरको शिक्षण सूत्रलाई अँगाल्नुपर्ने नियमअनुरूप प्रश्नहरू खाली ठाउँ भर्ने, जोडा मिलाउनुपर्ने, बहुवैकल्पिक आदि समावेश गरेर अन्त्यमा अलि जटिल प्रश्नहरू सोध्नुपर्ने हुन्छ तर पुस्तकका अभ्यासहरूमा यस्तो गरिएको पाइँदैन । सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र

लेखाइ सीप विकासका कार्यकलापमा भने कम जोड दिइएको देखिन्छ । अतः प्रस्तुत अध्ययनको निष्कर्षलाई निम्नानुसार बुँदाबद्ध गर्न सकिन्छ :

- १ नेपाली भाषापाठ्यक्रमले शिक्षाका चार किसिमका उद्देश्यहरू (राष्ट्रिय उद्देश्य, तहगत उद्देश्य, साधारण उद्देश्य र सीपगत उद्देश्य) राखेको पाइन्छ । ती उद्देश्यहरूमध्ये सातवटा राष्ट्रिय उद्देश्यहरू व्याकरण शिक्षणसँग प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित छन् ।
- २ व्याकरणिक पाठ्यवस्तुको स्तरण गर्दा पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकमा एकरूपता पाइँदैन । पाठ्यक्रममा करण/अकरणका सम्बन्धमा केही उल्लेख गरिएको छैन तर पाठ्यपुस्तकको पाठ १ मा शब्दवर्गमा पर्ने नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रियापदपछि करण/अकरणलाई समावेश गरिएको छ ।
- ३ शब्दवर्गभित्रका क्रियापद र अव्ययलाई क्रमबद्ध रूपमा राखिएको पाइँदैन भने यसमा अभ्यासहरू ज्यादै न्यून रहेका छन् ।
- ४ कक्षा नौ को नेपाली किताबमा व्याकरण अभ्यासमा शब्दकोशको प्रयोग भनेर समावेश गरिएको छैन ।
- ५ बहुवैकल्पिक प्रश्नहरूले व्याकरण शिक्षणको उद्देश्य पूरा गर्न मद्दत गर्दछन् । त्यसैले अभ्यासमा यस्ता प्रश्नहरू समावेश हुनुपर्नेमा त्यसतर्फ ध्यान नदिएको देखिन्छ ।
- ६ माध्यमिक पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक व्याकरणात्मक दृष्टिले उपयुक्त नै देखिन्छन् । भाषापाठ्यपुस्तकका अभ्यास खण्डमा सबै किसिमका व्याकरणिक पाठ्यवस्तुहरू राख्ने प्रयास भएको पाइन्छ ।
- ७ व्याकरणका अभ्यासहरू पाठसँग सम्बन्धित वा पाठबाट खोजेर लेख्ने अभ्यासहरूलाई पनि समावेश गरिएको छ ।
- ८ व्याकरण अभ्यासका पछाडि वा अगाडि छायाँकोष्ठकमा परिभाषा र सामान्य नियमहरू लेखिएको हुँदा यसले विद्यार्थीको स्वाध्ययनका लागि सामग्रीको काममा मद्दत पुऱ्याएको देखिन्छ ।
- ९ व्याकरणिक विषयवस्तुलाई पाठसँग जोडेर सान्दर्भिक नबनाइ पाठबाहिरबाटै अप्रासाङ्गिक उदाहरणहरू पनि लिएको पाइन्छ ।

- १० पाठ्यपुस्तकमा व्याकरण शिक्षणका निम्ति आगमनात्मक र भाषापाठ्यपुस्तक विधि अनुशरण गरिएको छ, जुन उपयुक्त मानिन्छ ।
- ११ सबै प्रकृतिका प्रश्नहरूलाई समेट्न सकिएको छैन ।
- १२ अभ्यासमा राखिएका प्रश्नहरू सरलबाट जटिलको क्रममा हुनुपर्नेमा यस्तो नियमको पूर्ण रूपमा पालना हुन सकेको देखिँदैन ।
- १३ पाठ्यक्रमले तोकेको शब्दभण्डारअन्तर्गत पर्ने सबै शब्दहरू (अनेकार्थक, श्रुतिसमभिन्नार्थक, लघुतावाची, अनुकरणात्मक, पर्यायवाची, विपरीतार्थक, उखानटुक्का आदि) कक्षा नौ को नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएको पाइन्छ, जसले गर्दा व्याकरण शिक्षणमा मद्दत पुग्ने देखिन्छ ।
- १४ नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा समाससम्बन्धी अभ्यासहरू समाविष्ट गरिएको छ तर प्रश्नहरूको सन्तुलन भने मिलेको देखिँदैन ।
- १५ वर्णविन्यास (हिज्जे) पाठलाई सुरूका पाठहरूमा समावेश गरी त्यसपछिका पाठहरूमा प्रयोग पक्षमा ध्यान दिनुपर्नेमा यसलाई पाठ तेह्र अपाङ्गहरूप्रति हाम्रो दायित्वमा राखिनुले वर्णविन्याससम्बन्धी नियमको पहिचान र प्रयोग पछिल्ला पाठहरूमा मात्र हुन पुगेको देखिन्छ ।
- १६ माध्यमिक तहको कक्षा नौ को भाषापाठ्यपुस्तकमा शब्द निर्माणसम्बन्धी पर्याप्त अभ्यासहरू समावेश गरिएको छ ।

७.२ सुभावरु

माध्यमिक तह कक्षा नौ को नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट व्याकरण अभ्यासको विश्लेषणात्मक अध्ययनका आधारमा व्याकरण विधामा रहेका कमीकमजोरी हटाउन निम्नलिखित सुभावरु प्रस्तुत गरिएको छ :

- १ नेपाल सरकार पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा निर्धारित मा.वि. तह कक्षा ९ को अनिवार्य नेपाली भाषापाठ्यक्रमका आधारमा तयार गरी राखिएका पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट व्याकरणसम्बन्धी अभ्यासहरू प्रयोगमूलक हुनुका साथै सोहीअनुसार सुधार हुनु आवश्यक देखिन्छ ।
- २ व्याकरण अभ्यासलाई हेर्दा भाषिक उद्देश्यका साथै पाठ र व्याकरण अभ्यास लेखनमा सोहीअनुरूप वैज्ञानिकता ल्याउनु आवश्यक देखिन्छ ।
- ३ नेपाली भाषापाठ्यपुस्तक तयार गरी राखिएका व्याकरणका अभ्यासहरूलाई अझ बढी प्रयोगात्मक बनाउनुपर्ने देखिन्छ ।
- ४ व्याकरण शिक्षणमा आगमनात्मक र भाषापाठ्यपुस्तक विधिलाई मात्र नभइ अन्य विधिमा पनि ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ ।
- ५ व्याकरण अभ्यासमा सबै प्रकृतिका प्रश्नहरूलाई समावेश गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- ६ अन्य विविध व्याकरणसम्बन्धी अभ्यास निर्माण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- ७ भाषापाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट गरिने व्याकरण पाठ र यसको अभ्यास खण्डमा सोधिने प्रश्नहरूले विषयवस्तुको विविधता र सिर्जनात्मकतालाई पर्याप्त स्थान दिनुपर्ने देखिन्छ ।
- ८ विषयवस्तुको सङ्गठन गर्दा क्रमिकतालाई ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ ।
- ९ व्याकरणका पाठहरूलाई पुनरावृत्ति हुने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने देखिन्छ ।
- १० व्याकरण शिक्षणको महत्त्वलाई ध्यान दिई यसको पाठ्यभार तोकिनु राम्रो हुने देखिन्छ ।
- ११ व्याकरणका अभ्यासहरू भाषाका सबै सीपहरू विकास हुने गरी निर्माण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

- १२ व्याकरण अभ्यासमा प्रश्नहरू सरलदेखि जटिलको क्रममा रख्नुपर्ने देखिन्छ ।
- १३ वर्णविन्याससम्बन्धी पाठहरूलाई अगाडिका पाठहरूमा समावेश गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- १४ कक्षा ९ मा पुगेका विद्यार्थीहरूलाई शब्दकोशको प्रयोग सिकाउनु पर्ने भएकोले शब्दकोशको प्रयोगसम्बन्धी अभ्यासहरू समावेश गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- १५ व्याकरणको पाठसँग सम्बन्ध नभएकाले सम्बन्ध स्थापना हुने गरी पाठहरूको पुनःलेखन गरिनु आवश्यक देखिन्छ ।
- १६ कार्यमूलक व्याकरणको अवधारणालाई व्यवहारमा उतार्न सोही किसिमका पाठ्यपुस्तकहरू निर्माण गरिनु आवश्यक देखिन्छ ।
- १७ पदसङ्गतिअन्तर्गत आदरको सङ्गतिमध्ये उच्चतम आदरको बारेमा कुनै विषयवस्तुहरू नभएकोले ती विषयवस्तुहरू पनि राखिनुपर्ने देखिन्छ ।

७.३ शैक्षणिक प्रयोजन

कुनै पनि अध्ययन कार्य तथ्याङ्कीय सूचनाहरूको विश्लेषणबाट प्राप्त निष्कर्षमा आधारित हुने गर्दछ । त्यस्ता निष्कर्षका माध्यमबाट सम्बन्धित विषयको सबल र दुर्बल पक्ष उजागर हुनाका साथै समस्या समाधानका उपाय सुझाउने बलियो अवसर प्राप्त हुन्छ । त्यस्तै कुनै पनि अध्ययन अनुसन्धानले भविष्यमा कुनै न कुनै क्षेत्रमा केही न केही योगदान दिएर आफ्नो प्रयोजन सिद्ध गर्न सक्नुपर्छ । यस अनुसन्धान कार्यको पनि आफ्नै प्रयोजन रहेको छ, जुन प्रयोजनहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

१. यस अध्ययनबाट माध्यमिक तह नेपाली विषयको पाठ्यक्रम निर्मातालाई विषयवस्तुको छनोट र स्तरणमा सहायता पुग्छ ।
२. यस अध्ययनबाट माध्यमिक तह कक्षा ९ को नेपाली विषयको अभ्यास खण्डअन्तर्गत रहेका व्याकरण पाठहरू र व्याकरण अभ्यासमा रहेका त्रुटिहरूलाई नयाँ संस्करणमा सुधार गर्न मद्दत पुग्छ ।

३. यस अध्ययनबाट नेपाली भाषामा व्याकरण शिक्षणको महत्त्व र यसका व्यावहारिक पक्षका सम्बन्धमा जानकारी प्राप्त हुन्छ ।
४. यस अध्ययनबाट तुलनात्मक अध्ययनको सीप प्राप्त हुनुको साथै व्याकरणसम्बन्धी जानकारी लिन सबैलाई सहयोग मिल्दछ ।
५. यस अध्ययनबाट कक्षा ९ को नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकका व्याकरण पाठहरू र व्याकरण अभ्यासहरूमा निहित सबल-दुर्बल पक्षहरूका बारेमा जानकारी प्राप्त हुन्छ ।
६. व्याकरण पाठ र यससम्बन्धी अभ्यासहरूको अध्ययन विश्लेषण गर्ने कार्यको अभावलाई आंशिक रूपमा भए पनि यसले पूर्ति गर्छ ।
७. यस अध्ययनले कक्षा ९ को नेपाली भाषा विषय पढाउने शिक्षक, पढ्ने विद्यार्थी र यससम्बन्धी चासो राख्ने जोकोहीलाई पनि कुनै न कुनै रूपमा मद्दत गर्नेछ ।
८. यस अध्ययनले मा.वि. तह कक्षा ९ को व्याकरणत्मक अभ्यासमा आवश्यक सुधार गर्न मद्दत गर्नेछ ।

७.४ भावी अनुसन्धानका लागि सम्भावित शीर्षकहरू

अध्ययन अनुसन्धान भन्ने कुरो निरन्तर अगाडि बढ्ने चिज हो । यस्ता कार्यलाई अगाडि बढाइरहनु अनिवार्य हुन्छ । प्रस्तुत अध्ययनका क्रममा अनुभव गरी अध्ययन हुन बाँकी रहेका तथा यस अध्ययनमा गर्न नसकिएका अनुसन्धानका केही भावी शीर्षकहरू निम्नलिखित बुँदाहरूमा प्रस्तुत गरिएको छ :

१. कक्षा ९ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट व्याकरणत्मक कोटिको अध्ययन-विश्लेषण ।
२. कक्षा ९ को नेपाली किताबमा समाविष्ट शब्दभण्डारको अध्ययन-विश्लेषण ।
३. कक्षा ९ को नेपाली किताबमा समाविष्ट विधाहरूको अध्ययन-विश्लेषण ।

४. कक्षा ९ को नेपाली किताबको अध्ययन तथा विश्लेषण ।
५. कक्षा ९ को नेपाली किताबमा दिइएको अभ्यास खण्डको अध्ययन-विश्लेषण ।
६. कक्षा ९ को नेपाली किताबमा दिइएका शब्दार्थ, वाक्यगठन र चित्रहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन ।
७. कक्षा ९ मा नेपाली भाषा शिक्षण गर्दा प्रयोग गरिने शिक्षण विधि र शैक्षिक सामग्रीको अध्ययन ।
८. कक्षा ९ को नेपाली किताब र पाठ्यक्रमको तुलनात्मक अध्ययन ।

सन्दर्भ ग्रन्थसूची

क) पुस्तक :

- अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०५६), भाषा शिक्षणका केही परिप्रेक्ष्य तथा पद्धति, काठमाडौं :
विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
(२०६१), नेपाली भाषा शिक्षण, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- बद्रीविशाल भट्टराई (२०६१), प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश,
काठमाडौं : विद्यार्थी प्रकाशन प्रा.लि. ।
- अवस्थी, महादेव र अन्य (२०६१), नेपाली व्यावहारिक व्याकरण र अभिव्यक्ति, काठमाडौं :
एकता बुक्स डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि. ।
- ढकाल, शान्तिप्रसाद (२०६६), नेपाली भाषा शिक्षण, काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन ।
पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०६४), माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम, भक्तपुर ।
पोखरेल, केशव (२०६६), सामान्य र प्रायोगिक भाषाविज्ञान, काठमाडौं : प्रधान बुक हाउस ।
पोखरेल, बालकृष्ण (२०४०), नेपाली बृहत् शब्दकोश, काठमाडौं : नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
पौडेल, नेत्रप्रसाद (२०६६), नेपाली भाषा शिक्षण, काठमाडौं : पैरवी प्रकाशन ।
पौडेल, हेमनाथ (२०६१), अनिवार्य नेपाली व्याकरण र समीक्षा, काठमाडौं : पैरवी प्रकाशन ।
बन्धु, चूडामणि (२०६५), अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन लेखन, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
बराल, कृष्णहरि र अन्य (२०६६), माध्यमिक नेपाली व्याकरण अभिव्यक्ति र अभ्यास
काठमाडौं : तलेजु प्रकाशन ।
- भट्टराई, रामप्रसाद (२०६५), भाषिक अनुसन्धान विधि, काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन ।
भण्डारी, पारसमणि (२०६३), स्नातकोत्तर नेपाली शोधविवरण, काठमाडौं : न्यु हिरा बुक्स
इन्टरप्राइजेज र अन्य (२०६८) भाषिक अनुसन्धान विधि, काठमाडौं
पिनाकल पब्लिकेसन
- लम्साल, रामचन्द्र र अन्य (२०५९), भाषापाठ्यक्रम तथा शिक्षण पद्धति, काठमाडौं :
भुँडीपुराण प्रकाशन ।
- शर्मा, केदारप्रसाद र अन्य (२०६६), अनिवार्य नेपाली, काठमाडौं : अस्मिता बुक्स पब्लिसर्स एन्ड
डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा.लि. ।
(२०६०), नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण, काठमाडौं :
न्यु हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज ।

शर्मा, मोहनराज (२०५७), शब्दरचना र वर्णविन्यास : वाक्यतत्त्व, अभिव्यक्ति र साहित्य,
काठमाडौँ : काठमाडौँ बुक सेन्टर ।

श्रेष्ठ, ईश्वरकुमार (२०५९), नेपाली व्याकरण : केही पक्षहरूको सरलीकृत चर्चा, ललितपुर :
साभा प्रकाशन ।

श्रेष्ठ, दयाराम र अन्य (२०६४), कक्षा ९ को अनिवार्य नेपाली किताब, सानोठिमी :
पाठ्यक्रम विकास केन्द्र ।

ख) शोधपत्र :

आचार्य, सरस्वती (२०५९), निम्नमाध्यमिक तह (कक्षा ८) मा प्रयुक्त व्याकरणात्मक अभ्यास
खण्डको विश्लेषणात्मक अध्ययन,
स्नातकोत्तर अप्रकाशित शोधपत्र, कीर्तिपुर :
शिक्षाशास्त्र सङ्काय केन्द्रीय विभाग ।

काफ्ले, केशवराज (२०६६), कक्षा १० को नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट व्याकरणसम्बन्धी
अभ्यासहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन,
स्नातकोत्तर अप्रकाशित शोधपत्र, काठमाडौँ : महेन्द्ररत्न क्याम्पस ।

कार्की, गंगाबहादुर (२०५५), कक्षा ८ को हाम्रो नेपाली किताबमा समाविष्ट व्याकरण
अभ्यासहरूको विश्लेषण, स्नातकोत्तर अप्रकाशित शोधपत्र,
काठमाडौँ : महेन्द्ररत्न क्याम्पस ।

खतिवडा, नारायणप्रसाद (२०५४), माध्यमिक तहको नेपाली भाषापाठ्यक्रमका व्याकरणात्मक
अभ्यासको विश्लेषण, स्नातकोत्तर अप्रकाशित शोधपत्र, कीर्तिपुर :
शिक्षाशास्त्र सङ्काय केन्द्रीय विभाग ।

बस्नेत, श्यामकाजी (२०५९), कक्षा सातको हाम्रो नेपाली किताबमा समाविष्ट व्याकरणको अध्ययन,
स्नातकोत्तर अप्रकाशित शोधपत्र, कीर्तिपुर : शिक्षाशास्त्र सङ्काय
केन्द्रीय विभाग ।

भण्डारी, बलदेव (२०६४), पाठ्यक्रमअनुरूपताका आधारमा कक्षा ४ को मेरो नेपाली किताबमा
समाविष्ट नमुना अभ्यासको अध्ययन,
अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपुर:
शिक्षाशास्त्र सङ्काय केन्द्रीय विभाग ।

रिमाल, डिल्लीराम (२०६३), माध्यमिक तहको नेपाली भाषापाठ्यपुस्तक (कक्षा ९ र १०) मा प्रयुक्त
नमुना अभ्यासको अध्ययन,
लघु अनुसन्धान परियोजना ।

व्यक्तिगत विवरण

फोटो

नाम : केशव भट्टराई
ठेगाना : वेलवारी- ३, मोरङ्ग
जन्म मिति : २०२३/०७/२९
बुबाको नाम : टिका प्रसाद भट्टराई
आमाको नाम : तील कुमारी भट्टराई
मोबाइल नं. : ९८४२९७५२७३
वैवाहिक स्थिति : विवाहित
शैक्षिक स्थिति : वि.एड (नेपाली)